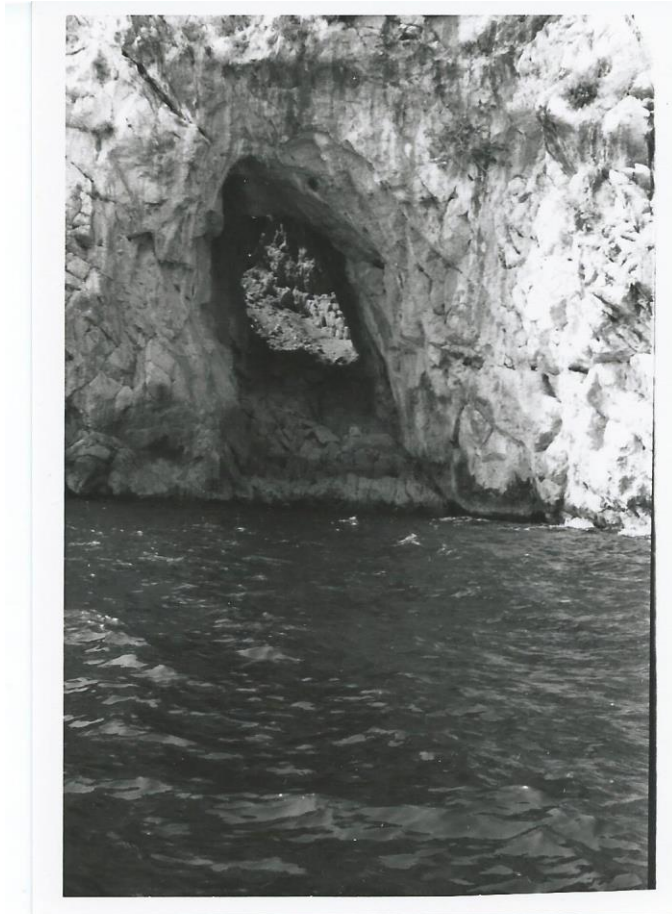

ΙΣΤΟΡΙΕΣ

Διάχυτη ήταν η εντύπωση ότι στη σπηλιά στο Μουζάκι κρύβανε παλιά θησαυρούς οι πειρατές (**Εικόνα 113**).

Εικόνα 113. Η σπηλιά – θρύλος στο Μουζάκι. Η οροφή στο εσωτερικό της έχει καταπέσει χιλιάδες χρόνια πριν, αν υπήρχε όντως σκεπή σε όλη την έκτασή της. Η πραγματική σπήλια βρίσκεται στα δεξιά τοιχώματα της εισόδου. Είναι σαν τούνελ στενή και έχει βάθος όχι πάνω από 7 μέτρα. Από τη λείανση των τοιχωμάτων της φαίνεται να έχει χρησιμοποιηθεί χιλιάδες χρόνια σαν μικρή στάνη – καταφύγιο.

Οι σφουγγαράδες παππούδες μας, γνώριζαν «τόπους απόκρυψης λείας» στα βράχια του Δοκού και στα νησάκια. Όταν επέστρεφαν από την Μπαρμπαριά, έφερναν μαζί τους πολλά πράγματα, χαλιά, μπάντες, σερβίτσια, μαχαιροπήρουνα, ζάχαρη, καφέ, χουρμάδες, και ό,τι βάζει ο νους μας. Το τεμπόζιτο φρόντιζε να είναι πίσω από τον Δοκό νύχτα. Έβγαζαν τα πράγματα στις καβάτζες, με τον ήλιο έμπαιναν από το Μπογάζι στην Ερμιόνη, και με τις βάρκες το βράδυ πήγαιναν κρυφά και μετέφεραν τα πράγματα. Αλλιώς θα τα περνούσαν υποχρεωτικά από το Τελωνείο της Ερμιόνης και θα πλήρωναν δασμούς. Άλλωστε στο τεμπόζιτο, πρώτα ανέβαινε ο γιατρός και πίσω του ο τελώνης.

Στις καβάτζες αυτές τα νεότερα χρόνια οι ψαράδες κρύβανε τον φλόμο και τα δυναμίτια, και υπήρχε συνεργασία και ομερτά ως προς αυτά.

Μιλούσαν για μια παλιά εποχή όπου στασίασαν οι ναύτες μιας γαλέρας, σκοτώσανε τον καπετάνιο και τον θάψανε νύχτα στις κυρά Ανιτσώς το στενάκι, κοντά στον Βράχο του Αραπάκη. Αυτός όμως βρικολάκιασε και τα βράδια γύριζε στη γειτονιά. Βράδυ δεν περνούσε κανένα παιδί από της κυρά Ανιτσώς (Τσώτσως) το στενάκι.

Έναν άλλο καπετάνιο τον πέταξαν στη θάλασσα και βγήκε το πτώμα του στα Μαντράκια κοντά στο Μουράλιο. Έτσι άταφος πρόλαβε και βρικολάκιασε κι αυτός. Γι' αυτό βράδυ προς το Μουράλιο, βράχια Μπαούλαινας και Μαστρογιάννη, ποτέ.

ΜΕΡΙΚΑ ΑΝΑΤΡΙΧΙΑΣΤΙΚΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΣΤΑ ΜΑΝΤΡΑΚΙΑ

Αν πιάναμε με το αγκίστρι μεγάλη σαλιάρα τής περνούσαμε ένα ξύλο από το στόμα μέχρι τη κοιλιά και την ξαναπετούσαμε στη θάλασσα.

Η σαλιάρα δεν τρώγεται, ήταν αηδία να την ξαγκιστρώσεις, έβγαινε ξαφνικά από μια πέτρα και έδιωχνε όλα τα ψαράκια από το δόλο. Για όλα αυτά άξιζε αυτή τη σκληρή τιμωρία. Οι ψαράδες μάς παρότρυναν, άρα μια συνήθεια των παιδιών πολύ παλιά. Αν κανέναν ξένος μας μάλωνε, του απαντούσαμε με φυσικότητα «να μάθει, γιατί μας τρώει το δόλο».

Βάζαμε δόλωμα ψάρι σε πετονιά, το ρίχναμε στη γάτα και επιδεικτικά την σέρναμε στα Μαντράκια.

Το Μάρτιο που γεννούσαν οι γάτες, οι γιαγιάδες με το φαράσι πετούσαν τα μικρά στη θάλασσα. Τρέχαμε να τα προλάβουμε ζωντανά, όχι για να τα σώσουμε, αλλά να τα ρίξουμε ζωντανά στους δύο γλάρους με κομμένα φτερά που γύριζαν στα Μαντράκια. Τους χρησιμοποιούσαν οι βάρκες που ρίχνανε δυναμίτια, δένοντάς τους στην πρύμη, για να φοβούνται οι άλλοι γλάροι και να μην αρπάζουν τα ψάρια που βγαίνανε φούσκα. Τα κατάπινε ζωντανά ο γλάρος και εμείς παρακολουθούσαμε.

Ξαφνικά εμφανιζόταν καμιά νοικοκυρά και αναγοκοκκινισμένη έσερνε με μια θηλιά μια γάτα. Φώναζε: «Παναθεματισμένη θα σου μάθω εγώ να βουτάς τα ψάρια απ' το τηγάνι!». Μας καλούσε να βοηθήσουμε, να της βρούμε πέτρα να την δέσει και να την φουντάρει στη θάλασσα. Αυτή ήταν η τιμωρία της γάτας «δι' ασήμαντον αφορμήν», ή ήταν άτακτη, δεν έπιανε ποντίκια, περίσσευε στο σπίτι. Η ήπια τιμωρία ήταν δέσιμο σε ένα τσουβαλάκι και κρέμασμα στο δέντρο για 2-3 μέρες, «για να μάθεις κι άμα κάνεις από τα ίδια πας για φούντο!». Άμα είχαν τα μέσα την έδιναν σε κανένα ψαρά να την βγάλει απέναντι στο Μαυρονήσι, ή σε κανένα περιβολάρη, να την αφήσει στα βουνά. Υπήρχαν άνθρωποι που άμα έβλεπαν μαύρη γάτα δεν πήγαιναν στη δουλειά μη πάθουν κακό. Γριές που είχαν τέτοιο πάθος με τις γάτες, ιδιαίτερα τις ξένες, όλη μέρα γύριζαν στην αυλή με ένα ξύλο να προλάβουν καμιά γάτα! Υπήρχε και μέθοδος πνιγμού. Έβλεπαν την γάτα, άνοιγαν λίγο την πόρτα, και με ένα μεζέ, ψι ψι ψι ψι, ξεθάρρευαν τη γάτα να βάλει το κεφάλι στο άνοιγμα και να το χάψει. Τότε έκλειναν με δύναμη την πόρτα και την έπνιγαν. Δεν τα κατάφερναν πάντα, γιατί και η γάτα που σώθηκε δεν ξαναπλησίαζε με τίποτα. Αυτές ήταν πλέον «διαβολόγατες». Φυσικά και είχαν «γάτα του σπιτιού», που ήταν καλή και άκουγε. Ξένες δεν ανέχονταν στην αυλή τους.

Όλα απομεινάρια μιας σκληρής και αβέβαιης ζωής, με κρεμάλες, πνιγμούς, παλουκώματα, κρέμασμα στα τσιγκέλια του απάνθρωπου κατακτητή, σε έναν οικισμό που καθημερινά πάλευε για να ζήσει. Πέρα από δεισιδαιμονίες, μαγείες, παράδοξες ερμηνείες που έρχονταν από τα βάθη των αιώνων. Όλα αυτά περνούσαν στα παιδικά παιχνίδια.

Αρχές 13^{ου} αιώνα, περί το 1214, μόλις 5 χρόνια που οι Φράγκοι είχαν καταλάβει την περιοχή μας, ο πάπας ταύτισε τη μαύρη γάτα με τον σατανά, όργανο των μαγισσών, και άρχισε ο πανευρωπαϊκός διωγμός. Έπρεπε να εξοντωθούν όλες οι μαύρες αλλά και κάθε απόχρωσης! Στην Ιταλία υπήρχαν πόλεις που τελετουργικά τις πέταγαν από τους πύργους. Η γάτα, ως σατανάς, έπρεπε πρώτα να βασανιστεί. Αν αυτά ως έθιμα ήρθαν με τη Φραγκοκρατία και κράτησαν τόσους αιώνες, είναι και μια μαρτυρία ότι το Καστρί δεν έμεινε ποτέ ακατοίκητο.

Το 1347 – 1353 η μαύρη πανώλη εξόντωσε το 1/3 του πληθυσμού της Ευρώπης. Η εξάπλωση της ασθένειας οφειλόταν στους ποντικούς, που χωρίς εχθρούς είχαν πολλαπλασιαστεί. Εκτός από τις «διαβολόγατες» βρέθηκε και ποιοι έφεραν και δολίως μετέδιδαν την πανώλη. Οι Εβραίοι τους οποίους σκότωναν μαζικά στις πόλεις, αφού είχαν την απόδειξη στα χέρια τους: Δεν τους έπιανε εύκολα η πανώλη! Ξεχνούσαν βέβαια ότι για θρησκευτικούς λόγους ήσαν οι μόνοι στην Ευρώπη που πλένονταν τακτικά, ιδιαίτερα έπλεναν τα άκρα τους σχολαστικά. Φυσικά ακολουθούσε η αρπαγή της περιουσίας τους.

Στα Μαντράκια μετά μανίας παίζαμε και ένα πολύ παλιό και ωραίο παιχνίδι, το Κουκούδι.

Κουκούδι λέγανε οι παλιοί την πανώλη. Ήταν ένας τενεκές (κουκούδι) σε μικρό κύκλο και κοντά του ένας φύλακας με μια λεμονόκουπα στο χέρι. Ρίχναμε με την πέτρα μας, και αν πετυχαίναμε να βγάλουμε τον τενεκέ έξω από τον κύκλο, κινιόμαστε ελεύθερα όσο ο φύλακας πάσχιζε να το στήσει στη θέση του. Άμα όμως ήταν στη θέση του ο φύλακας είχε δικαίωμα να κτυπήσει με τη λεμονόκουπα όποιον ήταν εκτός γραμμής και ο κτυπημένος γινόταν ο νέος φύλακας. Ήταν περίπλοκο ομαδικό παιχνίδι συμβολικής σημασίας, που κάλλιστα μπορεί να ερχόταν από τη μαύρη πανώλη του 13^{ου} αιώνα.

«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ»

Ιδιαίτερο σεβασμό τρέφαμε στο παιδί που είχε καλό σημάδι με τη σφεντόνα (μπέζιζα) και με την πέτρα. Βάζαμε στόχους στα Μαντράκια

ποιος θα κτυπήσει πρώτος από συγκεκριμένη απόσταση ένα τενεκεδάκι. Με τη μπέζιζα και με αυτοσχέδια τόξα προσπαθούσαμε να «καταρρίψουμε» γλάρους. Χρησιμοποιούσαμε τα καλάμια ψαρέματος σε αγώνες ρίψης ακόντιου. Σε συμπλοκή σώμα με σώμα το κύριο όπλο ήταν η δάγκα. Πολλά παιδιά είχαμε «παράσημα δάγκας» στα χέρια στα πόδια ακόμη και στο κεφάλι. Σκαρφαλώνουμε σε γκρεμούς με μεγάλο κίνδυνο, ήταν γενναία πράξη, πάνω σε επικίνδυνα ερείπια, κοινώς σπάνια πηγαίναμε από τα κανονικά στενά. Πετάγαμε πέτρες ψηλά και καθόμαστε ακίνητοι να τις φάμε στο κεφάλι ως ένδειξη θάρρους! Αυτά δεν ξένιζαν τους παλιούς και σε μερικά μας παρότρυναν: «πιάστου ρε τη μύτη!», για να αρχίσει ο καυγάς, μια και θεωρείτο μεγάλη προσβολή.

Όσο για τη θαλασσινή εκπαίδευση, άρχιζε από τα νήπια που προσπαθούσαν να κάνουν μπάνιο «σαν τα γατάκια» και τελείωνε όταν μπορούσες άνετα «με πάσες», να πας απέναντι στο Μαυρονήσι, να κάνεις μεγάλο «φύσημα», να ρίχνεις βουτιές από ψηλά βράχια και κατάρτια καϊκιών και να βουτάς με ανοικτά τα μάτια όσο πιο βαθιά μπορούσες.

Ο πετροπόλεμος ήταν θεσμός. Πραγματικός πόλεμος μέσα στα στενά της Ερμιόνης που οι εμπόλεμοι έφεραν μαζί τους ταγάρια με πέτρες. Αργότερα περιορίστηκε στον Μύλο του Μπιστιού. Το ίδιο και η ξιφομαχία, συνήθως με χοντρά ξύλα.

ΒΛΑΣΤΗΜΙΕΣ ΚΑΙ ΑΙΣΧΡΑ ΣΤΙΧΑΚΙΑ

Αν και οι ψαράδες, ιδιαίτερα οι ναυτικοί και οι σφουγγαράδες, ήσαν θεοφοβούμενοι και ευσεβείς, υπήρχε ένα υπόστρωμα θα λέγαμε λούμπεν, ερχόμενο από πειρατές, κατεργάρηδες στις γαλέρες, μούτσους στα ιστιοφόρα, σφουγγαράδες της Μπαρμπαριάς. Ξαφνικά πιάνανε καυγά μερικοί ψαράδες και «κατέβαζαν όλα τα καντήλια και τους αγίους». Πέραν αυτού, από τα μεγαλύτερα παιδιά, που και αυτά τα είχαν μάθει από τα προηγούμενα, μαθαίναμε μια σειρά ατέλειωτη στίχων σεξουαλικού προσβλητικού περιεχομένου που με αυτές ο ένας απαντούσε στον άλλον. Αρχίζαν με μια πρόκληση και μετά ακολουθούσε μια λεκτική μάχη υπεροχής που κατέληγε σε καυγά ή πετροπόλεμο. Τα

άκουγαν με ευχαρίστηση οι ψαράδες, σημάδι ότι τα ίδια έκαναν όταν ήσαν μικροί. Πολλά από όσα λέγαμε δεν τα κατανοούσαμε, σαν να ήταν ξένη γλώσσα, αφού τα έλεγαν και μικρά 5-6 χρονών. Μέχρι το 1964 περίπου, μετά λησμονήθηκαν.

Κάποια στιγμή δεν εύρισκε απάντηση κάποιος εκ των διαγωνιζομένων, γελάγανε τα άλλα πιτσιρίκια, βούταγε τότε αυτός πέτρες και άρχιζε το πανηγύρι. Υπήρχαν πιτσιρίκια που αυτή τη λογομαχία μπορούσαν να τη συνεχίσουν μέχρι και 40 στίχους, σαν να αντάλλασαν μαντινάδες! Απόηχος λεκτικών προκλήσεων μεταξύ εμπολέμων του Αγώνα του '21.

Άλλες ήσαν οι συζητήσεις, τα πειράγματα και οι ιστορίες των ναυτικών σε καθώς πρέπει «επίσημους» χώρους και άλλες «κατ' ιδίαν». Η ανδρική κοινωνία από 12 έως και 60 χρονών, στα ιστιοφόρα με μάρκα που κρατούσαν παλιά μερικά χρόνια, στα 7μηνα ταξίδια στη Μπαρμπαριά, παλιά στις γαλέρες και τα πειρατικά, δεν είχε σχέση με την ευυπόληπτη του χωριού και της πόλης και την οικογένεια. Χαρακτηριστικό το στιχάκι: «Γαλέτα παξιμάδι μας εκεράσανε, σ' ένα καράβι οι μούτσοι που κάνανε πιασάτ.», και τα παρόμοια, που μόνο μεταξύ τους οι ναυτικοί έλεγαν. Και όποιος έλεγε τέτοια δημόσια ήταν για το χωριό «εξώλης και προώλης», για διαπόμπευση δηλαδή.

ΡΟΛΟΣ.

Το τυχερό παιχνίδι του ρόλου (κορώνα – γράμματα) παιζόταν στα Μαντράκια μετά μανίας από μικρούς και μεγάλους. Πρωταγωνιστές οι ψαράδες και οι ναυτικοί. Παλιά χάνονταν μεγάλα ποσά με μια μανία ασυλλόγιστη, σαν να παίζανε πειρατές ρόλο τη λεία τους. Δεν είναι τυχαίο ότι το ίδιο, αν όχι σε μεγαλύτερο βαθμό, γινόταν με τον ρόλο στην Κοιλιάδα, κατ' εξοχήν ναυτικό μέρος. Μη ξεχνάμε ότι οι Κοιλαδιώτες είναι όλοι τους από παλιά σόγια Κρανιδιωτών.

ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ

Οι ψαράδες συνεννοούνταν μια χαρά για τη χρήση των μόλων και των μαντρακιών. Πανεύκολα έφτιαχναν 4-5 βάρκες τσέτα για συνεταιρικό

ψάρεμα μακριά. Μάλιστα ο περιηγητής Πουκεβίλ καταγράφει ότι συνάντησε Ερμιονίτες ψαράδες να ψαρεύουν στις εκβολές του Πάμισου ποταμού, στη Μεσσηνία. Σε όλες τις δουλειές ο ένας βοηθούσε τον άλλον. Ή ίδια αλληλεγγύη υπήρχε και στο χωριό, κυρίως στον γυναικείο πληθυσμό για τις δουλειές του σπιτιού, αργαλειό, κ.λ.π. Δεν άφηναν φτωχό χωρίς βοήθεια. Σέβονταν απόλυτα ο ένας το σπίτι του άλλου και οι δρόμοι γύρω από κάθε σπίτι καθαρίζονταν και ευπρεπίζονταν από την οικογένεια. Δεν υπήρχε ουσιαστική κοινωνική ιεραρχία «τζάκια». Δεν αισθάνονταν οι ευκατάστατοι διαφορά από τον πιο φτωχό. Δύσκολα ξεχώριζες τον καπετάνιο από τον ναύτη και τον αγρότη από τον γαιοκτήμονα. Σημάδια μιας δύσκολης και αβέβαιης ζωής μιας καστροπολιτείας, που δεν μπορούσε να επιβιώσει χωρίς συλλογικότητα, αλληλεγγύη, εμπιστοσύνη και αυτοθυσία.

ΑΤΡΟΜΗΤΟΙ ΝΑΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΓΥΡΙΣΜΕΝΟΙ.

Τους ψαράδες δεν τους ένοιαζαν κακουχίες και φουρτούνες. Οι παλιοί καπετάνιοι, οι σφουγγαράδες, διηγούνται ταξίδια σε όλη την Ανατολική Μεσόγειο με μια φυσικότητα σαν να είχαν πάει απέναντι για ψάρεμα.

Είχαν πίσω τους ναυτική παράδοση.

Το Καστρί έχει ιστορία αιώνων μέσα στην πειρατεία και τους μεγάλους στόλους της Μεσογείου. Μετά από μεγάλες αναστατώσεις, μεγάλες ναυμαχίες, καταλήψεις, ανακατατάξεις πληθυσμών, πολλές οικογένειες κατέφυγαν στα μέρη μας. Αυτός ο μικτός πληθυσμός καταγράφεται από τους Ενετούς στην απογραφή του 1696. Όπως είδαμε, και αρβανίτικες φάρες βοσκών που ζούσαν σε καντούνες πέρασαν σταδιακά στους οικισμούς της περιοχής μας.

Η ναυτοσύνη περνούσε στους Μαντρακιώτες από πολύ μικρή ηλικία. Έπαιζαν με τους μικρούς στόλους τους που κατασκεύαζαν από τενεκέδες λαδιού. Με τα καϊκάκια τους μετέφεραν «υλικά» από το ένα μαντράκι στο άλλο, και μετά από ανταγωνισμούς και έριδες γίνονταν ναυμαχίες που κατέληγαν σε πετροπόλεμο. Δεν υπήρχε πιτσιρίκι που να μην είχε καϊκάκι. Πρώτα κάνανε το κόκαλο μεγάλης σουπιάς βαρκούλα με

κατάρτι, μετά κάποιο ξυλάκι, μετά, με καρφί που το κτυπούσαν και το τρόχιζαν να γίνει κοπίδι και με σπασμένο γυαλί για πλάνη, μεταμόρφωναν μεγάλα κομμάτια πετίκι και κόκαλα σουπιάς σε περίτεχνες βαρκούλες (**Εικόνα 114 και 114 α**), και στη συνέχεια μάθαιναν πώς να διαμορφώνουν τον γκαζοτενεκέ σε καϊκι απλό αλλά και περίτεχνο (**Εικόνα 115**).

Εικόνα 114. Βαρκούλες από πετίκι (φλοιό πεύκου).

***Εικόνα 114 α.** Βαρκούλες από κόκαλο σουπιάς. Μόλις που έπλεαν όταν δεν είχε καθόλου κύμα. Ήταν το πιο εύκολο υλικό που σκαλιζόταν με ένα καρφί πεπλατυσμένο στο άκρο του. Παλιά, που δεν είχαν τα σπίτια βρύσες, καθάριζαν όλα τα θαλασσινά στη θάλασσα και η αμμουδιά είχε πολλά κόκαλα σουπιάς.*

***Εικόνα 115.** Κατασκευή περίτεχνου καϊκιού με κανόνια από γκαζοτενεκέ λαδιού. Λείπουν το κατάρτι η αντένα και τα ξάρτια.*

Στην απογραφή του 1832 καταγράφονται «οι ψυχές του Καστρίου» κυρίως με το μικρό όνομα και το όνομα του πατέρα ως επώνυμο, το οποίο αργότερα με μικρές τροποποιήσεις έγινε κανονικό επίθετο. Μια μικρή έρευνα και θα διαπιστώσει ο αναγνώστης ότι πολλά επίθετα έχουν μεγάλη παρουσία σε συγκεκριμένους τόπους κυρίως παραθαλάσσιους και νησιά.

Σχεδόν όλα τα ονόματα που καταγράφονται το 1832 έχουν σπίτι μέσα στον χώρο της καστροπολιτείας του Καστρίου. Μετά την Ανεξαρτησία απλώνονται έξω από τα όρια του οικισμού. Οι Ταρουσαίοι φτιάχνουν τη μάντρα με το μεγάλο σπίτι και τις αποθήκες στα Μαντράκια. Οι Οικονομαίοι φτιάχνουν σπίτια στα Μαντράκια, Κουτουβαλαίοι, Βονταίοι, Μερτυραίοι, Δεληγιανναίοι, Γκατσαίοι, Καραγιανναίοι, Κατσογιωργαίοι, Δεδάκηδες, Κανέλληδες, Σπετσιώτες, απλώνονται στα Μαντράκια, Λιμάνι, Μπίστι.

Η αξιοσύνη όλων σε στεριά και θάλασσα, ήδη πριν το 1806 φέρνει την πρώτη μεγάλη οικοδομική ανάπλαση της καστροπολιτείας, που ουσιαστικά εξαφανίζει τα περισσότερα χαρακτηριστικά του αμυντικού οικισμού, γιατί είναι πλέον ανάγκη να κινούνται στα στενά του όχι μόνον άνετα τα φορτωμένα ζα, αλλά και κάρα.

Στην Ύδρα, επειδή η Κιάφα ήταν πολύ ψηλά και απότομη, επειδή το κάρο δεν χρησιμοποιείτο, επειδή ήδη είχαν κτιστεί μεγάλα σπίτια που είχαν ενσωματώσει πολλές κάμαρες και διαβατικά, επειδή η πόλη γρήγορα μετατοπίστηκε κάτω στο λιμάνι, διασώθηκαν βασικά ίχνη του αμυντικού της χαρακτήρα. Δυστυχώς αυτό δεν συνέβη στην Ερμιόνη, Πόρο και Σπέτσες.

Ανάγκη λοιπόν να ανακτήσουμε μνήμες και αίσθηση της μήτρας των προγόνων μας που είναι το Καστρί, το Καστρί μας.

ΟΙ ΜΗΤΣΑΙΟΙ ΚΑΙ Ο ΘΡΥΛΟΣ ΤΟΥΣ.

Η τεκμηριωμένη ιστορία της οικογένειας Μίντζα που στη συνέχεια πήρε το όνομα Μήτσα είναι η ακόλουθη:

Στην Ερμιόνη ζει ο Γιάννης και ο Σταμάτης Μίντζας. Στην απογραφή του 1832 καταγράφεται στην Ερμιόνη ο Πάνος Μίντζας πιθανόν συγγενής, αλλά όχι ο Σταμάτης ή οι γονείς του.

Ο Γιάννης βρίσκει ένδοξο θάνατο. Ο Σταμάτης είχε πορεία κοντά στον Κολοκοτρώνη και οι απόγονοί του ήσαν στρατιωτικοί. Ο Γιάννης και ο Σταμάτης παίρνουν μέρος σε πολλές μάχες ουσιαστικά ως Κάποι (capi), αρχηγοί ατάκτων που φτάνουν συνήθως τον αριθμό 60.

Στην Ερμιόνη υπάρχει ο Πύργος ή Κουλές των Μιντζαίων. Ένα μικρό διώροφο σπιτάκι που στους τοίχους του είχε λίγες πολεμίστρες (μασγάλια). Πιθανόν είχε και τρίτο όροφο, οπότε είχε τη χρήση πυργόσπιτου και όχι ενισχυμένου πύργου με γερά αγκωνάρια, με καταχύτρα (μικρή εγκατάσταση πάνω από την είσοδο του πύργου που έρριχνε καυτό λάδι) κ.λ.π.

Το σπίτι των Μιντζαίων που έκτισαν ή αγόρασαν στην παραλία των Μαντρακιών, κάτω από τον πύργο, είναι προφανώς νεότερο, μετά την Ανεξαρτησία, κτίριο που το έκαναν οι Γερμανοί την Κατοχή.

Πατέρας του Γιάννη και του Σταμάτη ήταν ο Ανδριανός Μίντζας και όχι, όπως αρχικά πιστευόταν, ο Γεώργιος.

Για τον Ανδριανό Μίντζα δεν γνωρίζουμε τίποτα, μέχρι σήμερα. Από την ηλικία των παιδιών του, ο Γιάννης γεννήθηκε το 1894 ο Σταμάτης το 1800, ο Ανδριανός πρέπει να ήταν τότε 25 –30 χρονών, και το 1932 γύρω στα 52 –62. Με τέτοια «ναυτική και πειρατική» δράση που αποδίδεται στους Μιτζαίους (αργότερα Μητσαίους), και ως προύχοντας, ο Ανδριανός θα έπρεπε να είχε διατελέσει Έφορος, Πληρεξούσιος, Δημογέροντας κ.λ.π., πόσο μάλλον που οι νεαροί γιοί του είναι αρχηγοί ατάκτων. Δεν αναφέρεται πουθενά συμμετοχή του, ούτε στη διάρκεια του Αγώνα, ωσάν ο Γιάννης και ο Σταμάτης να ήσαν ορφανά. Ούτε ο πατέρας Ανδριανός, ούτε ο Σταμάτης απογράφονται το 1832 στην Ερμιόνη.

Τεκμηριωμένο γενεαλογικό δέντρο των Μητσαίων σε βάθος χρόνου δεν υπάρχει. Ο Ιωάννης, ως πρωτότοκος πρέπει να πήρε το όνομα του παππού του.

Στο άκρο του Μπιστιού υπάρχει ο Μύλος των Μητσαίων, ο οποίος φέρει ορισμένες πολεμίστρες, πράγμα όχι τόσο σύνηθες, αλλά στο Γεράκι της Λακωνίας και αλλού υπάρχουν τέτοιοι ανεμόμυλοι με πολεμίστρες περισσότερες. Οι πολεμίστρες οδηγούν στην εκτίμηση ότι τέτοιοι μύλοι πρέπει να κτίστηκαν πριν το 1821, χωρίς να αποκλείεται να ήσαν και νεότεροι (1821 – 1840) γιατί και αυτά τα χρόνια ήσαν ταραγμένα.

Ο Gell που επισκέπτεται την Ερμιόνη το 1806 δεν σχεδιάζει ανεμόμυλο στο άκρο του Μπιστιού.

Πάνω σε αυτήν την πραγματικότητα δημιουργήθηκε κυρίως από τον δάσκαλό μας Μιχάλη Παπαβασιλείου ένας θρύλος για τον «Γεώργιο» Μίντζα και την οικογένειά του (είχε πάρει γυναίκα από το Κρανιδιώτικο σόι Σαρρή) που ήρθαν οι πρόγονοί του στην Ερμιόνη μετά το 1571 (ναυμαχία Ναυπάκτου), ότι ήσαν ξακουστοί πειρατές, κατοικούσαν στον

πύργο τους στην Ερμιόνη και με τα χρήματα της πειρατείας έφτιαξε ο Γεώργιος Μίντζας τον ανεμόμυλο. Με αυτόν λοιπόν τον θρύλο οι μεταγενέστεροι δημιουργήσαμε τη συνέχεια του θρύλου, και πέραν της πρέπουσας μεγάλης τιμής επί τεκμηριωμένου βίου προς τον Γιάννη κι Σταμάτη Μίντζα (Μήτσα ή Μήτζα) και τους απογόνους τού Σταμάτη, φτιάξαμε και μια ιστορία, γύρω από έναν πύργο και έναν ανεμόμυλο, ατεκμηρίωτη.

Δεν γνωρίζουμε από τεκμήρια, αν οι Μιτζαίοι έκτισαν και τότε τον πύργο τους (πυργόσπιτο) ή αν τον αγόρασαν. Το ίδιο και για τον ανεμόμυλο στο Μπίστι. Δεν υπάρχει επίσης κανένα τεκμήριο ναυτικής και πειρατικής δράσης των προγόνων του Ιωάννη και Σταμάτη. Στον αγώνα της Ανεξαρτησίας πολέμησαν στη στεριά, ο δε Σταμάτης ακολούθησε καριέρα στον στρατό, όχι στο ναυτικό. Μάλιστα, ενώ η δράση πολλών Κρανιδιωτών με πολλά μικρά και μεγάλα πλοία, ιδιαίτερα στις αρχές της Επανάστασης, είναι τεκμηριωμένη, δεν υπάρχει ανάλογη δράση Ερμιονιτών (Καστριωτών), που θα ήταν φυσικό να πρωτοστατεί η οικογένεια Μίντζα. Είναι γνωστό ότι οι κάτοικοι του Καστρίου επάνδρωναν Υδραίκα και Σπετσιώτικα πλοία, συνεργάζονταν με Κρανιδιώτες, αλλά δεν υπάρχουν τεκμήρια δράσης με δικά τους πλοία.

Δεν γνωρίζουμε πότε ήρθαν στην Ερμιόνη και από πού. Πιθανολογείται ότι οι πρόγονοί τους ήλθαν από τη Χιμάρα.

Οι Μιντζαίοι σαν φάρα ήσαν από πολύ παλιά εγκαταστημένοι στα Μιντζαίικα που ήταν ένας συνοικισμός στο Άνω Σούλι (Παλιοσούλι), πάνω από την Πάτρα. Άλλωστε η λέξι σούλι είναι κοινή αρβανίτικη και σημαίνει όρθιο ξύλο, πάσσαλος, σκοπιά, βίγκλα. Η στενή σχέση τους με τον Κολοκοτρώνη προφανώς να υποδηλώνει προέλευση από τα Μιντζαίικα και πιθανή εγκατάσταση στην Ερμιόνη όχι πολλά χρόνια πριν το 1821.

Ο δάσκαλός μας στο βιβλίο του «ΟΙ ΜΗΤΣΑΙΟΙ, 1972» γράφει πολλά για τη πειρατική και ναυτική ζωή τους, αλλά χωρίς τεκμήρια. Το μόνο που αναφέρει είναι από το βιβλίο του ιστορικού Παντελή Μ.

Κοντογιάννη, «ΟΙ ΠΕΙΡΑΤΑΙ ΚΑΙ Η ΘΑΣΟΣ» ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Π. Α. ΠΕΤΡΑΚΟΥ, που εκδόθηκε το 1915, σελίδα 42: «Ένας άλλος, καπετάν Μήτσας ονομαζόμενος, εισήλθεν εις τον Θεολόγον – Θάσου με 150 άνδρες». Η σελίδα 42 είναι η παρακάτω (Εικόνα 116):

Καὶ πρῶτον ἀναφέρεται ὅτι οἱ πειραταὶ Καλαμιδαῖοι ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν νῆσον με 300 ὀπαδούς, ἐβάδισαν δὲ κατὰ τοῦ Θεολόγου. Ἀλλ' ἐνίκηθησαν. Μ' ὅλα ταῦτα οἱ Θεολογῖται τοὺς ἔδωκαν τρόφιμα καὶ ἀνεχώρησαν. Ἀλλ' οἱ Καλαμιδαῖοι κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των ἔκαμαν πολλὰς ζημίας εἰς τὰς μερίσσας καὶ εἰς τὰ ζῶα τῶν Θεολογιτῶν¹.

Ένας ἄλλος, καπετάν Μήτσας ὀνομαζόμενος, εἰσῆλθεν εἰς τὸν Θεολόγον με 150 ἄνδρας.

Καὶ ἄλλοι δὲ ληστοπειραταὶ εἰσῆλθον εἰς τὸ χωρίον τοῦτο, οἱ Λιακόπουλοι².

¹ Ὁ Σ. Τριζούτης (ἱστορία τῆς ἑλλην. ἐπαναστάσεως ἔκδοσις τρίτη ἐν Ἀθήναις 1888 τόμ. 4 σελ. 63) λέγει ὅτι ὁ Κωλέττης μετὰ 1500 Θετταλομακεδόνων προσέβαλε τὴν Ἀταλάντην (κατὰ Ν/βρ. τοῦ 1826), ἀλλ' οἱ Τούρκοι πολυπληθεῖς τοὺς διεσκορπίσαν καὶ ὁ Καλαμίδας, εἷς ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Θετταλομακεδόνων, ἐφρονεύθη. Ὅλοι οἱ Θετταλομακεδόνες ἐπανῆλθον εἰς τὰ πλοῖά των καὶ ὀλιγορουῖντες τὰς διαταγὰς τοῦ Κωλέττου ἀπέπλευσαν εἰς τὰ ἴδια καὶ διεσκορπίσθησαν. Ἐν δὲ τῷ ἀριθ. 87 (21 Ν/βρ. 1828) τῆς Γενικῆς Ἐφημερίδος τῆς Ἑλλάδος δημοσιεύεται κατάλογος πλοίων, συλληφθέντων εἰς διαφόρους ἀποκλεισμούς παρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ δικασθέντων. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ περάματα πειρατικὰ δύο λεγόμενα τῶν ἀδελφῶν Καλαμιδαίων καὶ Τόλια. Συνελήφθησαν εἰς Ξηρὰν τῆς Ζαγοράς. Ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων συνάγομεν ὅτι Καλαμιδαῖοι ἀδελφοὶ ἢ συγγενεῖς, ἀρχηγοὶ πολεμικοί, ἀρχηγοὶ Θετταλομακεδόνων ἔδρασαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς τὰ βόρεια παράλια τῆς Ἑλλάδος, ὅτι πιθανώτατα ἦσαν Μακεδόνες οὗτοι Θεσσαλοί, ὅτι τὸ σῶμα τοῦτο τῶν Θετταλομακεδόνων, ἀπειθαρχοῦν, ἀπίθανον δὲν εἶναι ὅτι προέβη εἰς πειρατικὰς πράξεις εἰς τὴν Θάσον.

² Ὁ Σ. Τριζούτης (ἱστορία τῆς ἑλλην. ἐπαναστάσεως ἔκδ. 3 σελ. 36) ἀναφέρει ἀρχηγὸν ὀπλιτῶν, Λιακόπουλον, πιθανῶς Μακεδόνα. Ἐν δὲ τῷ ἀριθ. 15 (20 Φεβρ. 1829) τῆς Γενικῆς Ἐφημερίδος τῆς Ἑλλάδος δημοσιεύεται τμῆμα ἀναφορᾶς τοῦ μοιράρχου Γ. Σαχίνη πρὸς τὴν Ναυτικὴν Ὑπηρεσίαν ἀπὸ 14 Φεβρ. 1829, ὅπου γίνεται λόγος περὶ ἀρχηγοῦ Λιακοπούλου, πολεμήσαντος ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὡχυρωμένων εἰς τὴν Λιθάδα (ἢ Λιθὰς εἶναι τὸ βορειοδυτικὸν ἀκρωτήριο τῆς Εὐβοίας, τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Κηναίων).

***Εικόνα 116.** Αναφορά σε καπετάν Μήτσα στο βιβλίου του Παντελή Κοντογιάννη.*

Ο Κοντογιάννης στη σελίδα 42 αναφέρεται σε πειρατές που έδρασαν τα χρόνια της Επανάστασης κυρίως 1821 – 1828, θα λέγαμε στη νεότερη πειρατεία στην οποία οι Υδραίοι είχαν αντιταχθεί από νωρίς. Το να ταυτίζουμε ένα επίθετο «Μήτσας», κοινό σε πολλές περιοχές, με τους δικούς μας Μητσαίους πρέπει να δεχθούμε ότι ο Ανδριανός με τα παιδιά του, ή μόνο τα παιδιά του, ή ένα του παιδί σχημάτισε σώμα 150 πειρατών (χώρια οι δούλοι στα κουπιά) από ένα μικρό χωριουδάκι, το Καστρί, που σχεδόν όλοι οι άνδρες του ήσαν στρατευμένοι, και να έκανε πειρατεία στο Βόρειο Αιγαίο, μάλιστα κάτω από τη μύτη των Υδραίων που επιτηρούσαν τα πάντα στην Ερμιονίδα, είναι εξωπραγματικό. Πόσο μάλλον που τα παιδιά του Ανδριανού πολεμούν συνέχεια στη στεριά.

Στο βιβλίο του Αναστασίου Πολυζωΐδη «Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΟΥ Θ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ ΚΑΙ Δ. ΠΛΑΠΟΥΤΑ, 1843» όπου εμπλέκονται ως μάρτυρες Ερμιονίτες και Κρανιδιώτες δεν μένει η εντύπωση ότι ο Σταμάτης Μήτζας ήταν ναυτικός. Δύο φορές δέχτηκε ανθρώπους στο σπίτι του και όχι στον «ονομαστό πύργο» ή κουλέ του. Είχε οικονομικές και άλλες διαφορές με Ερμιονίτες αγρότες και δείχνει να είναι παραγκωνισμένος αγωνιστής παρ' όλη την προσφορά του, έμπιστος του Κολοκοτρώνη.

Τους πεσόντες του Καστρίου, τους αντιλαμβανόμαστε εμμέσως διαβάζοντας την απογραφή του 1832. Σε αυτήν καταγράφονται 20 νοικοκυριά ορφανά από πατέρα με συνολικά 38 παιδιά ορφανά από πατέρα. Καταγράφονται χωρίς γονείς 3 ορφανά του Κονόμου και 3 χήρες χωρίς ανήλικα παιδιά. Είναι φανερό ότι οι περισσότεροι πατέρες αυτών των οικογενειών πρέπει να έπεσαν στον αγώνα 1821 – 1828, χώρια οι ανύπαντροι σε στρατεύσιμη ηλικία που δεν αφήνουν ίχνος στην απογραφή. Αν υποθέσουμε ότι ο Ανδριανός Μίντζας, πατέρας των ηρωικών αγωνιστών είχε σκοτωθεί κατά τη διάρκεια του Αγώνα ή είχε πεθάνει πριν το 1821 στην Ερμιόνη, στην απογραφή του 1832 θα απογραφόταν χήρα Μίντζα, ή Σαρρή, πράγμα που δεν συμβαίνει. Πιθανό

η μητέρα Σαρρή να έχασε τον άντρα της όταν τα παιδιά ήταν μικρά και για ένα διάστημα να επέστρεψε στο Κρανίδι απ' όπου καταγόταν για να βοηθηθεί από την οικογένειά της.

ΤΟ ΚΑΣΤΡΙ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΧΑΡΤΕΣ

Χάρτες αρχίζουν να δημιουργούνται κατά τον 15^ο αιώνα. Είναι βοηθήματα κυρίως των ναυτικών, ως εκ τούτου αποτυπώνουν κόλπους, λιμάνια, ακρωτήρια, νησιά. Η ονοματοθεσία είναι επηρεασμένη από τον Πausanias. Οι χάρτες όμως τυπώνονται για να καλύψουν και μια μεγάλη ζήτηση αναγνωστικού κοινού, σε εποχές που η προσοχή και το ενδιαφέρον της Δύσης επιστρέφει στην Ελλάδα και την Ανατολή. Οι χάρτες φυσικά δεν είναι ακριβείς, ούτε οι πληροφορίες τους όλες επαληθεύσιμες. Στους χαρτογράφους που βρίσκονται σε πολλά κέντρα της Ευρώπης, συνήθως φτάνουν πληροφορίες που τις ενσωματώνουν σε νέες εκδόσεις. Συντελείται βέβαια πρόοδος στην χαρτογράφηση και τους χάρτες, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι με ένα σύστημα αποσύρονται οι παλιοί και ισχύουν οι νεότεροι, ως πιο ακριβείς στις πληροφορίες τους. Γίνονται πολλές αντιγραφές για τις ανάγκες εκδόσεων που παρουσιάζουν μεγάλη ζήτηση, αντιγράφονται παλιοί χάρτες με μικρές τροποποιήσεις και κυκλοφορούν συγχρόνως με τους νεότερους.

Η αποτύπωση της γεωγραφίας παραμορφώνει πολύ την πραγματικότητα, ενώ μερικές φορές ένας γεωγραφικός χώρος παίρνει τη θέση άλλου, ή νησιά μετατοπίζονται όντας ήδη παραμορφωμένα σχεδόν αγνώριστα.

Πιστεύεται γενικά ότι το Καστρί δεν αποτυπώνεται σε παλιούς χάρτες, ενώ αποτυπώνεται η Ερμιόνη. Ως εκ τούτου έχει σχηματιστεί η εντύπωση ότι το Καστρί δεν είναι παλαιό όνομα οικισμού, αλλά ότι εμφανίζεται

κυρίως κατά τη Δεύτερη Ενετοκρατία αν όχι αργότερα, και παίρνει το όνομα από το διπλανό του Κάστρο του Μπιστιού.

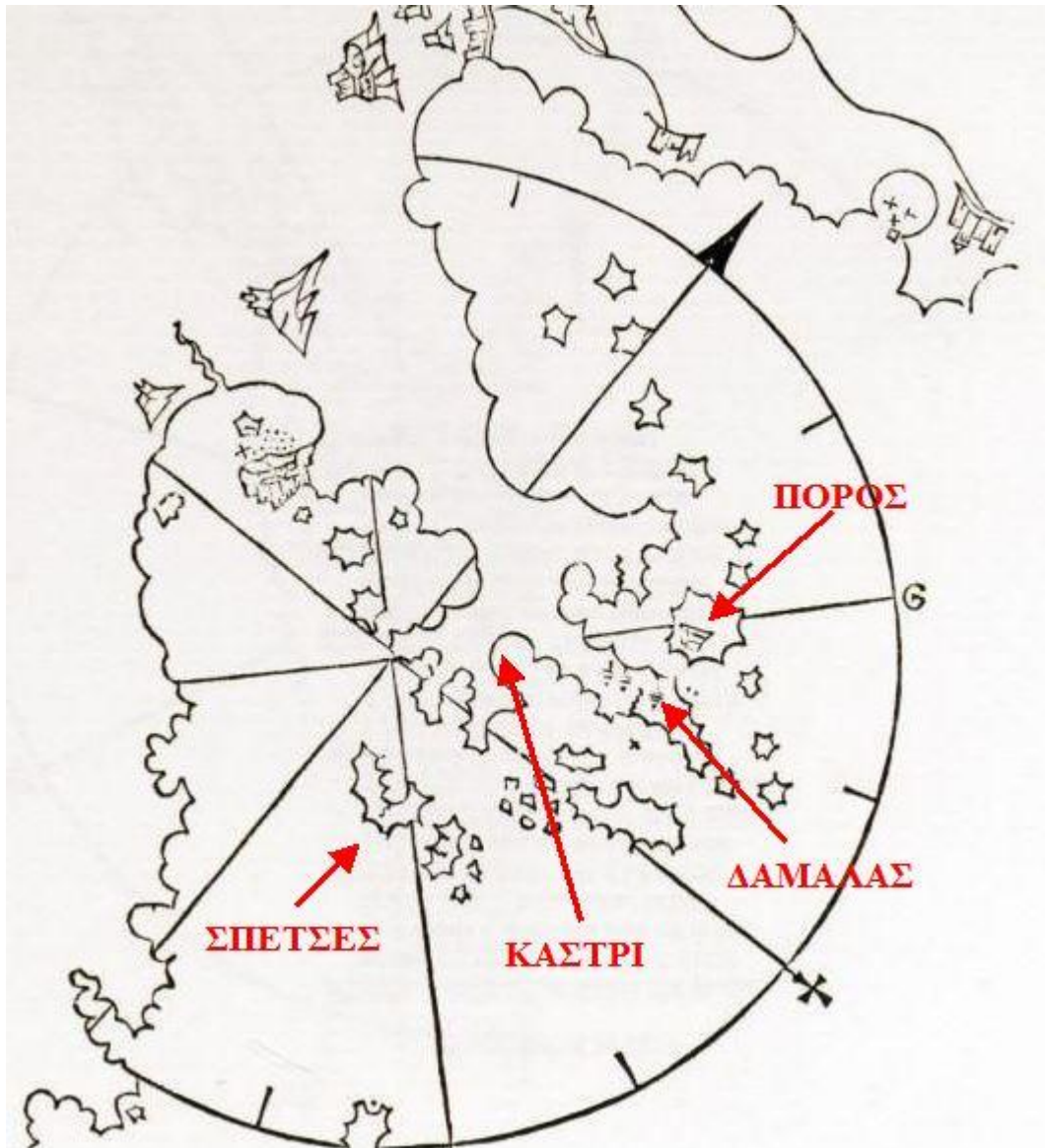
Παρακάτω θα σχολιάσουμε παλαιούς χάρτες που αποτυπώνουν την περιοχή μας με στόχο να διαπιστώσουμε, αν όντως το Καστρί αποτυπώνεται και μάλιστα ως ξεχωριστός οικισμός, ανεξάρτητος από το Κάστρο του Μπιστιού, αλλά και του ονόματος «Ερμιόνη».

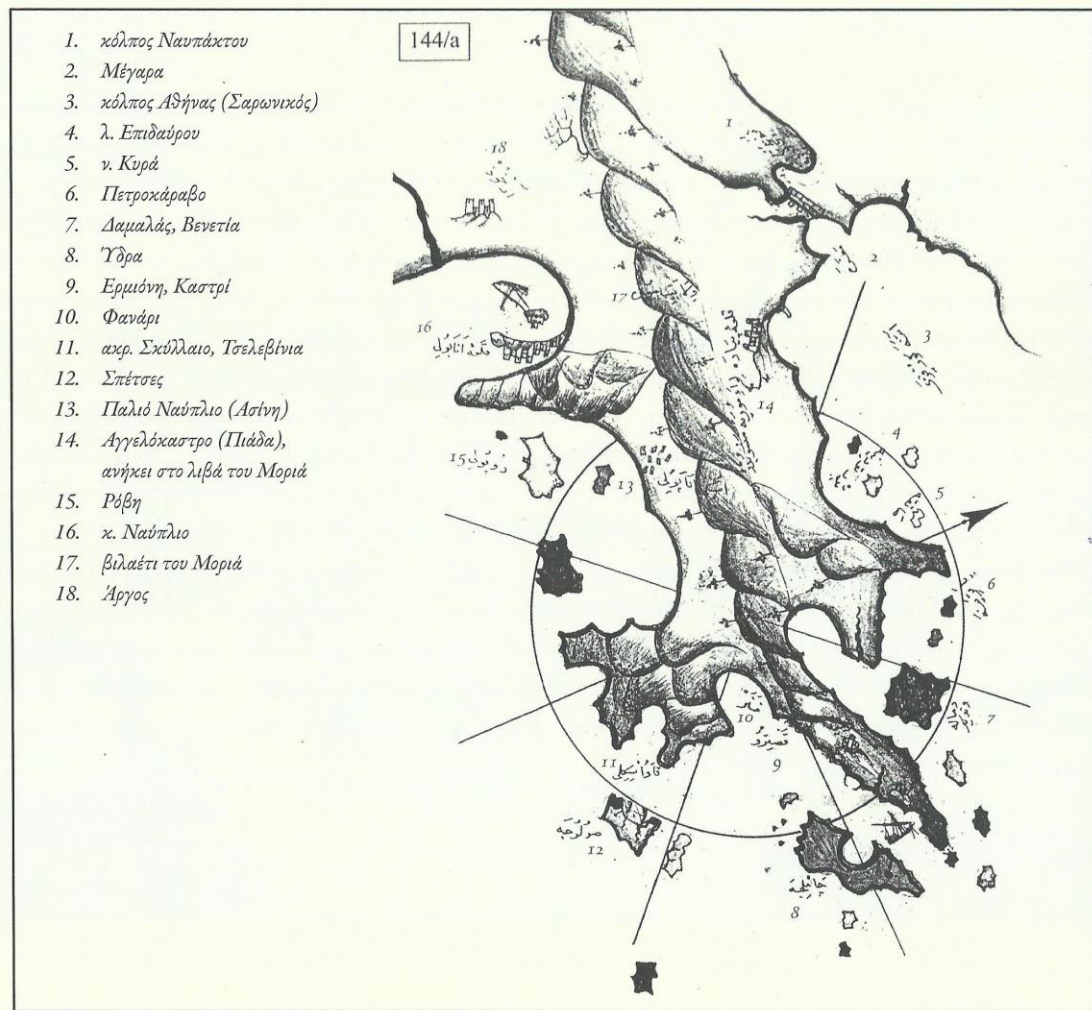
Χάρτης του 1475 – 1485: Σημειώνονται οι θέσεις Ναυπλίου και Άργους και στην περιοχή μας του Δαμαλά ως παλαιός Δαμαλάς. Ο Πόρος αναφέρεται ως νέος Δαμαλάς με τρεις ορεινές θέσεις κατοίκησης αμυντικού χαρακτήρα. λόγω πειρατείας. στην Καλαυρία και όχι στη Σφαιρία όπου ο σημερινός οικισμός και το Καστέλι.

Άλλη μία θέση στα ορεινά της Ύδρας, στην Επισκοπή, ή στο Καστέλι της Κιάφας. Με το βέλος (πρόσθετο στοιχείο του γράφοντος) υποδεικνύεται η θέση του Καστρίου που δεν υπάρχει στον χάρτη. Η περιοχή μας έχει πολλές άλλες θέσεις κατοίκησης, αλλά ο χαρτογράφος αυτά που αποτυπώνει τα θεωρεί αρκετά για τους ναυτικούς. Σημαντικό

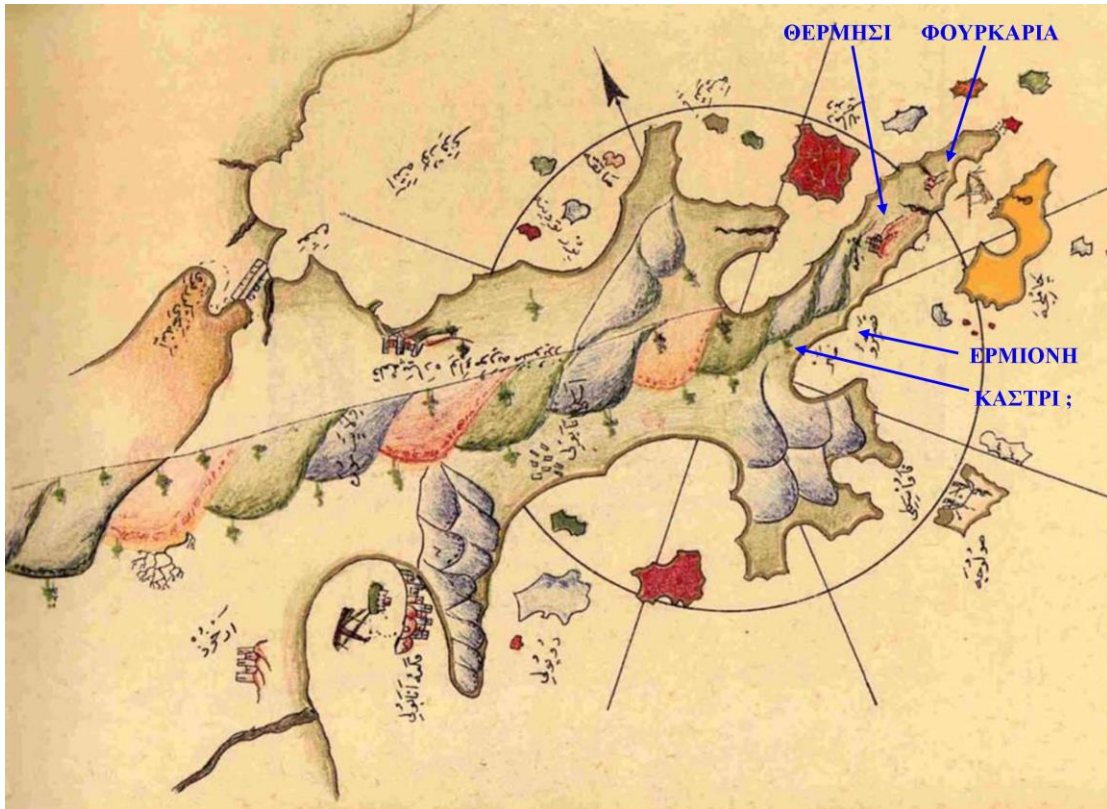
είναι ότι η περιοχή μας δείχνει να «ανήκει» στον Δαμαλά. Είναι λοιπόν φυσικό εμφάνιση άλλων θέσεων κατοίκησης να έχουν σχέση με τον Δαμαλά, δηλαδή να είναι κοντά στον Δαμαλά ή μακριά πάνω ή κάτω κ.λ.π.

Χάρτης του 1485: Ο χάρτης χωρίς ονόματα θέσεων. Με πρόσθετο κόκκινο (του συγγραφέα για εύκολη ανάγνωση του χάρτη) οι κύριες θέσεις.

Χάρτης του 1520 - 1525 του Πιρί Ρεΐς: Προέρχεται από το βιβλίο «ΠΟΡΟΣ ΤΡΟΙΖΗΝΙΑ ΜΕΘΑΝΑ ΜΕ ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ», ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, σελ. 81.

Ο πραγματικός Χάρτης του 1520 - 1525 του Πιρί Ρεΐς: Για ευκολία έχει σημειωθεί με μπλε η θέση της Ερμιόνης, ένας μικρός οικισμός κοντά της που μπορεί να υποδηλώνει το Καστρί, Το Κάστρο του Θερμησιού και το Κάστρο στη Φουρκαριά που μπορεί να ήταν πάνω στο λόφο όπου είναι το μοναστήρι του Αγίου Αθανασίου, ή στη θέση της Παναγίτσας.

Ο χάρτης είναι του πειρατή Πιρί Ρεΐς, μετέπειτα ναυάρχου και χαρτογράφου του οθωμανικού στόλου. Ο Piri Reis (1470 – 1554) είναι σύγχρονος του Μπαρμπαρόσα (1475 – 1546). Τα χρόνια που χαρτογραφεί την περιοχή μας είναι μια ανήσυχη «ειρηνική» περίοδος πριν το 1537 που ο Μπαρμπαρόσα σκορπίζει τον όλεθρο στο Αρχιπέλαγος και τα παράλια του με αποτέλεσμα την πτώση - συνθηκολόγηση τελικά του Ναυπλίου το 1540 και την πλήρη επικράτηση των Οθωμανών. Στον χάρτη του σημειώνει κυρίως σημαντικά κάστρα, παράλιες θέσεις, κόλπους, αραξοβόλια και νησιά που ενδιαφέρουν την πλεύση του στόλου και τον ασφαλή ελλιμενισμό του. Δείχνει και τους ορεινούς όγκους και σημειώνει πολλά σημεία κατοίκησης. Το Καστρί όμως το αναφέρει και με την αρχαία του ονομασία Ερμιόνη, όπως και το Παλιό Ναύπλιο, Ασίνη, όπου φαίνεται να σημειώνει κάποια αρχαία

ερείπια. Άρα έχει γνώση και ιστορικών χαρτών. Ο χάρτης του «πατάει» σε προηγούμενους χάρτες όπως ο πιο πάνω του 1485. Στο Ναύπλιο σημειώνει μια γαλέρα με μαζεμένα πανιά για να δείξει ότι στον κόλπο του μπορεί να αράξει με ασφάλεια στόλος, ή ότι εκεί ελλιμενίζεται ο ενετικός στόλος. Αν και τονίζει τους κόλπους και τους όρμους όπου μπορούν να βρουν ασφαλές καταφύγιο τα πλοία, μόνο στη Φουρκαριά σημειώνει γαλέρα με μαζεμένα πανιά δηλώνοντας ότι εκεί μπορεί να αράξει με ασφάλεια στόλος, ή ότι εκεί υπάρχει σταθμεύουσα μοίρα του ενετικού στόλου. Δύο μικρά πλοιάρια σημειώνει και στο λιμάνι των Σπετσών. Φαίνεται ότι ο χάρτης είναι «ανιχνευτικός», σημειώνει τις βάσεις του ενετικού στόλου (Ναύπλιο και Φουρκαριά είναι ενετικές βάσεις και στη Δεύτερη Ενετοκρατία) και τους ασφαλείς κόλπους που χρησιμοποιούνται από τον ενετικό στόλο, αλλά και που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τον οθωμανικό. Σημειώνει ορισμένα ρέματα κυρίως στις Αδέρρες για να δείξει πού μπορεί να υπάρχει νερό, αλλά και στις Σπέτσες και στην Ύδρα. Στα νησιά δεν σημειώνει οικισμούς, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν θέσεις κατοίκησης, μικρά μοναστήρια, αγροτόσπιτα.

Αν τότε υπήρχε σε λειτουργία το κάστρο του Μπιστιού στην Ερμιόνη, παραθαλάσσιο έχοντας δεξιά και αριστερά του ασφαλή αραξοβόλια, κατά πολύ μεγαλύτερο του Αγγελόκαστρου, του Κάστρου Φαναρίου αλλά και του Θερμησίου και της Φουρκαριάς, σίγουρα θα το σημείωνε και μάλιστα με γαλέρα ως ναυτική βάση. Προφανώς είναι ερειπωμένο, λειτουργούν οι δυτικοί του πύργοι ως έδρα φεουδάρχη, αλλά αυτό ο χαρτογράφος δεν το θεωρεί κάστρο, αλλά ούτε καν οχυρό μικρό οικισμό.

Παρατηρούμε ότι στον αριθμό 11 που είναι το ακρ. Άγιος Αιμιλιανός γράφει ότι είναι το ακρ. Σκύλλαιο και Τσελεβίνια. Αυτό το παίρνει από παλιούς χάρτες που θέλουν αυτό το ακρωτήριο να βρίσκεται δυτικά της Ερμιόνης (σχετικά με αυτό το θέμα στο βιβλίο μου «Η ΤΩΝ ΕΡΜΙΟΝΕΩΝ ΠΟΛΙΣ»).

Ο χάρτης αφήνει την αίσθηση ότι ο πληθυσμός έχει αποτραβηχτεί σε θέσεις κατοίκησης στην ενδοχώρα και τα βουνά. Υπάρχουν «σημαδάκια» κατοίκησης που μπορούν να αποδοθούν στους Φούρνους,

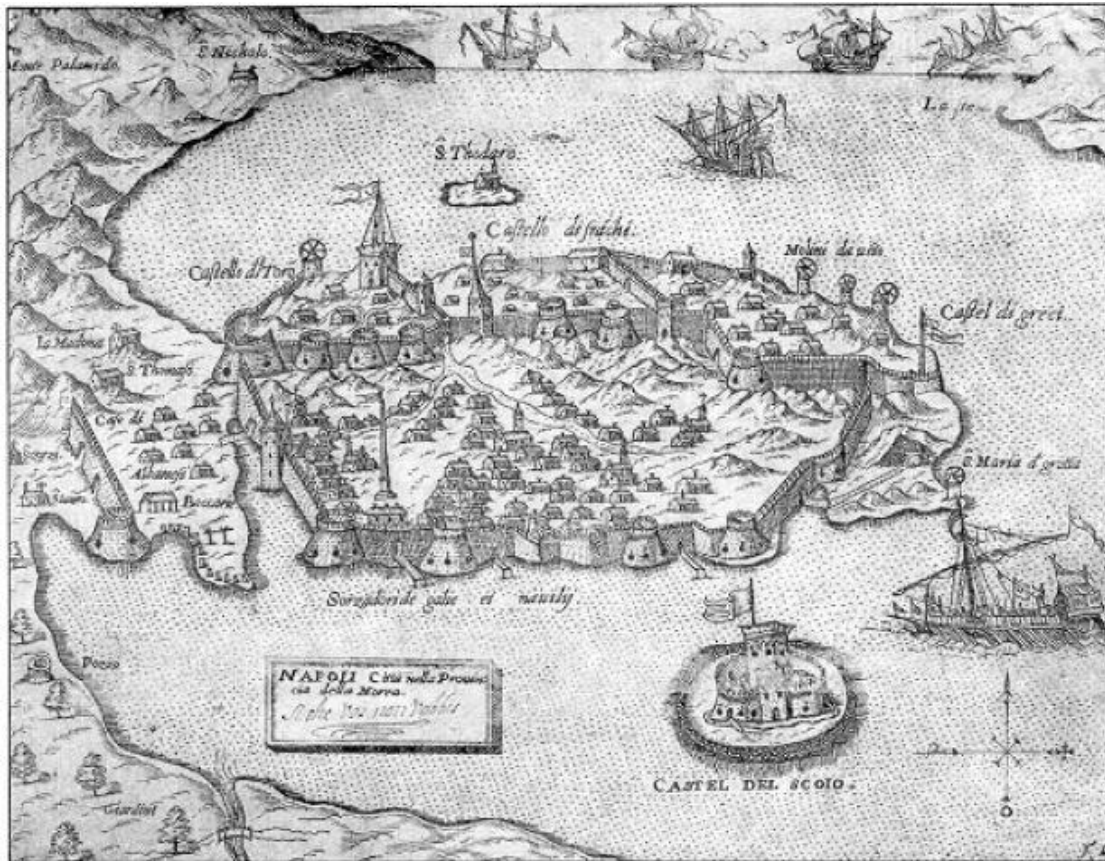
Δίδυμα, κ.λ.π. αλλά δεν σημειώνεται κατοίκηση στο Κρανίδι, αν και υπάρχει το Κρανίδι είτε στη θέση της Μιλίντρας, είτε στη σημερινή του.

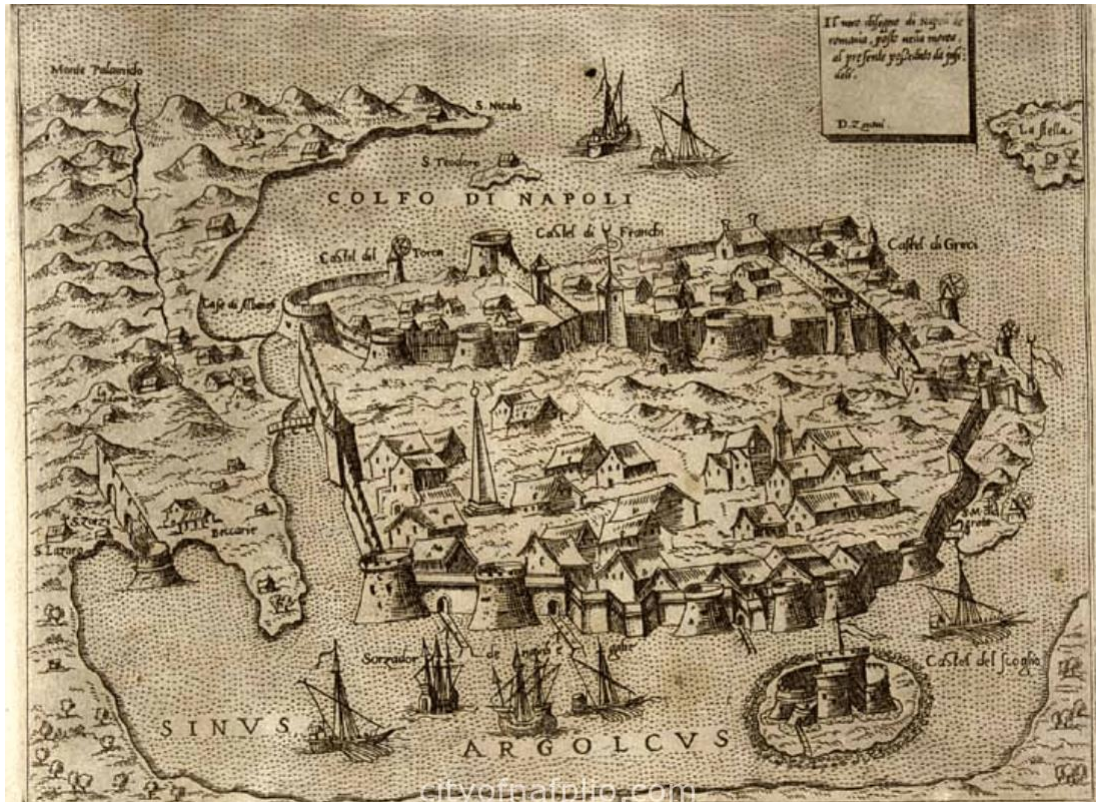
Χάρτης του 1571: Ο χάρτης είναι σχετικά ακριβής στην αποτύπωση της ακτογραμμής, όχι όμως στη γεωγραφική θέση των οχυρωμένων οικισμών και κάστρων που σημειώνει. Το ακρ. Σκύλαιο είναι στη σωστή του θέση. Ο Δαμαλάς είναι πολύ ψηλά πάνω και από το Φανάρι. Ο Πόρος σημειώνεται ως Damala, αντιγράφοντας από τον πρώτο χάρτη όπου αναγράφεται ως νέος Δαμαλάς.

Σημειώνεται η θέση Castrì σε λογική απόσταση από τον Δαμαλά. Το Castrì είναι πολύ πιο κοντά στην πραγματική του θέση στον κόλπο απέναντι από την Ύδρα. Υπάρχει και μία θέση με το όνομα Pilis που συνήθως βρίσκεται κοντά στη θέση Castrì, αλλά όπως θα δούμε παρακάτω και στα Μέθανα. Στην Ύδρα η θέση κατοίκησης έχει φύγει από τα ορεινά της Επισκοπής και πλησιάζει τη θέση της Κιάφας (Καστέλι Ύδρας). Ο χάρτης περιλαμβάνει μόνο οχυρές θέσεις

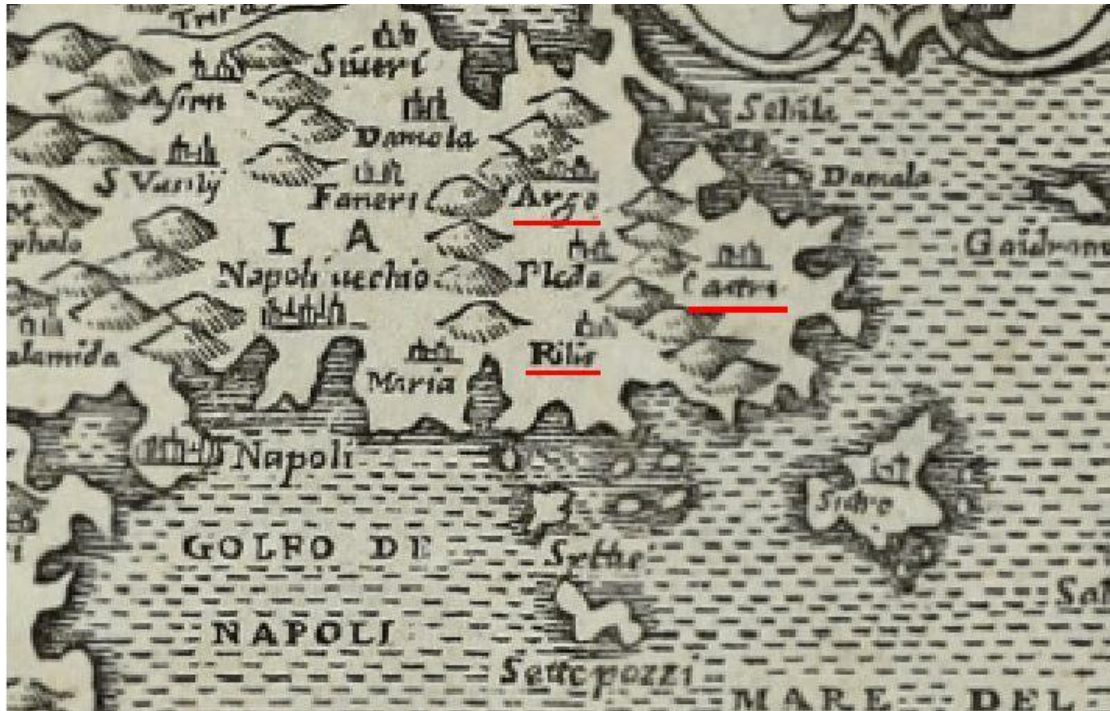
κατοίκησης και τοπωνύμια της εποχής του. Αρχαία τοπωνύμια δεν αναγράφονται.

Χάρτης 1571: Το Ναύπλιο. Ένα ισχυρό κάστρο που καθορίζει την περιοχή μας από τα χρόνια της Φραγκοκρατίας. Το 1571 οι Δυτικοί νικούν τον οθωμανικό στόλο στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου. Χιλιάδες Έλληνες πολεμούν κυρίως με τους Δυτικούς. Διακρίνονται 5 ανεμόμυλοι, οι τρεις στο Castel di Greci.

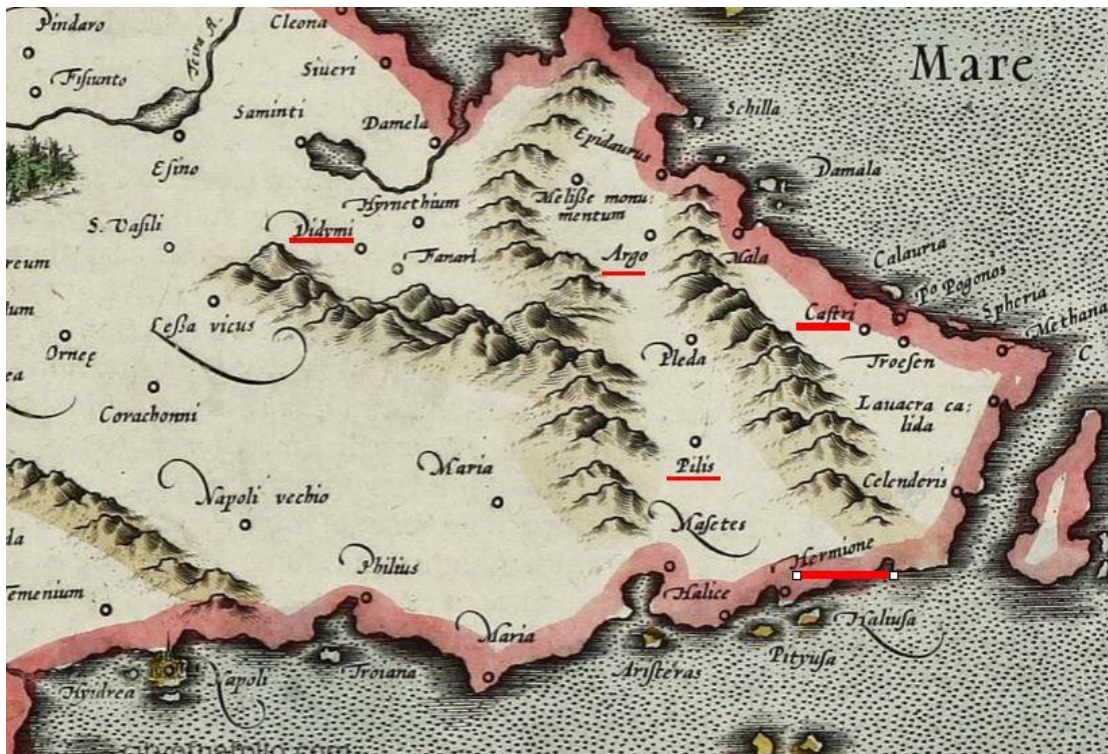
Χάρτης του 1574: Το Ναύπλιο. Πατάει στο προηγούμενο σχέδιο, αλλά με έναν ανεμόμυλο λιγότερο. Ο σχεδιασμός των ανεμόμυλων δείχνει πόσο χρήσιμοι είναι για τη ζωή στα κάστρα και την τροφοδοσία στρατευμάτων και στόλων.

Χάρτης του 1575: Το Castri στην ίδια του θέση. Το Pilis γράφεται λανθασμένα Rilis. Στην Ύδρα οικισμός, πιθανόν στο Καστέλι της Κιάφας. Σημειώνεται οικισμός Argo = Άργος, τελείως εκτός θέσεως. Υπάρχει χάρτης που έχει το Άργος πιο μακριά από το Ναύπλιο, απ' ότι τον Δαμαλά από το Ναύπλιο, και χάρτης που έχει το Argos σχετικά κοντά στο Ναύπλιο και άλλο μέρος Argo κοντά στον Δαμαλά, προφανώς από λάθη στην αντιγραφή. Η μετατόπιση του Castri ως εκ τούτου δεν ξενίζει. Ο χάρτης δεν περιλαμβάνει αρχαίες θέσεις.

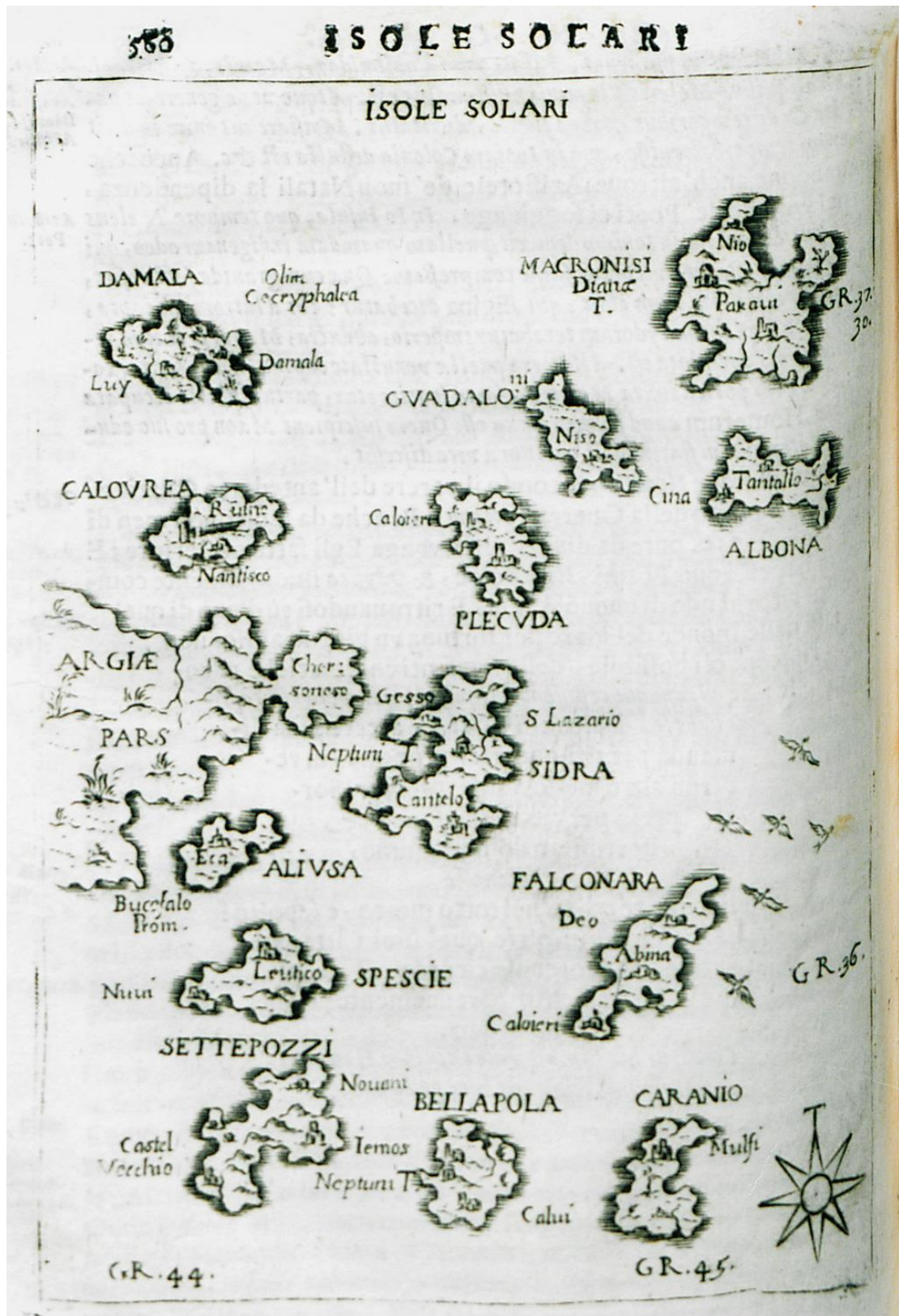
Χάρτης του 1590: Το Castri σε ακόμα ψηλότερη θέση. Το Pilis στη θέση του. Ο χάρτης είναι επηρεασμένος από τον Πausανία (προφανώς λόγω Αναγέννησης και «επιστροφής» του ενδιαφέροντος στην αρχαιότητα) και περιλαμβάνει αρχαίες θέσεις. Έχει την Ερμιόνη σε σχετικά σωστή θέση, μετά τους Αλιείς και τον Μάσητα ως αρχαίους οικισμούς. Δεν υπάρχει συσχέτιση της Ερμιόνης με το Καστρί. Ο Δαμαλάς δεν υπάρχει παρά ως νησάκι, και τη θέση του παίρνει η Τροιζήνα ως αρχαίος τόπος. Πάνω αριστερά στον χάρτη σημειώνεται το Φανάρι και αριστερά του τα Δίδυμα (Didymi) με κομμένο το όνομα, προφανώς ως αρχαίος οικισμός. Τα Μέθανα έχουν κατέβει στο ακρ. Σκύλαιο. Ήδη σε αυτόν τον χάρτη παρατηρείται αντιστροφή. Τα Μέθανα κατεβαίνουν στο ακρ. Σκύλαιο ενώ ο Δαμαλάς ανεβαίνει στη θέση των Μεθάνων. Μάλιστα κοντά στα Μέθανα αναγράφεται «Lavraca calida», θερμά λουτρά.

Χάρτης του 1595: Είναι καλοφτιαγμένο αντίγραφο του προηγούμενου. Είναι περισσότερο αρχαιολογικός χάρτης. Διαχωρίζει το νησί του Πόρου σε δύο μικρότατα νησάκια την Καλαυρία και τη Σφαιρία και από κάτω τους έχει τα Μέθανα και την ένδειξη θερμά λουτρά, *Lavacra calida*. Τα Δίδυμα γράφονται στον πληθυντικό: *Didymi*. Το Καστρί κοντά στην Τροιζήνα. Συχνά στους χάρτες αναγράφεται παραθαλάσσιο πόλισμα *Celenderis*, προερχόμενο από τον Πausanία ο οποίος αναφέρει παραθαλάσσια περιοχή Κελενδρία και όχι πόλισμα. Συμβαίνει το ίδιο με τον Μάσητα και τους Αλιείς που σημειώνονται ως πολίσματα, ενώ δεν υφίστανται ως τέτοια παρά μόνον στην αρχαιότητα.

Χάρτης του 1658: Ατελέστατος χάρτης – αντίγραφο παλιότερου. Με το πρόσθετο βέλος η θέση του Καστρίου.

Χάρτης του 1668: Χάρτης ίδιας εποχής με τον προηγούμενο αλλά πολύ πιο ενημερωμένος. Εστιάζει στα νησιά με στοιχεία πραγματικά και φανταστικά. Για την περιοχή μας αναφέρει μόνο το όνομα Χερσόνησος, που όπως θα δούμε παρακάτω εννοεί τη χερσόνησο Μεθάνων. Τον Δαμαλά τον κάνει νησί. Τον Πόρο τον ονομάζει Καλαυρία αλλά εδώ σημειώνει με ακρίβεια τόσο τη θέση των αρχαίων ερειπίων του ναού του Ποσειδώνα, όσο και τη νέα θέση, το Καστέλι στον σημερινό οικισμό. Ίδια ακρίβεια και για τις Σπέτσες όπου σημειώνει το Καστέλι και ένα μικρότερο οικισμό. Στη Σπετσοπούλα (Settepozzi) σημειώνει παλαιό Καστέλι. Ακόμη και στη Βελοπούλα και τη Φαλκονέρα σημειώνει κατοίκηση. Πάντως δεν μπορούμε να απορρίπτουμε όλα αυτά τα στοιχεία ως φανταστικά ή ως αδύνατα. Την εποχή αυτή δεν ήταν ο κόσμος όπως τα νεότερα χρόνια. Η πειρατεία φώλιαζε παντού και θέσεις κατοίκησης δημιουργούνται και στα πλέον απρόσιτα νησιά.

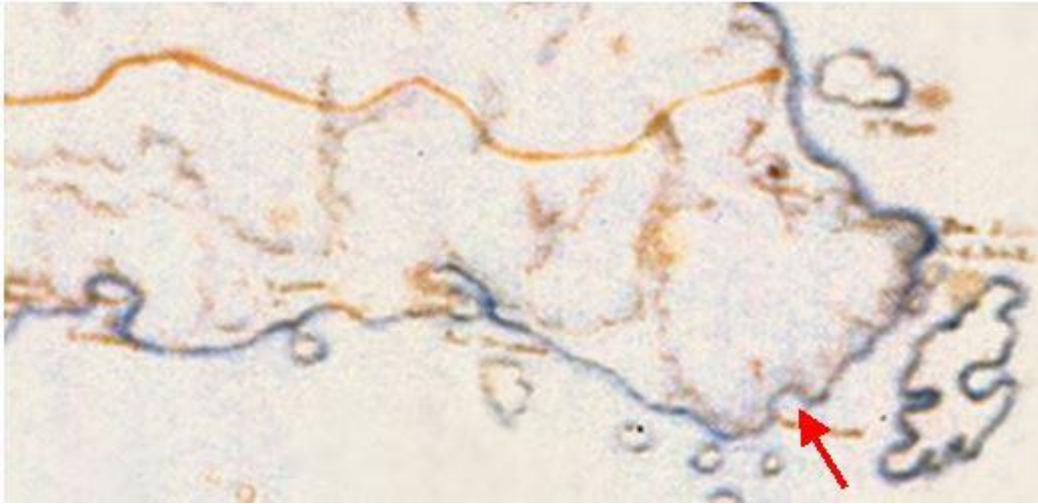
Χάρτης του 1686: Και πάλι αντιγραφή παλιού χάρτη πιθανόν για να στολίσει κάποια έκδοση.

ή ότι ψηλά υπάρχουν πηγές. Αυτή η πληροφορία είναι σημαντική για στόλους, γιατί τους δείχνει πού μπορούν να βρουν άφθονο νερό.

Δεξιά, απέναντι από την Ύδρα και κάτω από τη μετατοπισμένη στο ακρ. Σκύλλαιο χερσόνησο των Μεθάνων αναγράφεται: *Bagni caldi et lavacra calida*, Ζεστά μπάνια και θερμά λουτρά.

Χάρτης του 1692: Το *Castrum* αυτή τη φορά ανέβηκε πάνω και από το Δαμαλά, μετατοπισμένο προς την περιοχή της Επιδαύρου, τα Μέθανα (πράσινη εστιγμένη γραμμή) και Δαμαλός ανταλλάσσουν τις θέσεις τους, το *Pilis* έχει έρθει προς την Ύδρα, η Ερμιόνη στη θέση της και σε ένα χώρο του χάρτη αρχαία ονόματα Μάσητος κ.λ.π. Η *Celenderis* από πόλις έχει γίνει λιμάνι (*Celenderis port*) και αυτό είναι σωστό, αφού η περιοχή της Κελενδρίας είναι στον αρχαίο Πώγωνα (Βίδι) της Τροιζηνίας και ο εκεί κολπίσκος αναφέρεται και ως λιμένας Πώγωνα.

Χάρτης του 1693 - 1700: Δείχνει τα σύνορα Τροιζηνίας (τεριτόριο Πόρτο Πόρο) – Ερμιονίδας (τεριτόριο Θερμήσι). Το πρόσθετο βέλος δείχνει τη θέση που θα ήταν το Καστρί.

Χάρτης του 1696: Καθαρότατος χάρτης όμοιος με του 1692. Εδώ και τα βουνά του Πάρνωνα έχουν μετατοπιστεί πάνω από το Ναύπλιον. Το Castry παραμένει ψηλά, αλλά κοντά στον Δαμαλά. Αν όμως η περιοχή Δαμαλά – Πόρου μετατοπιστεί στη σωστή γεωγραφική θέση της το Καστρί έρχεται προς τη μεριά της Ερμιόνης. Τα ονόματα Ερμιόνης, Αλιέων, Μάσητος, από τον Πausanias ως αρχαιολογικές θέσεις. Σε αυτούς τους χάρτες η μετατόπιση των Μεθάνων στο ακρ. Σκύλλαιο έχει

σαν συνέπεια την μετατόπιση και της Κελενδριάς, είτε ως λιμανιού είτε ως πολίσματος, με αποτέλεσμα να έρχεται πολύ κοντά στην Hermione.

Χάρτης του 1703. Πατάει σε προηγούμενους αλλά είναι ευκρινής. Το εικονιζόμενο είναι τμήμα του χάρτη ο οποίος περιμετρικά έχει τα κύρια κάστρα που κατέλαβε ο Μοροζίνι. Και εδώ μεγάλη σύγχυση, μετατόπιση των Μεθάνων κοντά στην Ύδρα, στη πραγματική θέση των Μεθάνων ο Δαμαλάς κ.λ.π. Το Καστρί φαίνεται καλύτερα στην παρακάτω λεπτομέρεια αυτού του χάρτη.

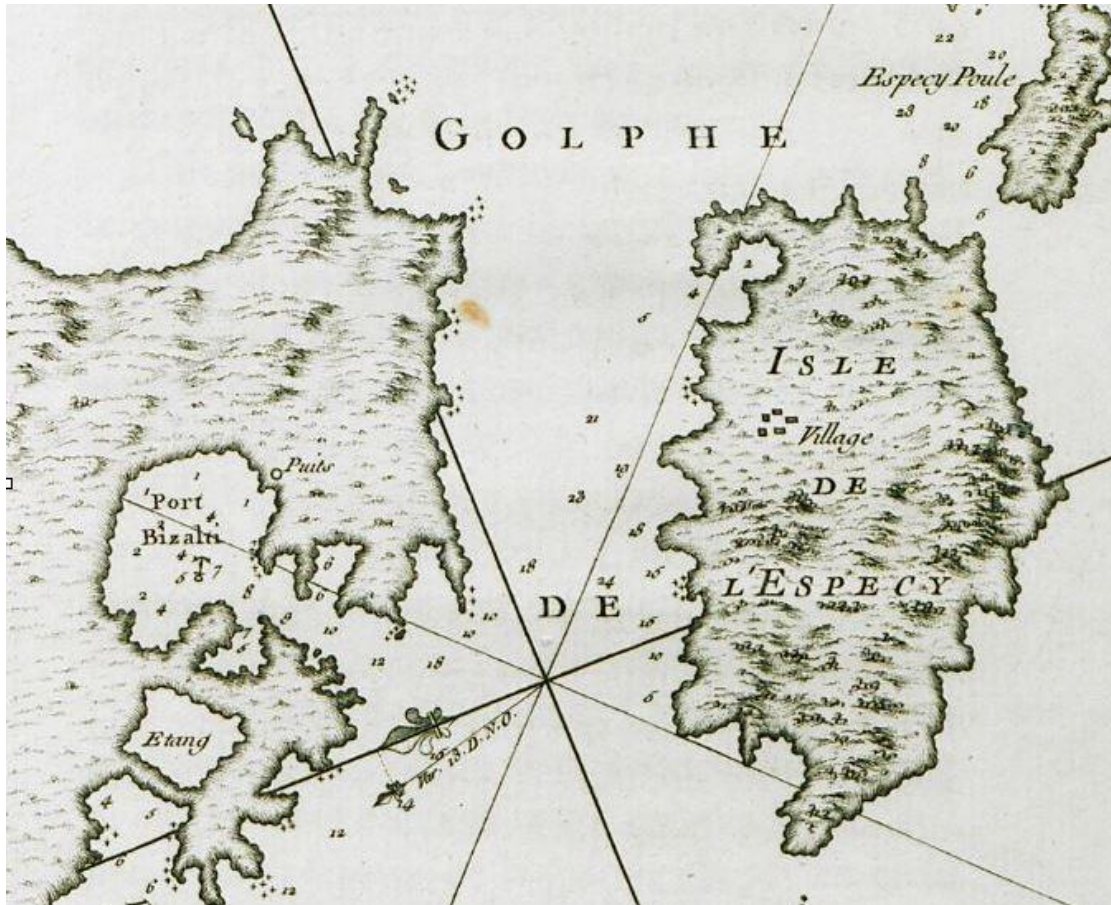
Λεπτομέρεια του χάρτη 1703. Η Ερμιόνη σημειώνεται παραθαλασσίως προφανώς ως αρχαιολογική θέση. Το Castri είναι λίγο πιο πάνω ως οχυρή θέση και οικισμός, αλλά ο χαρτογράφος έχει γνώση ότι το Καστρί βρίσκεται κοντά στο Κοκκύγιον όρος, Coccyge m, (Προφήτης Ηλίας Ερμιόνης) που αναφέρει ο Πausanías. Το «ποτάμι» που πηγάζει από «λίμνη» κοντά στη Τροιζήνα και τον Δαμαλά και εκβάλλει κοντά στην Ερμιόνη και το Castri, προφανώς είναι το Καταφύκι.

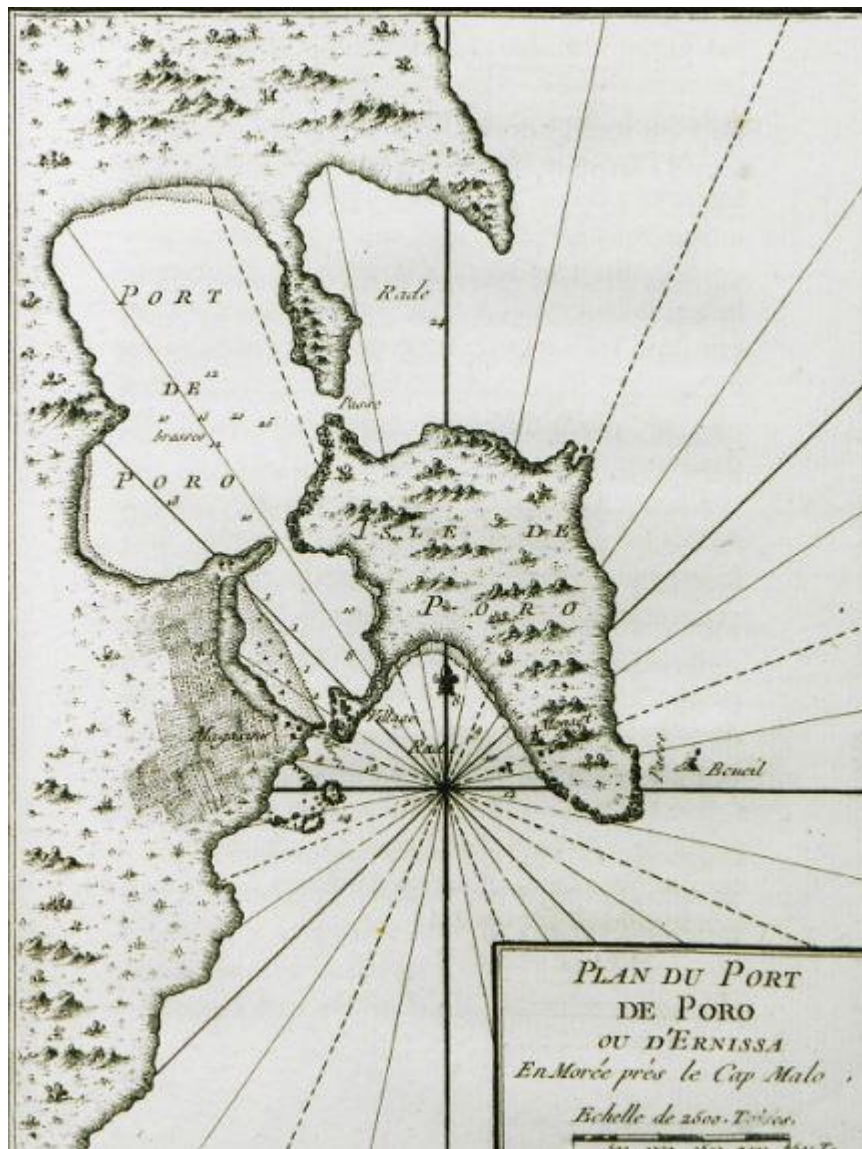
Χάρτης του 1707: Αρκετά ακριβής χάρτης. Το Castri πλησιάζει την πραγματική του θέση. Μετά το ακρ. Σκύλλαιο τοποθεσία Στο Razi προφανώς η Φουρκαριά. Διακρίνεται το Κάστρο Θερμήσι και μπροστά του η αλυκή (Saline). Απέναντι ο Δοκός με το σημερινό του όνομα. Ακολουθεί ο κόλπος της Ντάρδιζας με το όνομα Porto Castri. Διακρίνεται η χερσόνησος της Ερμιόνης μετά το Μαυρονήσι και στη συνέχεια η Κουβέρτα (Porto Couerta). Δεν αναγράφονται αρχαία ονόματα, οπότε ούτε το Hermione. Για τον χαρτογράφο υπάρχει το Καστρί και ο ομώνυμος κόλπος.

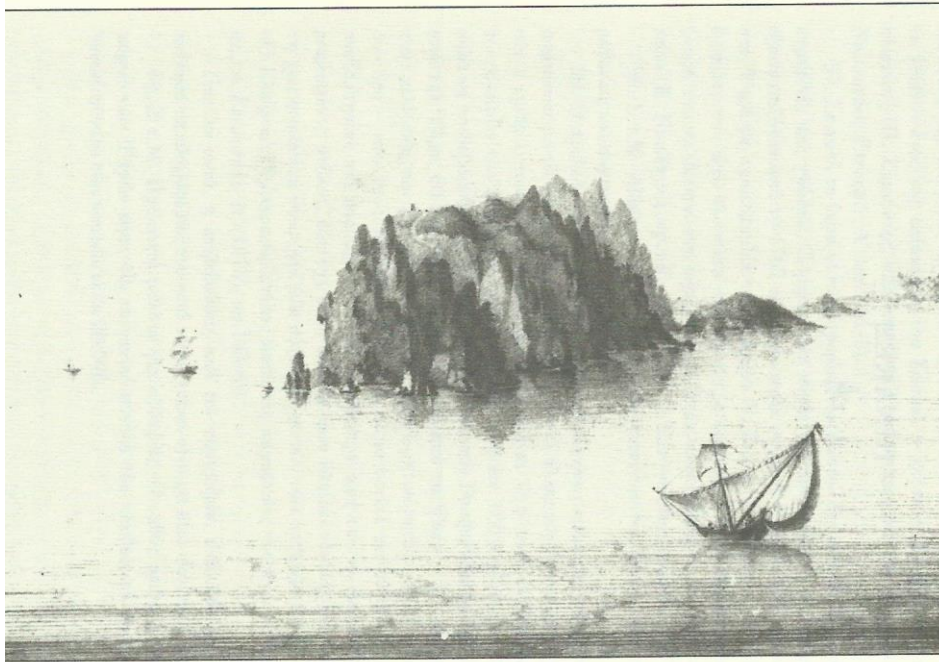
Χάρτης του 1713: Εξακολουθούν να παράγονται χάρτες με μεγαλύτερες ανακρίβειες πατώντας σε πολύ παλαιότερους. Σε αυτόν εκτός από τις γνωστές μετατοπίσεις η περιοχή της Κοιλιάδας αποκτά ακρ. Specie αλλά και χωριό Specie.

Χάρτης του 1771: Ακριβής χάρτης για ναυτικούς. Στις Σπέτσες το χωριό είναι στο Καστέλι της, είναι η εποχή των Ορλωφικών και οι Σπέτσες καταστρέφονται από στίφη Αλβανών. Αυτή την εποχή ο κόσμος βρίσκεται ακόμη στα καστέλια του και τους οχυρωμένους πύργους και οικισμούς. Λίγα χρόνια μετά η μεγάλη ανάπτυξη Ύδρας, Πόρου και Σπετσών που ακολουθούν με καθυστέρηση, κάνει ασφαλή την περιοχή μας και οι οικισμοί βγαίνουν από τα αμυντικά όριά τους και κατηφορίζουν προς τη θάλασσα.

Χάρτης του 1771: Ίδιας εποχής ακριβέστατος χάρτης του Πόρου.

Ι. Άποψη των νησιών της Ύδρας και του Ύδραϊου, και ενός τμήματος του ακρωτηρίου των Αχινών, από το ακρωτήριο Σκύλλαιο (Ακρωτήριο *Scilleum*)
Σχέδιο του συγγραφέα

Άποψη Ύδρας το 1808: Περιέχεται στο βιβλίο «ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΝΗΣΩΝ ΥΔΡΑΣ, ΣΠΕΤΣΩΝ, ΠΟΡΟΥ ΚΑΙ ΨΑΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1808», Αυγούστου ντε Ζασσώ, Μετάφραση – Επιμέλεια Δημήτρης Γ. Κιουσόπουλος – Παναγιώτης Μ. Πρωτοψάλτης, ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΝΟΤΗ ΚΑΡΑΒΙΑ, ΑΘΗΝΑ 2015.

Ο Γάλλος διπλωμάτης Ζασσώ που θεωρείται από τους πρώτους φιλέλληνες με έκθεσή του παρουσιάζει τα 4 νησιά με την εκπληκτική ναυτική τους ανάπτυξη και εξετάζει πώς μπορούν να φανούν ωφέλιμα για τη Γαλλία.

Το σχέδιο του είναι φτιαγμένο με κάποια ηθελημένη υπερβολή για να δείξει το βραχώδες και χαραδρωμένο τοπίο της Ύδρας και τις, ως εκ τούτου, σκιές που σχηματίζονται. Δεν παραλείπει να σχεδιάσει και τον ορεινό δρόμο προς Ζούρβα, για να δείξει το απότομο και απροσπέλαστο της ακτογραμμής του νησιού. Τον Δοκό (Ύδραϊον) τον σχεδιάζει στην κανονική του μορφή, και στο άνοιγμα Δοκού – Ύδρας αχνοφαίνονται οι Σπέτσες. Στη συνέχεια σχεδιάζει το Τρίκερι φέρνοντάς το πιο μπροστά, γιατί στην πραγματικότητα το κρύβει ο Δοκός. Αναφέρει όμως το

Τρίκερι στο κείμενο ως σημείο αναφοράς του ταξιδιού από Ύδρα προς Σπέτσες. Στο βάθος διακρίνεται το Μουζάκι το οποίο στο κείμενό του αναφέρεται ως «Ακρωτήριο των Αχινών» (Cap des Qursins στο πρωτότυπο). Δεν φαίνεται να έπιασε Καστρί, αλλά μόνο Ύδρα και Σπέτσες, οπότε την πληροφορία την πήρε από εκεί, δεδομένου ότι δεν έχει εντοπιστεί, μέχρι σήμερα, χάρτης ή άλλο κείμενο που το Μουζάκι να έχει αυτήν την ονομασία. Στην Ερμιόνη δεν είχα ακούσει από τους ψαράδες ποτέ αυτό το όνομα. Έκαναν όμως κατά την Καθαρά Δευτέρα μια διάκριση στους αχινούς τους κοντινούς και τις πεταλίδες του κόλπου της Κάπαρης, από αυτές του Δοκού και του Μπογαζιού, θα λέγαμε τις πελαγίσιας, που ήσαν πολύ μεγαλύτερες και άλλου είδους (στρότζες), προφανώς και οι αχινοί. Πιθανόν να άκουσε στα νησιά κάποια παρόμοια διήγηση και να κόλλησε αυτό το όνομα στο ακρ. Μουζάκι. Λογικά αν του το ονόμαζαν ακρ. Μουζάκι θα το έγραφε έτσι. Ίσως Υδραίοι και Σπετσιώτες ψαράδες να ήξεραν το Μουζάκι και ως «ακρ. των Αχινών». Ίσως να μην το ήξεραν καθόλου ως Μουζάκι, και αυτό δείχνει ότι μπορεί το Μουζάκι να ήταν ονοματοθεσία των στεριανών του Καστρίου, και όχι ευρύτερα γνωστό ναυτικό τοπωνύμιο, γι' αυτό να μην το γνώριζαν ως Μουζάκι οι Υδραίοι ναυτικοί. Πάντως σε παλιούς χάρτες πριν την Ανεξαρτησία δεν αναγράφουν ακρ. Μουζάκι αλλά το αρχαίο ακρ. Βούπορθμον. Στον χάρτη του Μηλιαράκη το 1886 ονομάζεται ακρ. Μουζάκι με την υποσημείωση Βούπορθμον. Οι νεότεροι Ερμιονίτες ψαράδες ονόμαζαν μόνο το μπογάζι στη θέση αυτή ως «Μπογάζι του Δοκού» ή «Μπογάζι της Σπίθας», όταν φτιάχτηκε εκεί ο φάρος. Μουζάκι έλεγαν μόνο το βουνό. Το άλλο μπογάζι το έλεγαν της Ύδρας, χωρίς να μιλούν για τα εκεί ακρωτήρια, ενώ τη θάλασσα μεταξύ Τσελεβινιών και Ζούρβας την έλεγαν απλά «άνοιγμα».

Άρα αναφαίνεται το ερώτημα: Πότε ονομάστηκε το βουνό Μουζάκι που είναι αρβανίτικο τοπωνύμιο, τότε το όνομα κατέβηκε στην άκρη του, ως ακρ. Μουζάκι σε χάρτες ή στους ντόπιους ναυτικούς, και αν όντως περί το 1808 είχε την ονομασία «ακρ. των Αχινών» για τους τοπικούς ναυτικούς και ψαράδες.

Ο Ζασσώ θαυμάζει τη ναυτοσύνη των Υδραίων και τη μανία τους να έχουν στα πλοία τους ψηλά κατάρτια με λεπτά αλλά τεράστια πανιά για

να πετυχαίνουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ταχύτητα. Γράφει ότι ανυπομονούσαν να σηκώσουν όλα τα πανιά και έλεγαν στα παιδιά τους αποφθεγματικά «αν έχεις άνεμο καλό, και δεν έχεις αρκετά πανιά, βάλε το πουκάμισό σου στο κατάρτι, για να πας πιο γρήγορα».

Μιλά για τον καιρό στην Ύδρα και στην περιοχή, που το καλοκαίρι και ιδιαίτερα τον Σεπτέμβριο είναι κάλμα.

Όλα αυτά που γράφει στο κείμενο, φροντίζει να τα δώσει παραστατικά και στο σχέδιο του.

Αν και διπλωμάτης, επηρεασμένος από τον Πausανία αλλά και την ασάφεια, όπως είδαμε, πολλών χαρτών για τη γεωγραφία Ερμιονίδας και Τροιζηνίας, στο κείμενο του, σε αρκετά σημεία αναφέρεται στην απέναντι της Ύδρας, των Σπετσών και του Πόρου ακτής. Το «όρος του Πρωνός» σημειώνει ότι στην εποχή του λέγεται «του Αγίου Βασιλείου», αλλά το ταυτίζει με το Μεγαλοβούνι στα Δίδυμα, το οποίο γράφει ότι κρατάει χιόνι, με αποτέλεσμα να κατεβάζει το χειμώνα στα νησιά ψυχρό αέρα. Τις Αδέρες τις ονομάζει «οροσειρά του Αγίου Βασιλείου», θεωρώντάς τες προέκταση προς ανατολές του όρους Αγίου Βασιλείου. Μετά το «όρος του Πρωνός» (Αγίου Βασιλείου) κινείται προς το Ναύπλιο και μετονομάζεται σε Κοκκύγιον. Άρα ως Κοκκύγιον θεωρεί το Δυτικό Δίδυμο όρος.

Προφανώς τα όσα γράφει ο Πausανίας για την αρχαία Ερμιόνη, ότι είναι κτισμένη στους πρόποδες του Πρωνός και μετά προς τα δυτικά του Πρώνα βρίσκεται το όρος Κοκκύγιον, τα μετέφερε στους κύριους ορεινούς όγκους της Ερμιονίδας, όπως τους έβλεπε από την Ύδρα και τις Σπέτσες. Προφανώς δεν γνώριζε ούτε ενδιαφερόταν για τη γεωγραφία της απέναντι ακτής.

Την πληροφορία όμως ότι το όρος του Πρωνός καλείται του Αγίου Βασιλείου, δύσκολο να την διάβασε κάπου, χωρίς αυτό να αποκλείεται. Αν ρώτησε στην Ύδρα παλιούς Ύδραίους σχετικά με την αρχαία Ερμιόνη και το Καστρί, μπορεί αυτοί να του είπαν το δεύτερο αυτό όνομα. Να δεχθούμε ότι περί το 1808, περίπου εποχή που ο Gell σχεδιάζει την Ερμιόνη με τους 4 ανεμόμυλους, ο αρχαίος Πρων δεν έχει πάρει ακόμη το όνομα «λόφος των Μύλων», όπως τον ξέρουμε όλοι οι νεότεροι, αλλά έχει το όνομα «λόφος του Αγίου Βασιλείου», ονομασία που ίσως έρχεται

από τη βυζαντινή περίοδο του Καστρίου; Το Υπόμνημα του Ζασσώ λοιπόν μας βάζει και ένα άλλο τοπικό ερώτημα: Πότε ο Πρων έχασε το αρχαίο όνομα και πήρε το όνομα του Αγίου Βασιλείου από τη μεγάλη βυζαντινή Βασιλική απέναντι από το Φαρμακείο Αγγ. Παπαμιχαήλ, κι τότε χάθηκε κι αυτό και επικράτησε το «λόφος των μύλων»;

Χάρτης του 1818 (λεπτομέρεια): Προέρχεται από το βιβλίο «ΠΟΡΟΣ ΤΡΟΙΖΗΝΙΑ ΜΕΘΑΝΑ ΜΕ ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ», ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, σελ. 40 – 42: «Ο πρώτος έντυπος ναυτικός χάρτης. Τυπώθηκε το 1818 από τον Ζακυνθινό καπετάν Νικόλαο Κεφαλά» στο Παρίσι. Βλέπουμε ότι το Καστρί έχει έλθει ακριβώς στη σωστή του θέση αλλά ο λόφος των Μύλων, ως «Ο(ρος). Πρόνος», βρίσκεται στην ενδοχώρα. Δέκα χρόνια νωρίτερα (1808), όπως είδαμε παραπάνω, ο Αύγουστος ντε Ζασσώ αναφέρει το ακρωτήριο Μουζάκι ως «ακρωτήριο των Αχινών» (Cap des Qursins), και το όνομα αυτό ο Κεφαλάς το αναγράφει το 1818 ως «Κ. Ούρσιν» στο ακρ. Άγιος Αιμιλιανός. Δεδομένου ότι ο χάρτης τυπώνεται στο Παρίσι, φαίνεται ότι

ο Κεφαλάς έχει υπ' όψη του το Υπόμνημα του Ζασσώ, ή απλά το όνομα αυτό το πληροφορείται από τους δικούς μας καπεταναίους.

Φαίνεται να έχει, ως ναυτικός, περάσει ο Κεφαλάς από την περιοχή μας, ή να έχει ακριβή ενημέρωση από καπετάνιους της περιοχής μας. Φαίνεται βέβαιο ότι συμβουλευεται και παλαιότερους χάρτες. Το Θερμήσι το δίνει παράλιο και με καλό αραξοβόλι. Από τον 16^ο αιώνα η περιοχή από Θερμήσι έως Τσελεβίνια θεωρείται κατάλληλο μέρος για να αράζουν πλοία, χωρίς ξέρες και υφάλους, και με σχετικά καλούς ανέμους. Το όνομα «Σουπιά» στο νησάκι της Φουρκαριάς αναφέρεται ήδη από τον 16^ο αιώνα ως «Σουπία», όπως και τα Τσελεβίνια ως «Κελεβίνες». Προφανώς ερχόμενα από τα βυζαντινά χρόνια, γιατί η Φουρκαριά είναι ασφαλές αραξοβόλι, όπως και η περιοχή των Τσελεβινιών από τη μεριά του βορινού ορμίσκου της Ψιλής Άμμου, και του μεσημβρινού της Γαλής.

Έτσι το «Τσελεβίνια» ή «νήσοι Τσελεβίνες» είναι παραφθορά του «Κελεβίνες» και όχι από το αρβανίτικο «τσέλε βιεν = άναφτο έρχεται» που θέλει η λαϊκή μας παράδοση. Παρατηρούμε ότι το πέραςμα μεταξύ Δοκού και Μουζακιού χαρακτηρίζεται ως «Κ.(άβος) Δοκός» και όχι ως Κ. Μουζάκι, ενώ το νησί ως «Ίδρον». Το ακρωτήριο Άγιος Αιμιλιανός το ονομάζει Κ. Ούρσιν, ενώ στη χερσόνησό του αναγράφει «ερείπ.»., προφανώς σημειώνει τα αρχαία ερείπια στην πόλη των Αλιέων.

Και το ερώτημα: γιατί τόσο αργά ένας χάρτης ελληνογράμματος; Προφανώς γιατί οι Έλληνες καπετάνιοι είχαν τεράστια εμπειρία ταξιδιών σε όλη την Μεσόγειο και ιδιαίτερα στο Αρχιπέλαγος από μικρή ηλικία και τον χάρτη τον είχαν στο μυαλό τους ή σε αυστηρά προσωπικές σημειώσεις για να προφυλάσσονται από τους ανταγωνιστές τους. Χρησιμοποιούσαν ξένους χάρτες, μάλλον όμως ως βοηθήματα.

Ο Κεφαλάς σημειώνει στον χάρτη ότι «προσφέρεται η παρούσα προς τα εκλαμπρά μέλη της νεοσυσταθείσης διοικήσεως των ελευθέρων Ηνωμένων Επαρχιών των Ιωνικών νήσων». Τα Ιόνια νησιά ήσαν ελεύθερα από τον οθωμανικό ζυγό και η ελληνική διοίκησή τους αισθανόταν ότι η ελευθερία αυτή θα έχει τη συνέχειά της στην Κάτω Ελλάδα και τα νησιά της σύντομα. Άρα ο χάρτης είναι χρήσιμο, επαναστατικό θα λέγαμε, εφόδιο.

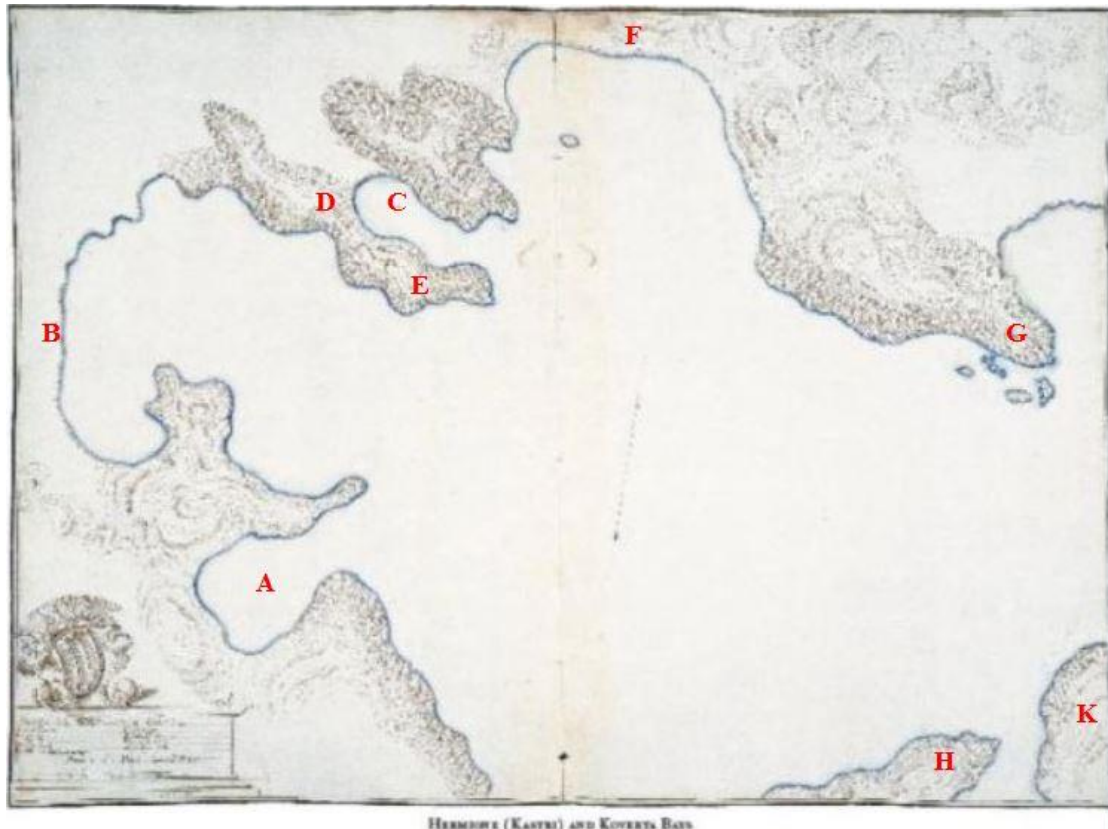
Χάρτης του 1832: Και μετά την Ανεξαρτησία αν και βελτιώνονται οι χάρτες κατά πολύ ως προς την απεικόνιση ακτών και νησιών, δεν συμβαίνει το ίδιο με την ενδοχώρα. Μάλιστα ο χάρτης έχει αποσυνδέσει τον Πρώνα (λόφο Μύλων) από την Ερμιόνη, το Κοκκύγιον το έχει κάνει οροσειρά και δίπλα του το Castri, μακριά από την Ερμιόνη και τον Πρώνα. Προφανώς ιστορικός χάρτης.

Χάρτης 1886: Λεπτομέρεια από τον χάρτη του Μηλιαράκη 1886: Το Κρανίδι σημειώνεται με σχήμα μεγάλου οικισμού. Αν και η χερσόνησος ονομάζεται με μεγάλα γράμματα ΕΡΜΙΟΝΗ, η αναφορά αυτή υποδηλώνει την θέση της αρχαίας Ερμιόνης. Για τον σύγχρονο οικισμό καταγράφεται το όνομα Καστρί. Ο κύκλος που τον παριστάνει ακουμπάει στα Μαντράκια για να φανεί πού είναι το λιμάνι του οικισμού, ενώ απέχει από την θάλασσα του Λιμανιού. Ο Μηλιαράκης έγραψε το βιβλίο του, αφού είχε λεπτομερώς περιηγηθεί την περιοχή μας περί το 1884. Μάλιστα επισκεπτόμενος τον ναό των Ταξιαρχών είδε ερείπια του ναού της Χθονίας κοντά του. Έτσι από τον Μηλιαράκη βρήκε το Καστρί επιτέλους την πραγματική γεωγραφική του θέση.

Ο ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ FRANCESCO GRIMANI.

Ο Grimani το 1701 δημιούργησε με το επιτελείο του μια σειρά χαρτών, κάστρων και λιμανιών, με μεγάλη ακρίβεια για στρατιωτική και ναυτική χρήση. Έτσι αποτύπωσε και τον Ερμιονικό κόλπο προς τα δυτικά. Παρακάτω το σχέδιο που προέρχεται από το βιβλίο Castles of the Morea, Kevin Andrews. Επειδή το σχέδιο στο βιβλίο είναι πολύ μικρό, τα γράμματα που επισημαίνουν θέσεις είναι δυσανάγνωστα, γι' αυτό έχουν προστεθεί μεγάλα κόκκινα γράμματα στη θέση τους προς διευκόλυνση του αναγνώστη. Παρακάτω το σχέδιο (**Εικόνα 117**) και η παραπομπή από το βιβλίο που επεξηγεί τις θέσεις των γραμμάτων:

Εικόνα 117. Χάρτης Grimani το 1701.

XXVII. KOVERTA and KASTRI (**Hermione**):
DISEGNO DELLI PORTI COUERTA E CASTRI.

A. Porto Couerta, B. Spiaggia, C. Porto Castri, D. Villa Castri, E. Ruine di Fabrica antica, F. Spiaggia, G. Punta di Termisi, H. Scoglio Docho, K. Scoglio Jdra.

Scalla de Passi Geom.^a N° 500.

59 × 43 cm. Grimani arms in lower left.

Signed: Nicolò Franco.

An accurate topographical chart of the indented Argolid coastline, east of the Kranidhi peninsula. Ruins of the Classical **Hermione** (E).

Α: Πόρτο Κουβέρτα. Ο όρμος Κουβέρτα χαρακτηρισμένος ως Πόρτο, δηλαδή κατάλληλος για αραξοβόλι.

B: Παραλία. Δεν χαρακτηρίζει τη θαλάσσια περιοχή γνωστή ως κόλπος Κάπαρη ή Αγίων Αναργύρων ως Πόρτο, θεωρώντας την πολύ ανοικτή. Τον κόλπο αυτόν δεν τον ονομάζουν συνολικά και άλλοι χάρτες όπως είδαμε, οι οποίοι όμως ονομάζουν τον όρμο της Κουβέρτας.

C: Πόρτο Καστρί. Έτσι χαρακτηρίζει τον ορμίσκο του σημερινού Λιμανιού της Ερμιόνης.

D: Το χωριό Καστρί. Είναι η πλέον ακριβής τοποθέτησή του πριν τον χάρτη του Μηλιαράκη. Άρα το 1701 το Καστρί δεν έχει απλωθεί έξω από την αμυντική του περίμετρο. Στην απογραφή του 1696 καταγράφονται 100 σπίτια στο Καστρί και 72 καλύβια. Στο Κρανίδι 162 σπίτια και κανένα καλύβι. Μόνο στην Ερμιόνη κατέγραψαν καλύβια. Φαίνεται ότι τα 100 σπίτια του οχυρού οικισμού ήταν ήδη πολλά και στριμωγμένα και οι κάτοικοι διατηρούσαν πολλά καλύβια για τις ανάγκες τους πέριξ του οικισμού. Η πυκνότητα πληθυσμού ανά σπίτι είναι περίπου η ίδια σε Κρανίδι και Ερμιόνη. Άρα τα περισσότερα καλύβια της Ερμιόνης δεν κατοικούνται. Θα ήταν βοηθητικά σε κτηνοτροφική ή άλλη χρήση, αλλά κοντά για ασφάλεια.

E: Ερείπια κτισμάτων φτιαγμένων τα παλιά χρόνια με την διευκρίνιση ότι εδώ είναι και τα ερείπια της Ερμιόνης των Κλασικών Χρόνων. Ήδη 1701, και δεν σημειώνει θέση κάστρου στο Μπίστι, «πύργων του Καστρίου» στο Μπίστι, ούτε με μια έστω γραμμή. Άρα πρέπει να συμπεράνουμε ότι έχουν προ πολλού καταστραφεί, είναι για όλους ερείπια, άρα και η θέση *Castri* στους χάρτες δεν έχει σχέση με το Κάστρο του Μπιστιού, δεν υπονοεί το κάστρο του Μπιστιού, δεν παίρνει από το όνομά του, αλλά είναι επί αρκετούς αιώνες αυτόνομη καστροπολιτεία.

Το 1715 που οι Οθωμανοί παίρνουν την περιοχή μας εκ νέου, προφανώς στο Μπίστι υπάρχουν ερείπια. Μόνο το μικρό κάστρο του Θερμησιού υπάρχει, που μάλλον το ανατίναξαν οι Ενετοί φεύγοντας.

F: Παραλία. Δεν ονομάζει τη θάλασσα, ενώ σε χάρτες βλέπουμε ο όρμος της Ντάρδιζας να αποκαλείται Πόρτο Καστρί. Το νησάκι της Ντάρδιζας αρκετά μετατοπισμένο.

G: Το ακρωτήριο του Θερμησιού. Η άκρη στο Αλατοβούνι προς την αλυκή. Επώνυμο από παλιά ακρωτήριο, γιατί προσδιόριζε την αλυκή, όπως και ολόκληρο το βουνό. Όμως οι 4 βραχονησίδες δεν υπάρχουν. Είναι λάθος τοποθέτηση, γιατί κανονικά έπρεπε να βρίσκονται στην άκρη του Μαυρονησιού (νησάκι Κάπαρης και οι δύο ξέρες) και το τέταρτο στον βράχο του Δοκού (βραχονησίδα της Πικλομαριάς). Φαίνεται ότι στους χαρτογράφους έφτασε η γενική πληροφορία ότι υπάρχει ένα νησάκι στο Πόρτο Καστρί και άλλα 4 χωρίς να προσδιορίζεται θέση. Τα τοποθέτησαν όλα μαζί στο πιο γνωστό ακρ. Θερμησιού.

H: Βράχος Δοκό. Με τη λέξη scoglio χαρακτηρίζονται βραχονησίδες ή μεγαλύτερα βραχώδη νησιά (τα πολλά νησάκια με όνομα Δασκαλιό δεν έχουν σχέση με κρυφά σχολειά αλλά είναι παραφθορά της ιταλικής λέξης).

K: Βράχος Ύδρα. Ακόμη και σήμερα την Ύδρα όταν την περιγράφουμε, έτσι την αποκαλούμε: «Απέναντι από την Ακρογιαλιά είναι ο βράχος της Ύδρας».

Στην παρακάτω λεπτομέρεια του χάρτη (**Εικόνα 118**) βλέπουμε σε μεγέθυνση την χερσόνησο της Ερμιόνης.

Εικόνα 118. Λεπτομέρεια χάρτη Grimani.

Ενώ στη θέση του οικισμού του Καστρίου μόλις που σημειώνονται ορισμένες γραμμές που μπορούν να αποδοθούν σε κτίσματα, δεν παραλείπει να σημειώσει ένα μεγάλο παραλληλόγραμμο κτίσμα και δίπλα του ένα μικρό, όχι όμως στο Μπίστι όπου δεν σημειώνει απολύτως τίποτα, αλλά στο λόφο του Δημοτικού Σχολείου Μπιστιού (Δημαρχείο). Ο ναός του Ποσειδώνα στο Μπίστι βρέθηκε το 1907 από τον Φιλαδελφέα καλυμμένος με μπάζα, εκτός μιας μικρής ζώνης προς τον βοριά, την οποία περιηγητές είχαν εκλάβει ως διάδρομο. Το 1701 τα μπάζα πρέπει να ήταν περισσότερα. Δεν φαίνεται το 1701 να υπήρχε αίσθηση ότι στο Μπίστι υπήρχε ευθυντηρία μεγάλου ναού. Αν αυτά τα παραλληλόγραμμα δεν έχουν φτιαχτεί έτσι για να δείχνουν κάπως αρχαία ερείπια, αφού όλοι λόγω Πausανία το όνομα Ερμιόνη το έχουν ταυτίσει με αυτά, τότε ίσως πρέπει να θεωρήσουμε ότι όντως υπήρχαν κάπου στο χώρο του Δημοτικού Σχολείου, δηλαδή ερείπια του μεγάλου ναού της Αθηνάς, που αναφέρει ο Πausανίας, για τον οποίο δεν υπάρχει κανένα ίχνος. Ίσως να είναι αυτό μια ένδειξη ύπαρξής του.

Συμπεράσματα:

1). Από τους χάρτες φαίνεται ότι το Καστρί υπήρχε πολύ πριν του 1571, μάλιστα μη συνδεδεμένο με το Κάστρο του Μπιστιού. Βλέποντας και την

κατοίκηση στις Σπέτσες περί το 1551, πρέπει να πάμε τη δημιουργία του πολλά χρόνια πριν, σε κάποια εποχή που το Κάστρο του Μπιστιού κατακτήθηκε για πρώτη φορά από του Φράγκους και οι Βυζαντινοί κάτοικοι δεν μπορούσαν να καταφεύγουν εύκολα σ' αυτό. Χωρίς να αποκλείεται να υπήρχε το Καστρί, ως «χωριουδάκι έξω από το Κάστρο του Μπιστιού», που τα χρόνια των Σλάβικων ή των Αραβικών επιδρομών αναγκάστηκε να οχυρωθεί και αυτό.

2). Στους χάρτες δεν σημειώνεται κατοίκηση στον Δοκό. Το κάστρο του με τον οικισμό του φαίνεται ότι είναι πολύ παλαιό, σχετιζόμενο με τις επιδρομές των Σλάβων, Αβάρων και Αράβων. Η δομή του δείχνει πώς θα ήταν και το Καστρί αυτή την εποχή.

3). Το Κρανίδι ως χωρίον αναφέρεται το 1288 και ασφαλώς ήταν πολύ παλαιότερο. Δεν αναγράφεται στους χάρτες ακόμη και εποχές που ήταν ο κύριος οικισμός της Ερμιονίδας.

4). Το όνομα Ερμιόνη για τους χαρτογράφους σημαίνει τον αρχαίο οικισμό που περιγράφει ο Πausanias και πάει «ξευγάρι» με την Τροιζήνα. Το Καστρί γι' αυτούς είναι κάτι το νεότερο, συνδεδεμένο με τον Δαμαλά.

5). Αν και το κάστρο του Θερμησιού είναι πολύ παλιό, παραδόξως δεν φαίνεται να αποτυπώνεται στους παλιούς χάρτες. Εκτός και αν το πανταχού παρόν όνομα Pilis είναι παραφθορά του Ternis όπως το καταγράφουν συνήθως οι Ενετοί.

6). Η Κελενδρία την οποία ο Πausanias αναφέρει ως παραθαλάσσια περιοχή και όχι ως πόλις της Τροιζηνίας με τη μετάθεση των Μεθάνων στο ακρ. Σκύλλαιο έρχεται ως Celenderis, Celenderis port, Calenderi πάρα πολύ κοντά στην Ερμιόνη. Η μετάθεση των Μεθάνων στα Τσελεβίνια, και του Δαμαλά στη περιοχή των Μεθάνων, «σύρει» προς τα πάνω και το Castri το οποίο θεωρείται κοντινό στον Δαμαλά.

ΤΟ ΚΡΑΝΙΔΙ

Το Κρανίδι είναι «χωρίον» τεκμηριωμένο από το 1288.

Όπως έχω γράψει στο βιβλίο μου «Η ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΜΙΟΝΙΔΑΣ, Κρανιδιωτών Πολιτεία», στην κορυφή του Πρ. Ηλία υπάρχει περιφραγμένη έκταση με ξερολιθιές και μέσα πετροκάλυβα. Πιθανόν σε χρήση πολύ πριν το 1288, μπορεί και από τη Βυζαντινή Εποχή των επιδρομών Σλάβων, Αράβων και άλλων.

Στους πρόποδες παμπάλαιος οικισμός, η Μιλίντρα με νεκροταφείο και δύο βυζαντινά εκκλησάκια. Έχω διατυπώσει την άποψη ότι η περιοχή Κρανιδίου είναι μετεξέλιξη του παραθαλάσσιου Ρωμαϊκού και Βυζαντινού οικισμού που αναπτύχθηκε μεταξύ σπηλαίου Φράχθι και Νταμαριού. Δυστυχώς η έρευνα δεν έχει αγκαλιάσει αυτή την περίοδο.

Στην κορυφή υπάρχουν ίχνη αρχαίας ίσως και προϊστορικής χρήσης, πιθανόν ως ιερού. Κατ' αναλογία με τον Πρ. Ηλία Ερμιόνης που έχει το ιερό του Δία, στην Κορυφή του Πρ. Ηλία Κρανιδίου, πιθανόν να υπήρχε ίδιο ιερό που κάλυπτε την επικράτεια του Μάσητα.

Ακόμη το Κρανίδι να βρει το νήμα της αρχαίας ιστορίας του.

Το Κρανίδι εμφανίζεται ως συνοικισμός από την σύμπτυξη 4 μικρότερων που αποδίδονται σε φάρες. Αυτό έρχεται βέβαια σε αντίθεση με το ότι το 1288 αναφέρεται ως χωρίον Κρανίδιον.

Η ανάπτυξή του τεκμηριώνεται με την ενετική απογραφή του 1696 που είναι η παρακάτω (**Εικόνα 119**). Το Κρανίδι φέρεται να έχει 666 κατοίκους στον κύριο οικισμό του και να φτάνει τους 800 μαζί με τη Μιλίντρα και το Σακοφόλι.

1696 ἐν μηνὶ Αὐγούστου 27—χωρίον Κρανῆδι

Ἔχει τὸ χωρίον Κρανῆδι ἐκκλησίαις 2 τὸν Πρόδρομον Ἰωάννην ἔχει καὶ κωλυτὰ ἄρτικά. Ἔχει ἀπο τὴν ἄλλην μερέα κελία 2 εἰς τὸ ἓνα κάθεται ὁ ἐφίμεριος, καὶ εἰς τὸ ἄλλον κάθεται μία καλογρέα, ἔχει καὶ ὀλίγην αὐλήν. ἄλλον ὑποστατικὸν δὲν ἔχει. Ἐκκλησία τῆς Παναγίας. Ἔχει καὶ δύο κελία καὶ ὀλίγην αὐλήν.

εἶναι τὸ χωρίον μισασμένον εἰς ἑπτὰ ἐνορίαις. ἐφίμερεύουν εἰς τὴν Παναγίαν τεσσαροὶς ἱερεῖς καὶ εἰς τὸν Πρόδρομον τρεῖς.

ἐνορία τοῦ παπα Συμεών.

Ἔχει ἡ ἐνορία τοῦ παπα Συμεών σπήτια 35 εἶναι ἐντόπια	
εἶναι ἄνδρες ἐντόπιοι πανδρεμένοι καὶ ἀνύπανδροι	46
εἶναι γυναῖκες ἐντόπιας πανδρεμέναις καὶ ἀνύπανδρες	44
εἶναι παιδία τῶν ἐντοπίων ἀρσενικά καὶ θυλικά	53

ἐνορία τοῦ παπα Νικολοῦ Γραμματικοῦ.

Ἔχει ἡ ἐνορία τοῦ παπα Νικολοῦ σπήτια ἐντόπια	42
εἶναι ἄνδρες ἐντόπιοι πανδρεμένοι καὶ ἀνύπανδροι	53
εἶναι γυναῖκες ἐντόπιας πανδρεμέναις καὶ ἀνύπανδρες	58
εἶναι παιδία ἐντόπια ἀρσενικά καὶ θυλικά	74

Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλ. περιουσία κατὰ τὴν Β' Ἑνετοκρατίαν 89

ἐνορία τοῦ παπα Γγήκα Σάρη.

Ἔχει ἡ ἐνορία τοῦ παπα Γγήκα σπήτια ἐντόπια	18
εἶναι ἄνδρες ἐντόπιοι πανδρεμένοι καὶ ἀνύπανδροι	26
εἶναι γυναῖκες ἐντόπιας πανδρεμέναις καὶ ἀνύπανδρες	26
εἶναι παιδία ἐντόπια ἀρσενικά καὶ θυλικά	33

οἱ ἄνωθεν χριστιανοὶ ἐφίμερεύονται εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον.

- + Συμεὼν ἱερομόναχος ἐφίμεριος τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου
- + παπα Νικόλας ἐφημεριὸς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου
- + παπα Γγήκας ἐφημέριος τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου

[φ. 96v] αἱ ἐνορίαι τῆς Παναγίας

ἐνορία τοῦ παπα Δῆμα Ζερβό.

Ἔχει ἡ ἐνορία τοῦ παπα Δῆμα σπήτια ἐντόπια	18
εἶναι ἄνδρες ἐντόπιοι πανδρεμένοι καὶ ἀνύπανδροι	22
εἶναι γυναῖκες ἐντόπιας πανδρεμέναις καὶ ἀνύπανδρες	25
εἶναι παιδία ἐντόπια ἀρσενικά καὶ θυλικά	34

ἐνορία τοῦ παπα Ἀνδρέα Καζή.

Ἔχει ἡ ἐνορία τοῦ παπᾶ Ἀνδρέα σπήτια ἐντόπια	18
εἶναι ἄνδρες ἐντόπιοι πανδρεμένοι καὶ ἀνύπανδροι	20
εἶναι γυναῖκες ἐντόπιας πανδρεμέναις καὶ ἀνύπανδρες	22
εἶναι παιδία ἐντόπια ἀρσενικά καὶ θυλικά	32

ἐνορία τοῦ παπᾶ Μανόλη Ζερβό.

Ἔχει ἡ ἐνορία τοῦ παπᾶ Μανόλη σπήτια ἐντόπια	17
εἶναι ἄνδρες ἐντόπιοι πανδρεμένοι καὶ ἀνύπανδροι	18
εἶναι γυναῖκες ἐντόπιας πανδρεμέναις καὶ ἀνύπανδρες	16
εἶναι παιδία ἐντόπια ἀρσενικά καὶ θυλικά	16

ἐνορία τοῦ παπα Δημήτρη Μονέα.

Ἔχει ἡ ἐνορία τοῦ παπᾶ Δημήτρη σπήτια ἐντόπια	14
εἶναι ἄνδρες ἐντόπιοι πανδρεμένοι καὶ ἀνύπανδροι	15
εἶναι γυναῖκες ἐντόπιας πανδρεμέναις καὶ ἀνύπανδρες	13
εἶναι παιδία ἐντόπια ἀρσενικά καὶ θυλικά	20

οἱ ἄνωθεν χριστιανοὶ ἐφμερεύονται ὅλοι εἰς τὴν Παναγία

Διμιτρήος ἱερεὺς ἐφμερῆος τῆς Παναγίας
παπᾶ {ν} Ἀνδρέας ἐφμεριος τῆς Παναγίας
παπα Λης Ζερβός καὶ ἐφημεριος τῆς Παναγίας
παπᾶ Διμήτρις ἐφημεριος τῆς Παναγίας.

[φ. 97] Ζευγαλατεῖον Μηλήνδρα.

τὸ ἐνορεύει ὁ παπα Δημας Ζερβός.

Ἔχει τὸ ζευγαλατεῖον ἐκκλησία μία τὸν Ἀρχιστράτηγον Μιχαήλ.
δὲν ἔχει ὑποστατηκόν.

Ἔχει σπήτια τὸ ζευγαλατεῖον 25 εἶναι αὐθεντικά κάθονται ἐντόπιοι.	
εἶναι ἄνδρες πανδρεμένοι καὶ ἀνύπανδροι	26
εἶναι γυναῖκες ἐντόπιας πανδρεμέναις καὶ ἀνύπανδρες	24
εἶναι παιδία ἐντόπια ἀρσενικά καὶ θυλικά	56

παπᾶ Διμας Ζερβός ἐφημεριος

Ζευγαλατεῖον Σακοφόλι

τὸ ἐνορεύει ὁ παπα Νικολός Γραμματικός

Ἔχει τὸ ζευγαλατεῖον σπήτι(α) —εἶναι αὐθεντικά—

Ἔχει ἄνδρες ἐντόπιους πανδρεμένους καὶ ἀνύπανδρους

Ἔχει γυναῖκες ἐντόπιας πανδρεμέναις καὶ ἀνύπανδρες

Ἔχει παιδία ἐντόπια ἀρσενικά καὶ θυλικά

παπα Νικόλας Ραδός.

[ἐπὶ τοῦ νότου, φ. 97ν:] *Κρανίδι. Cranidi, e due Boarie.*

Εἰκόνα 119. *Η ενετική απογραφή του 1696 για το Κρανίδι.*

Προεπαναστατικά, ο Πουκεβίλ επισκέπτεται, περί το 1816, την Ερμιονίδα (αν και πολλά από όσα γράφει προέρχονται από τα γραπτά του περιηγητή Gell) καταγράφει τον πληθυσμό (**Εικόνα 119 α.**).

II.	
ΤΕΜΠΟΥ (sic) SUNDICATUS CLAPISS.	
DOMINI ANTONII BARB. RO.	
DIGNISSIMI CONSULARII	
NAUPLII ROMANIE (sic)	
DIE PRIMA APRILIS.	
III.	
Επιτάφιος.	
PER CARITA VI PREGO	
DITE YN AVAE (sic) MARIA	
PER LANIMA MIA.	
IV.	
Πάνω σ' ένα μάρμαρο, στο λιμάνι.	
PROMTUARIUM CLASSIS	
AD URBIS UTILITATEM ET ORNAMENTUM	
AUGUSTINUS SAGREDO PROV. GLISMARIS	
MAGNIFICE EDIFICAVIT	
ANNO MDCCXIII.	
12.	
Απογραφή πληθυσμού της επαρχίας Ναυπλίου.	
Ονόματα πόλεων, κομποπόλεων και χωριών.	Αριθμός κατοίκων.
Ναύπλιο...	4.000
Άρεια...	70
Μερζές...	40
Ταλάντι...	20
Καυτάκι...	30
Εμήριμπε Μάτι...	40
Τζαφέραγα...	70
Μουράταγα...	30
Κέριμπεσι...	25
Χαϊδάρι...	65
Λυγουριό...	150
Κάνδια...	15
Ίρια...	50
Φούρνοι...	80
Δίδυμο...	120
Κρανίδι...	5.000
Καστρί...	800
Κατσιόγκρι...	60
Κοφίνι...	70
Χαριόσι...	20

Εικόνα 119 α. Η απογραφή του Πουκεβίλ περί το 1816. Χωριά είναι μόνο τέσσερα. Πορτοχέλι και Κοιλάδα είναι όχι πάνω από 10 σπίτια που

εξυπηρετούν τα Κρανιδιώτικα πλοία. Το Θερμήσι δεν αναγράφεται. Προφανώς δεν είναι ακόμη οργανωμένο μικρό χωριό μετά την καταστροφή του κάστρου του. Το Ηλιόκαστρο (Ηλια) και το Λουκαΐτι είναι συστάδες ολίγων σπιτιών.

Στο Κρανίδι, τουλάχιστον κατά τη Δεύτερη Τουρκοκρατία, βρισκόταν η όποια Οθωμανική Διοίκηση της περιοχής.

Πριν λοιπόν το 1696 ο οικισμός του ήταν ο σημαντικότερος της περιοχής με περίπου 800 κατοίκους. Το 1816 όμως είναι 5000, εξαπλάσιος της ενετικής απογραφής, ενώ του Καστρίου λίγο πάνω από διπλάσιος, των δε Διδύμων σχεδόν σταθερός.

Δεν είναι αντικείμενο αυτής της μελέτης η ιστορία του Κρανιδίου και μάλιστα του οικισμού του, αλλά αναφέρονται από όσα προηγήθηκαν αρκετά ζητήματα:

1). Είναι δυνατόν το Κρανίδι να μην είχε τζαμί, όταν κατά την παράδοση υπήρχε στα Δίδυμα και τεκμηριωμένα στο κάστρο του Θερμησίου; Δεν μετέτρεψαν κάποια εκκλησία οι Οθωμανοί σε τζαμί; Μήπως το «χωρίον» Κρανίδιον όπως έχω γράψει και στο βιβλίο μου δεν προέβαλε αντίσταση (ήταν άλλωστε αδύνατο κάτι τέτοιο) και πέρασε σε καθεστώς ευνοϊκό για θέματα διοίκησης αλλά και ιδιοκτησίας;

Γιατί στις 29/07/1822, εν μέσω μαχών για τη διάλυση της στρατιάς του Δράμαλη «η Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδος αναγνωρίζει εγγράφως όλα τα Οθωμανικά φερμάνια, τα οποία κατοχυρώνουν τους τίτλους πλήρους κυριότητας των Κρανιδιωτών επί των γαιών τους.»; (ΜΗΤΡΩΟΝ ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΒΟΥΤΣΙΝΟΥ, σελ. 25).

Το Κρανίδι στην απογραφή του 1696 έχει όλα του τα σπίτια «εντόπια», δηλαδή με πλήρη κυριότητα ντόπιου νοικοκύρη, και όπως βλέπουμε πλήρη κυριότητα είχαν και στις γαίες τους, κυριότητα που είχε παραχωρηθεί με φερμάνια προφανώς από την Πρώτη Τουρκοκρατία και οι Κρανιδιώτες ανησυχούν. Και η ανησυχία τους προφανώς είναι μήπως

περιέλθουν πολλά από αυτά σε μοναστήρια ή να χαρακτηριστούν ως εθνικές γαίες ή να δοθούν αργότερα ως αποζημιώσεις σε Υδραίους ή Σπετσιοότες εφοπλιστές. Βρίσκονται μάλιστα λίγο αργότερα να νοικιάζουν και να καλλιεργούν 4000 στρέμματα στα Ίρια, σχεδόν ολόκληρη την πεδιάδα. Με την Ανεξαρτησία οι μεν γαίες των Διδύμων βρέθηκαν στα χέρια της Μονής Αυγού, μεγάλες εκτάσεις στον Κάμπο των Αγίων Αναργύρων και της Κουβέρτας στη Μονή των Αγίων Αναργύρων, ενώ πολλά μεγάλα κτήματα αγάδων πέρασαν στο Δημόσιο ως εθνικές γαίες. Το Κρανίδι κτηματικά απλωνόταν σε πολύ μεγάλη έκταση, γι' αυτό το έλεγαν «κιμιγκλιάτι», που απλώνει μακριά τα πόδια του. Με τι ιστορικά γεγονότα συνδέεται αυτή η κτηματική ιδιαιτερότητα του Κρανιδίου; Αυτά είναι ζητήματα προς έρευνα.

2). Γιατί δεν αναγράφεται το Κρανίδιον σε παλιούς χάρτες, ακόμη και της Δεύτερης Ενετοκρατίας, όταν στην απογραφή είναι κατά πολύ μεγαλύτερο του Καστρίου; Διατυπώνω την άποψη ότι οι χάρτες ήσαν πολύ επηρεασμένοι από την αρχαιότητα και τον Πausανία. Η θέση του Κρανιδίου δεν ήταν παραθαλάσσια και δεν βοηθούσε σε κάτι η αποτύπωσή του σε ναυτικούς χάρτες. Το Καστρί αναφέρεται λόγω των αρχαιοτήτων του και του Πausανία, αλλά τολμώ να πω ότι και αυτό δεν θα αναγραφόταν με τέτοια συχνότητα αν δεν ήταν γνωστό το λιμάνι του ως Πόρτο Καστρί.

3). Είναι δυνατόν το Κρανίδι να μην είχε φρουριακό οικισμό; Αναφέραμε ότι το 1470 χτίζονται αμυντικοί πύργοι σε Κρανίδι και Ερμιόνη. Μη ξεχνάμε και το τοπωνύμιο στο Κρανίδι «Πηγάδι του πύργου». Ίσως η πιθανότερη θέση για ύπαρξη, κατά αναλογία με το Καστρί της Ερμιόνης, να είναι ο λόφος της Μπαρδούνιας. Άλλωστε η λέξη Μπαρδούνια προέρχεται από το ενετικό Vardia που είναι ασφαλής τόπος παρατήρησης. Και στην Ερμιόνη παρουσιάζεται αυτή η λέξη. Το Καποδιστριακό προεπαναστατικά ανήκε στον Οθωμανό Αλή Μπαρδουνιώτη. Λέμε ότι ήταν από την περιοχή Μπαρδούνια της Μάνης, χωρίς βέβαια τεκμηρίωση, απλά γιατί έτσι το σκεφτήκαμε. Αλλά γιατί να μην ήταν από την Μπαρδούνια Κρανιδίου, δηλαδή από τον φρουριακό

οικισμό του Κρανιδίου; Μπαρδουνιώτη θα τον λέγαμε. Όπως είδαμε μπορεί και το υψηλότερο σημείο άμυνας του Καστρίου, όπου και το σπίτι του Αλή, να είχε και αυτό την ονομασία Μπαρδούνια και οι ντόπιοι να λέγανε «ο Αλή ο Μπαρδουνιώτης», όπως λέμε σήμερα «Ταξιαρχιώτης».

4). Γιατί αυξήθηκε ο πληθυσμός του Κρανιδίου από τους 800 κατοίκους της ενετικής απογραφής στους 5000 της απογραφής Πουκεβίλ; Είναι αδύνατον να προήλθε η αύξηση αυτή μέσα σε ένα περίπου αιώνα μόνο από γεννήσεις ή τοπική μετανάστευση αφού και το Καστρί αυξάνει τον πληθυσμό του. Από πού ήλθαν οι νέοι κάτοικοί του;

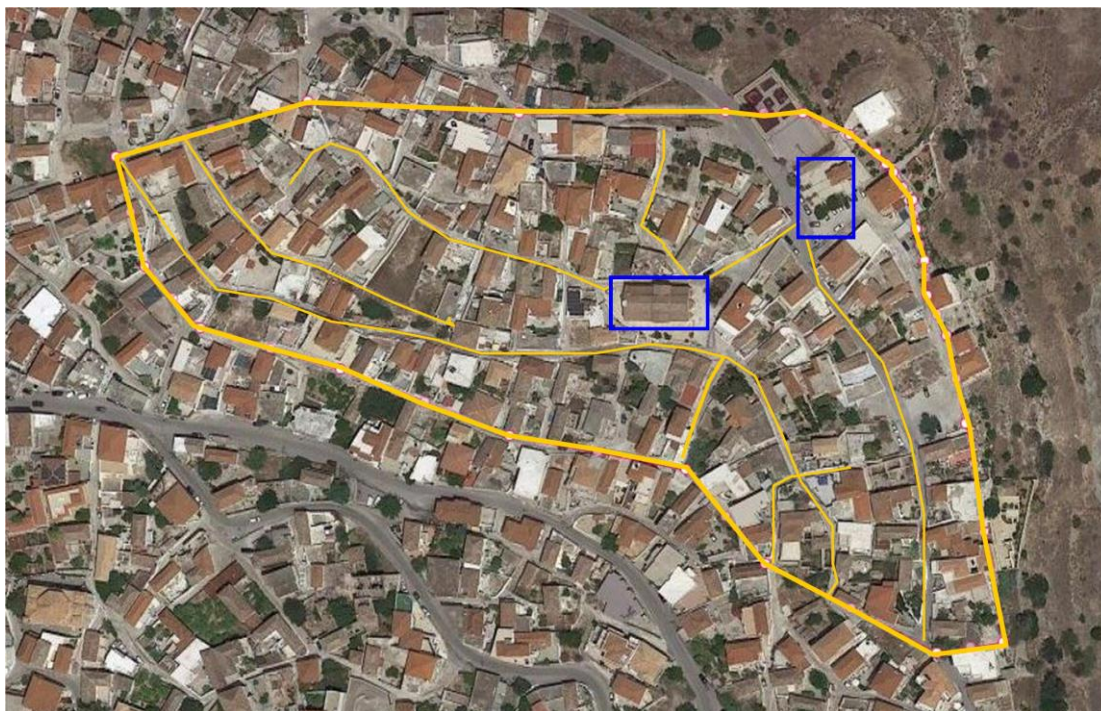
Δεν υπάρχουν ακριβή γενεαλογικά δέντρα Κρανιδίου, μάλλον δεν υπάρχουν καθόλου. Αλλά πολλά ιστορικά γεγονότα δείχνουν ότι πολλοί κάτοικοι Σπετσών, ακόμη και Ύδρας, ήσαν από το Κρανίδι. Μετά τα Ορλωφικά, Ύδρα και Σπέτσες απολάμβαναν σταδιακά πολλά προνόμια σε σχέση με την Ερμιονίδα και λογικό θα ήταν η διαρροή κατοίκων προς αυτά τα νησιά και όχι πληθυσμιακή έκρηξη του Κρανιδίου.

Πώς οι Κρανιδιώτες βρέθηκαν να έχουν στην κατοχή τους σχεδόν ολόκληρη τη χερσόνησο Κρανιδίου και να φτάνουν οι καλλιέργειές τους μέχρι τα Ίρια; Προφανώς δεν προέρχονταν από φάρες Ελλήνων η Αρβανιτών ποιμένων, αλλά από καλλιεργητές και ναυτικούς.

Με την έναρξη της Επανάστασης μαζί με τους Καστριώτες και Διδυμιώτες έδειξαν ιδιαίτερο ζήλο για την πολιορκία του Ναυπλίου που σημαίνει ψυχική επαφή με το παλιό ενετικό Ναύπλιο. Επαφή που, όπως είδαμε από τις αναφορές του Προβλεπτή Minio, υπήρχε πάντα.

Πρέπει να ασχοληθούμε περισσότερο με την ιστορία του Κρανιδίου, της Μιλίντρας, του Κάμπου και του Κόλπου της Κοιλιάδας και όχι μόνο με το Φράχτι.

Παρακάτω μία πρόχειρη αποτύπωση του πιθανού φρουριακού Κρανιδίου στη θέση Μπαρδούνια (**Εικόνα 120**).

***Εικόνα 120.** Η Μπαρδούνια παρουσιάζει χαρακτηριστικά αμυντικού οικισμού.*

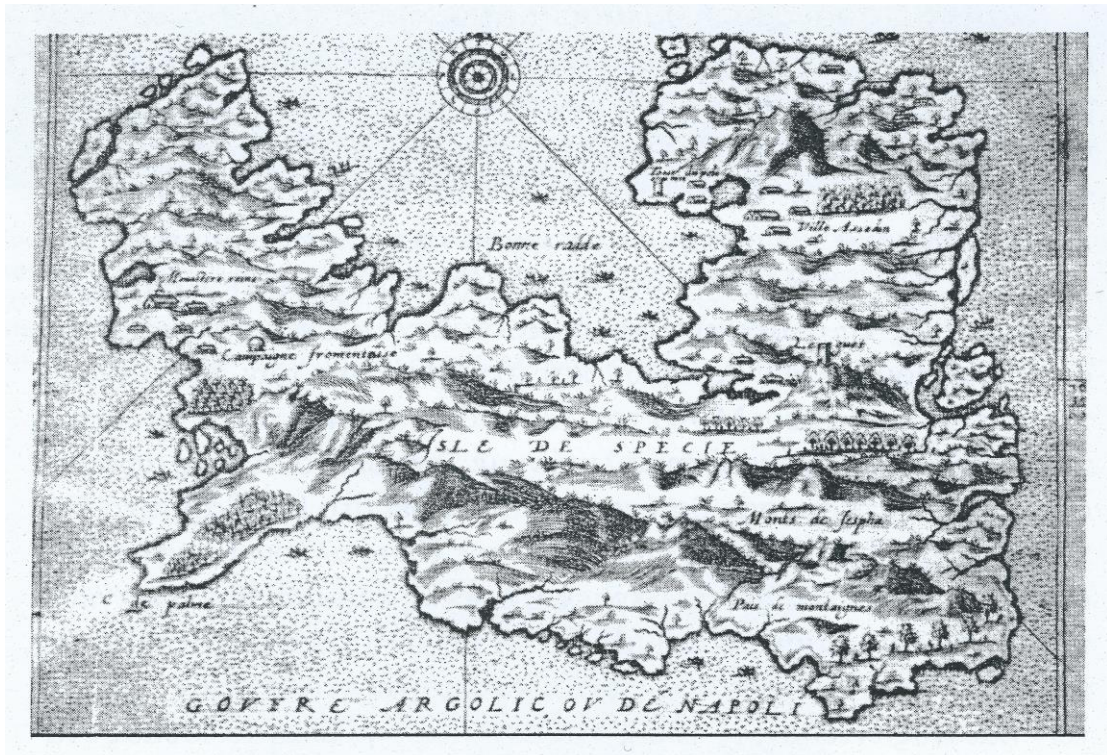
Και εδώ βλέπουμε μέτωπα κολλημένων σπιτιών, στενά και στενάκια (κίτρινο χρώμα), δόμηση πολύ πυκνή, μια μικρή και μια μεγάλη εκκλησία που μπορεί να πήρε τη θέση μικρότερης (μπλε χρώμα), εδώ και μερικοί παλιοί, αν όχι οι παλαιότεροι μύλοι του Κρανιδίου. Η κλίση του λόφου της Μπαρδούνιας ευνοεί πολύ την άμυνα. Με αυτή την παραδοχή εξηγείται γιατί η σύμπτυξη των 4 συνοικισμών στη σημερινή θέση του οικισμού, παίρνει την παλιά ονομασία Κρανίδι. Αλλά και η αναφορά ότι το 1470 κτίζονται πύργοι σε Ερμιόνη και Κρανίδι σημαίνει ότι το Κρανίδι είναι αμυντικός οικισμός με βυζαντινό πληθυσμό, αφού μόλις το 1405 έρχονται πλήθη Αλβανών στην Πελοπόννησο με κύριο προορισμό αποκατάστασης την Αρκαδία, και δεν είναι εύκολα αποδεχτό ότι μέσα σε λίγες δεκαετίες είχαν εγκατασταθεί σε 4 συνοικισμούς στην μακρινή και απομονωμένη περιοχή μας. Ο Προβλεπτής Μίνιο που ήταν στο Ναύπλιο από το 1478 έως το 1483, όπως είδαμε, δεν αναφέρει το Κρανίδιον ανάμεσα στα φέουδα ή τα πολίσματα. Αυτή την εποχή δεν φαίνεται να είναι κάτι παραπάνω από μια μικρή αμυντική θέση μάλλον τύπου καστροπολιτείας, όμως με το όνομα Κρανίδιον, που μόλις θα έχει αρχίσει να δέχεται γύρω του Αλβανούς.

Πιθανόν μετά την ήττα του Κλαδά, η επανάσταση του οποίου είχε άμεση σχέση και με την Ερμιονίδα, ορισμένοι Έλληνες κάποι (capi) με τους στρατιώτες τους και τις οικογένειές τους, όπως και κάποιοι με τις αρβανίτικες φάρες τους, υποτάχθηκαν στην ενετική διοίκηση του Προβλεπτή Minio, και σαν αντάλλαγμα πήραν γη στην Ερμιονίδα. Οι Οθωμανοί το 1537 κατέλαβαν τους πύργους του Καστρίου, υπέταξαν την περιοχή μας και φυσικά δεν είχαν κανένα λόγο και συμφέρον να εναντιωθούν σε όλους αυτούς τους καλλιεργητές και ναυτικούς, οι οποίοι με την αξιοσύνη τους έφερναν φόρους, δασίματα και προϊόντα. Λογικό για ένα διάστημα να υπήρχαν οι γηγενείς παλιοί βυζαντινοί Κρανιδιώτες και γύρω τους εγκατεστημένες φάρες που αργότερα ενσωματώθηκαν σε έναν οικισμό.

Ο ΧΑΡΤΗΣ ΤΩΝ ΣΠΕΤΣΩΝ ΤΟΥ Antre Thevet.

Ένα δείγμα του πώς ήταν η ζωή στην περιοχή μας δέκα μόλις χρόνια μετά την πλήρη επικράτηση των Οθωμανών.

Ο Antre Thevet, Γάλλος ιερέας και περιηγητής κατά το ταξίδι του προς την Ανατολή περνάει από τις Σπέτσες, περί το 1551, και αποτυπώνει το νησί σε χάρτη (**Εικόνα 121**).

Εικόνα 121. Ο χάρτης των Σπεισών του Thevet. Είχε αποδοθεί αρχικά στον Cristoforo Buondelmonte (1386 – 1430) αλλά αργότερα ταυτοποιήθηκε ως χάρτης του Thevet.

Την περίοδο αυτή η Γαλλία είναι σύμμαχος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οπότε το ταξίδι του είναι υπό την προστασία του Σουλτάνου, παρ' όλα αυτά όμως, το πλοίο που επιβαίνει δέχεται το 1549 επίθεση από τουρκικά πειρατικά στη θάλασσα της Κέρκυρας. Το 1537 πέφτουν «οι πύργοι του Καστρίου» στα χέρια των Τούρκων και παραδίδεται το Κάστρο του Θερμησιού, ενώ ο Μπαρμπαρόσσα έχει καταστρέψει την Αίγινα και το μεγαλύτερο μέρος του Αρχιπελάγους. Το 1540 με συνθήκη οι Οθωμανοί είναι κύριοι του Αρχιπελάγους, παίρνουν το Ναύπλιο, ενώ η τουρκική πειρατεία περιορίζεται και μεταφέρεται στη Δυτική Μεσόγειο. Το ενδιαφέρον των Οθωμανών την περίοδο αυτή για τα νησιά είναι μικρό. Αρκούνται στην είσπραξη των φόρων.

Είναι εποχή που οι χάρτες γίνονται περισσότερο ακριβείς. Στη Δύση υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον για πληροφορίες που αφορούν τις νέες χώρες αλλά και την Ανατολή.

Ο χάρτης των Σπετσών εντυπωσιάζει για τις λεπτομέρειές του και προς στιγμή μοιάζει εν μέρει προϊόν φαντασίας. Όμως την ίδια εποχή ο Thevet σχεδιάζει τον χάρτη της Άνδρου, με ίδια σύμβολα που χρησιμοποιεί στον χάρτη των Σπετσών και με λεπτομέρειες, αφού σημειώνει 9 γεφύρια σε ρέματα. Ο χάρτης της Άνδρου έχει ιστορικά και αρχαιολογικά επαληθευτεί, οπότε κατ' αναλογία, πρέπει να θεωρήσουμε και τον χάρτη των Σπετσών αρκετά αξιόπιστο.

Το πάνω μέρος του χάρτη είναι ο Βοριάς. Το σχήμα του νησιού διαφέρει πολύ από την πραγματικότητα, αλλά σε έναν χάρτη που προορίζεται για ναυτικούς, περισσότερη σημασία έχει το πού βρίσκονται υπήνεμα αραξοβόλια, αν υπάρχουν χωριά, κάστρα και παραγωγή, το τοπίο των βουνών, ώστε να αναγνωρίζεται από το πέλαγος το νησί, και λιγότερο το σχήμα του.

Στοιχεία του χάρτη:

1). Το νησί ονομάζεται Isle de Specie, παραφθορά του αρχαίου ονόματος Πιτυούσσα, που με τον καιρό έγινε Πέτσα, εις Πέτσα = Σπέτσα και μετά Σπέτσες, προφανώς όταν συμπεριλαμβάνεται και η Σπετσοπούλα.

2). Στο χώρο που σήμερα καταλαμβάνει η πόλη των Σπετσών και συγκεκριμένα στο Παλιό Λιμάνι, βλέπουμε έναν κυκλικό πύργο, του οποίου το πάνω μέρος έχει κυκλικό εξώστη (**Εικόνα 122**). Επτά μακρόστενα κτίρια με δίρριχτες στέγες, σε απόσταση το ένα από το άλλο, υποδηλώνουν το χωριό του νησιού το οποίο δεν φαίνεται να είναι οχυρωμένος οικισμός. Ο πύργος δεν υποδηλώνει κάστρο, αλλά παρατηρητήριο. Δίπλα στον πύργο αναγράφεται: Tour du Pélerin = πύργος του Προσκυνητή;

Εικόνα 122. Λεπτομέρεια.

Ο Άδωνις Κύρου στο βιβλίο του «ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΤΟΥ ΑΡΓΟΛΙΚΟΥ», σελ. 258 – 159 γράφει ότι ο χάρτης αυτός του Thevet υπάρχει στο αρχείο της Γενναδίου Βιβλιοθήκης Αθηνών, με στοιχεία ευρετηρίου: Atlas factice D.T. 2292, και τον δημοσίευσε η Ρούση Ελευθερουδάκη: «Ένας άγνωστος χάρτης των Σπετσών», Αθήναι, 1959.

Επίσης ότι για τη θέση αυτή υπάρχει θρύλος για «τον πύργο του Πρίντζιπα».

(Η δημοσίευση βρίσκεται τελικά στα : «Πελοποννησιακά – Τόμος Α΄ (1956). Μαρίας - Ρούση Κ. Ελευθερουδάκη, Άγνωστος χάρτης των Σπετσών και εξ αυτού ιστορικά ενδείξεις σσ. 378-384» και παρουσιάζεται παρακάτω, γιατί είναι μία πολύ σημαντική και διαφωτιστική εργασία για την περιοχή μας).

Ο χάρτης δείχνει και έναν σχεδόν κλειστό ορμίσκο υπενθυμίζοντας στους ναυτικούς ότι αν κατευθυνθούν σ’ αυτόν τον πύργο υπάρχει

ασφαλέστατος ορμίσκος για πόντισμα. Μάλιστα κοντά στον πύργο, μια μικρή παχιά γραμμή, πιθανόν να υποδηλώνει μόλο.

Αυτό το οικιστικό σύνολο το αναγράφει: Ville Asselin. Αυτή είναι η «πόλη» του νησιού, που όμως έχει διαφορετικό όνομα από αυτό του νησιού.

3). Πίσω από τους λόφους που δεσπόζουν της «πόλης» υπάρχουν 3 κτίρια σκόρπια που μάλλον υποδηλώνουν αγροκτήματα που βλέπουν προς τη μεριά της Ύδρας.

4). Στο βάθος του κόλπου, στη θέση που σημερινού λιμανιού του νησιού, βλέπουμε ένα ασφαλή ορμίσκο – αυλάκι με δύο μακρόστενα σπίτια που υποδηλώνουν μικρότερο οικισμό. Δεσπόζει ένα βουνό που στην κορυφή του έχει έναν τετράγωνο πύργο και δίπλα γράφει: Le quet = Το παρατηρητήριο. Όμως αν προσέξουμε το σκιασμένο μέρος του βουνού βλέπουμε δύο στρογγυλούς πύργους και μάλλον περίβολος που υποδηλώνει οχυρή θέση. Το πιθανότερο με την αναγραφή αυτή να μη δηλώνεται μόνο ο πύργος - παρατηρητήριο (ως Tour de guet) αλλά ο οχυρωμένος οικισμός που ταυτίζεται με το Καστέλλι των Σπετσών. Έτσι όλοι οι κάτοικοι της περιοχής του λιμανιού και τα γύρω αγροκτήματα καταφεύγουν σε αυτόν τον οχυρό οικισμό και στον πύργο του Pélerin. Για τις εποχές αυτές είναι αφύσικη αυτή η διασπορά των αγροτόσπιτων χωρίς ύπαρξη οχυρωμένου οικισμού (καστροπολιτείας) για να καταφεύγουν και να ασφαλίζουν την παραγωγή τους

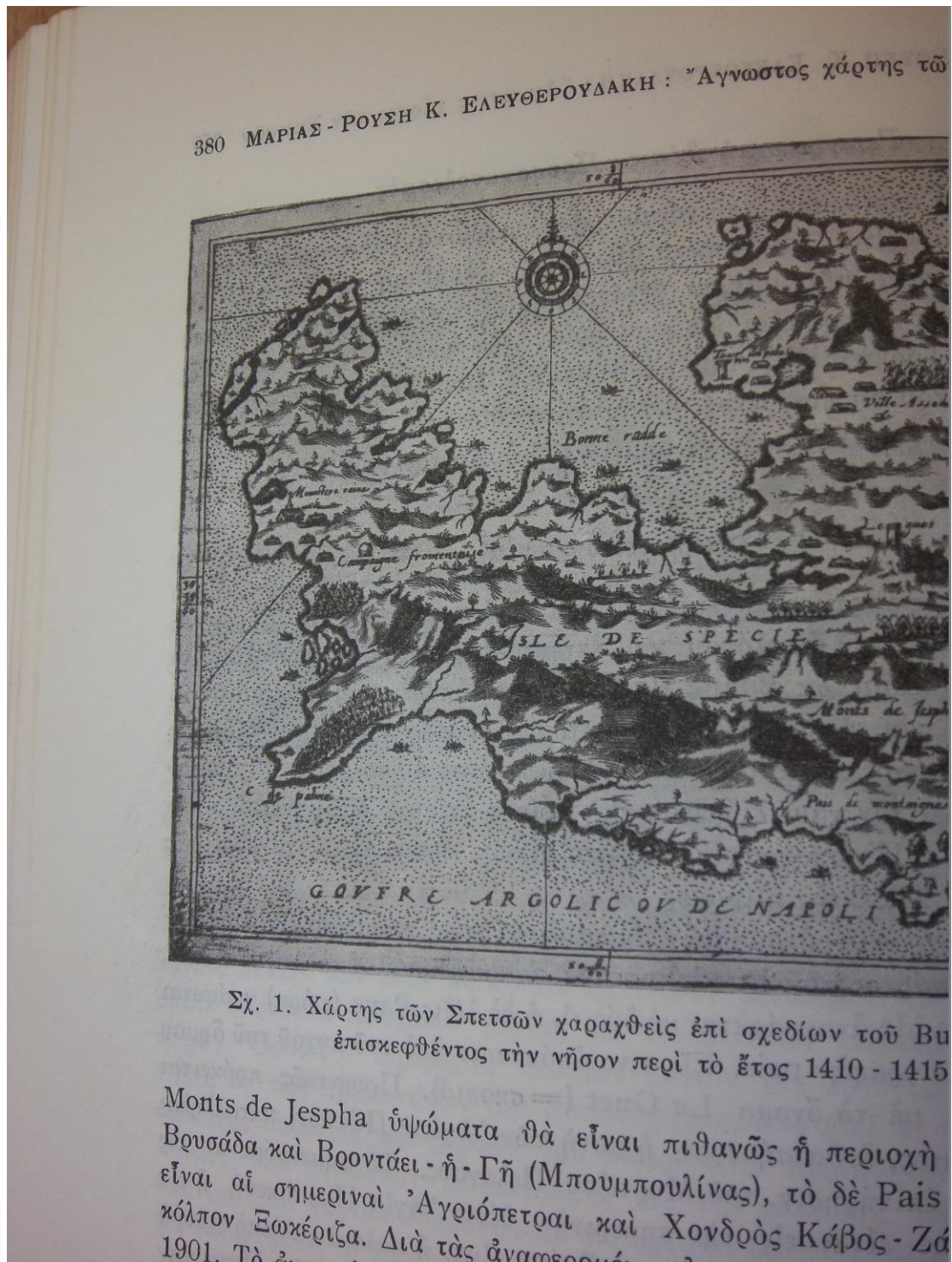
5). Σε μια σειρά βουνών υπάρχει η αναγραφή: Monts de Jespha = Βουνά Ζέσφα (**Εικόνα 123**). Προφανώς είναι η σειρά των υψηλών λόφων του νησιού, Βίγκλια (202 μ.), Βίγλα (252 μ.), Πρ. Ηλίας (248 μ.). Εδώ σημειώνεται ένα μικρό κάστρο με ένα τετράγωνο και έναν κολουρωειδή πύργο και γύρω τους μάλλον σημειώνεται περίφραξη. Φαίνεται να είναι στο πρώτο από ανατολικά λόφο, στη Βίγκλια που μάλλον είναι τα Βίγκλια, που υπονοεί άθροισμα πύργων και όχι μεμονωμένο παρατηρητήριο.

Εικόνα 123. Λεπτομέρεια.

6). Μετά τη σειρά των υψηλών λόφων υπάρχει η αναγραφή: Pais de montagnes: ορεινός βοσκότοπος. Οι πλαγιές αυτών των λόφων μέχρι τη θάλασσα του Μυρτώου φαίνεται ότι είναι κυρίως βοσκοτόπια, και οι βοσκοί καταφεύγουν με τα αγαθά τους στο μικρό κάστρο για προστασία.

7). Προς τα δυτικά, προς τη Ζογεριά, υπάρχει η αναγραφή: Monastère raine = Μοναστήρι της Βασίλισσας (Παναγίας), και προφανώς η εκκλησία είναι μικρή (**Εικόνα 124**). Εδώ υπάρχει ένα υψηλό κτήριο, το υψηλότερο του νησιού προφανώς πυργόσπιτο, και πίσω του ξεπροβάλλει η κορυφή πυργοειδούς κτίσματος. Δεν είναι ενσωματωμένο στο κτίσμα, ώστε να είναι τρούλος, άρα και το κτήριο εκκλησία. Κοντά στο ψηλό κτήριο υπάρχει ένα μικρότερο και το οικιστικό σύνολο πιθανότατα περικλείεται από μάντρα. Προφανώς πρόκειται για καστρομονάστηρο, με τον πύργο του να κάνει και χρέη παρατηρητηρίου προς το Ναύπλιο μέχρι τη Μονεμβασιά.

Εικόνα 124. Λεπτομέρεια.

Υπάρχουν και 3 μικρά κτίρια σχεδόν παραθαλάσσια, που υποδηλώνουν αγροκτήματα πιθανόν συνδεόμενα με το μοναστήρι.

8). Λίγο προς τα μέσα υπάρχει μια κυκλική κατασκευή σαν μεγάλο Ωμέγα, και από κάτω η αναγραφή: *Compaigne fromentoise* = εξοχικός σιτοβολώνας. Προφανώς δείχνει μια σχετικώς επίπεδη περιοχή που καλλιεργείται πιο συστηματικά με σιτηρά που έχουν θεριστεί και έχει σχηματιστεί μεγάλη θημωνιά. Μία ένδειξη ότι ο Thevet θα πρέπει να ήταν στο νησί Ιούλιο μήνα.

9). Μόνο σε ένα ακρωτήριο αναγράφεται όνομα: *C. De palme* = Ακρωτήριο του Φοίνικα. Εδώ σημειώνει πυκνή δενδρώδη δασική έκταση. Κοντά σημειώνει και δεύτερη μικρότερη, όπως και μια τρίτη κοντά στην πόλη του νησιού. Αυτό το μοτίβο για πυκνή δενδρώδη δασική έκταση ακολουθεί και στον χάρτη της Άνδρου μάλιστα με την αναγραφή *Cedres* = κέδροι.

10). Στα βουνά σημειώνει αραιή βλάστηση θαμνώδη για να υποδηλώσει ότι είναι βοσκοτόπια. Η καλλιεργήσιμη γη υποδηλώνεται με μεμονωμένα δέντρα, με σειρές δέντρων, ενώ τα ομαλά εδάφη εξυπακούεται ότι είναι σιτοκαλλιέργειες και αμπέλια.

Τις εποχές αυτές καλλιεργούνται συστηματικά στα νησιά, όχι μόνον ελιές, μυγδαλιές, αλλά και χαρουπιές, ακόμη και βελανιδιές, για τον καρπό τους (φτιάχνανε αλεύρι, ταΐζανε ζωντανά, το κάλυμμα του καρπού το πουλούσαν στα βυρσοδεψία, ενώ έναν μύκητα το πρινοκκόκι το πουλούσαν στα βαφεία, γιατί έδινε εξαιρετική κόκκινη βαφή). Τα ποτιστικά δέντρα ήταν λίγα, και κοντά σε ρέματα ή πηγές που είχαν νερό το καλοκαίρι.

11). Από τις σκιές στα βουνά πρέπει να είναι απόγευμα με τον ήλιο να δύει στη Τσακωνιά. Γύρω στις παραλίες και κυρίως τους κόλπους σημειώνονται ψαράδικες βάρκες και ένα δύο πλοίαρια μεταφοράς φορτίων, που πρέπει να ήσαν γρίποι. Με τις βάρκες υποδηλώνει ότι το νησί έχει πολλούς ψαράδες αλλά και ότι ο καιρός είναι συνήθως ήπιος και ευνοεί το ψάρεμα. Ο κόλπος προς το βοριά είναι πολύ βαθύς, πράγμα που δεν συμβαίνει στην πραγματικότητα. Αποκλείεται να είναι λάθος

εκτίμηση του Thevet. Μάλλον πρόκειται για σχεδιαστική σκοπιμότητα, ώστε να τονίσει στους ναυτικούς ότι χωρίς περίσκεψη να πάνε στη βορινή ακτή του νησιού, γι' αυτό και γράφει: Bonne Radde = καλό λιμάνι, καλό αραξοβόλι.

Ακόμη και με το πάχος της ακτογραμμής προσπαθεί να μεταφέρει πληροφορίες στους ναυτικούς.

Συμπέρασμα:

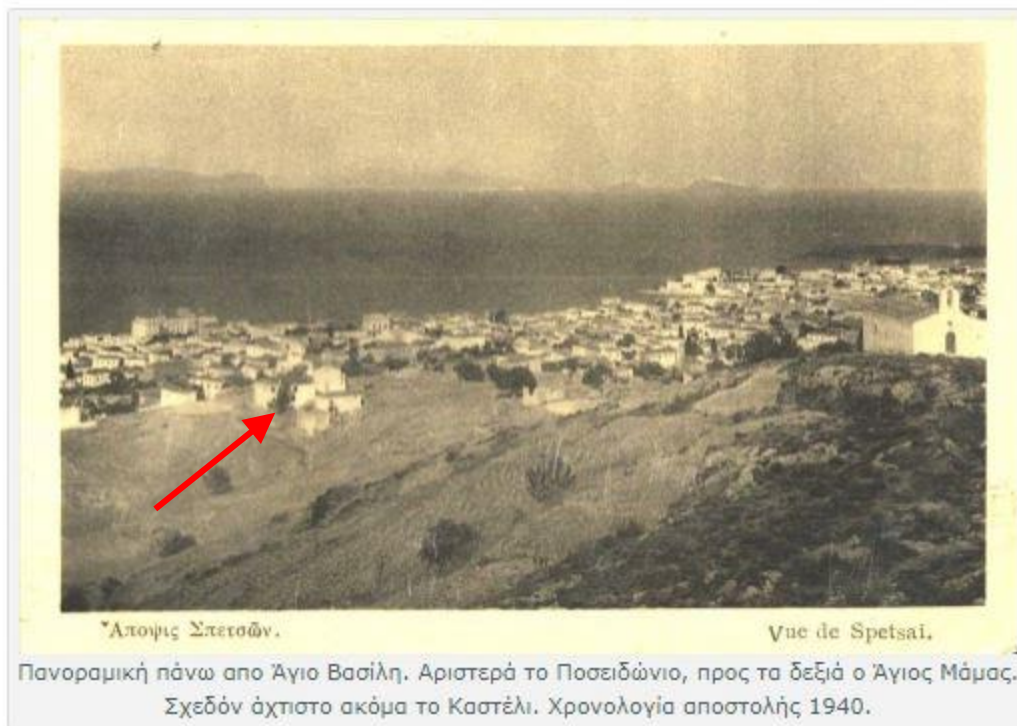
Οι Σπέτσες αν και μικρό νησί (27 τ. χιλ. + 2 τ. χιλ. η Σπετσοπούλα) έχει μεγάλη καλλιεργήσιμη έκταση απλωμένη σε χωματόλοφους. Φαίνεται ότι τουλάχιστον από την Βυζαντινή Εποχή καλλιεργείτο συστηματικά με πεζούλες. Οι πεζούλες ταξιδεύουν από λόφο σε λόφο σχεδόν σαν ισοϋψείς γραμμές που φτάνουν μέχρι τις κορυφές. Αυτόν τον τρόπο καλλιέργειας μαρτυρά και σήμερα η εικόνα των Σπετσών από τους χάρτες δορυφόρου της Google. Θυμίζουν τοπίο με ορυζώνες στην Κίνα. Πιθανόν ο Thevet δείχνοντας τις δενδροκαλλιέργειες σε ευθεία γραμμή να θέλει να υποδείξει τον τρόπο καλλιέργειας κατά ζώνες υποστηριζόμενες με πεζούλες.

Στον χάρτη του Μπότση του 1901 (**Εικόνα 127**), εποχή που ακόμη το νησί καλλιεργείτο και δεν ήταν καλυμμένο με πευκοδάσος στο μεγαλύτερο μέρος του, ο τρόπος σχεδιασμού των λόφων είναι με ισοϋψείς γραμμές, τόσο έντονη ήταν η εντύπωση του τρόπου καλλιέργειας.

Ο σημαντικότερος χάρτης του Thevet απεικονίζει την οργάνωση ενός χώρου, των ανθρώπων του, των οικισμών, της παραγωγής, της ασφάλειας και φύλαξης, του εμπορίου, κατά τα δύσκολα χρόνια της πειρατείας. Τα μοναστήρια, καλόγεροι και καλόγριες, ιερείς, μιλούν και διαβάζουν την ιερή γλώσσα, διδάσκουν γραφή και ανάγνωση μέσα από φθαρμένα εκκλησιαστικά βιβλία, είναι οι ληξιαρχοί της κοινότητας μέσω των ενοριών τους. Ανάλογη οργάνωση πρέπει να υπήρχε και στην απέναντι ακτή, την Ερμιονίδα, με τη διαφορά ότι εδώ υπήρχε βάθος. Μπορούσαν οι άνθρωποι σε περίπτωση μεγάλης πειρατικής επιδρομής με τα αγαθά

τους να απομακρυνθούν γρήγορα προς τα βουνά των Διδύμων, αφού ήταν πολύ ριψοκίνδυνο για τους πειρατές να απομακρυνθούν από τα παράλια.

Η κύρια κατοίκηση του νησιού ήταν γύρω από τη σημερινή πόλη όπου υπήρχε η περισσότερη καλλιεργήσιμη γη και ασφαλή λιμάνια. Εκεί αναπτύχθηκε η καστροπολιτεία των Σπετσών, πιθανόν σύγχρονη της Κιάφας της Ύδρας ή ακόμη παλαιότερη. Η θέση και σήμερα ονομάζεται Καστέλι, αλλά έχει σχεδόν πλήρως οικοδομηθεί. Διασώθηκαν μόνο τα δυο εκκλησάκια της. Μία φωτογραφία της περιοχής από το εξαιρετικό site «όψεις και απόψεις στις Σπέτσες» του αγαπητού Πέτρου Χαριτάτου (Εικόνα 124 α και 124 β).

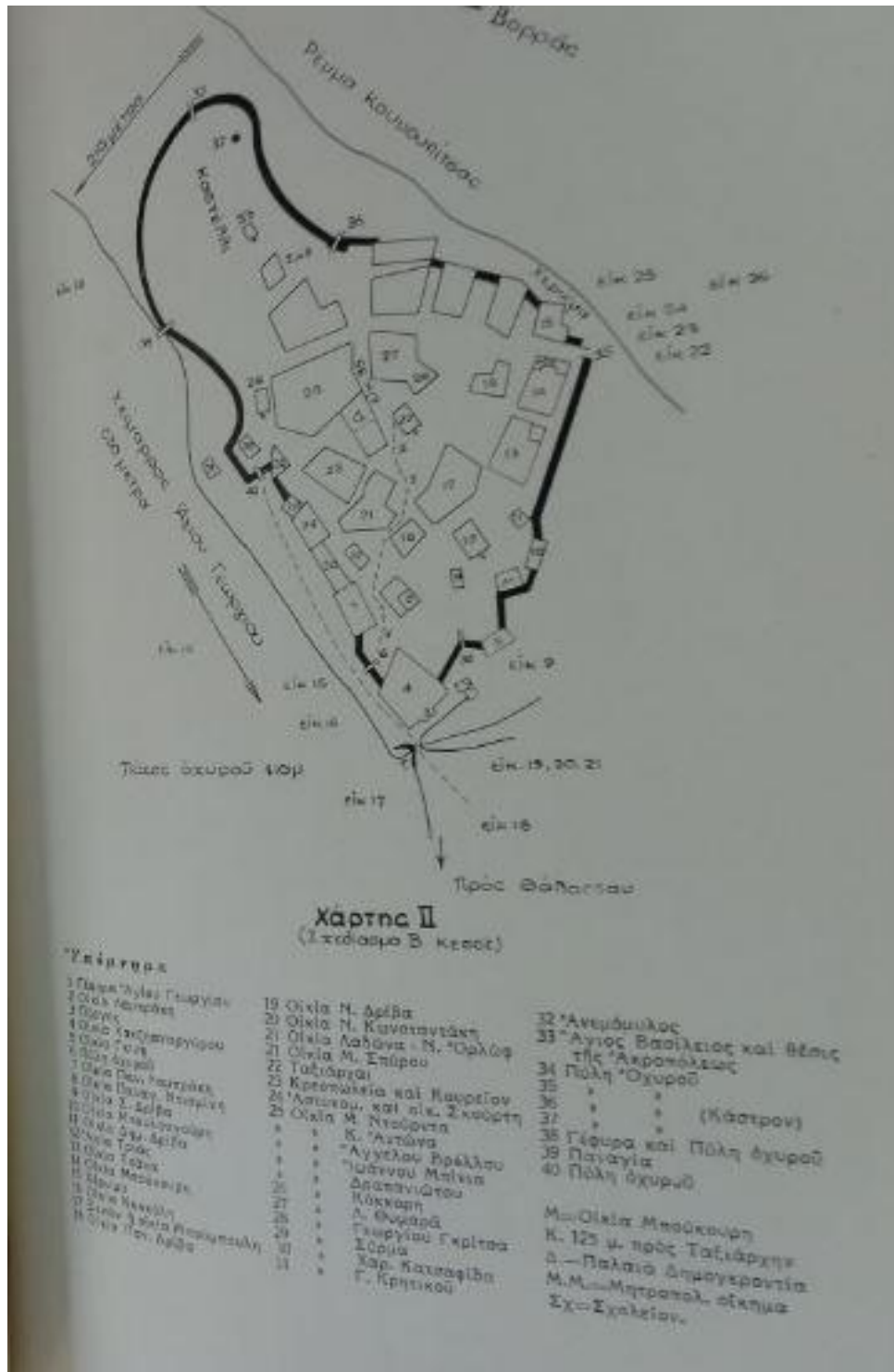

Εικόνα 124 α. Στον λοφίσκο που δείχνει το βέλος, γύρω από αυτή τη συστάδα σπιτιών μεταξύ των οποίων διακρίνεται ο μητροπολιτικός ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου αναπτύχθηκε το Καστέλι. Φαίνεται ότι τα χαλάσματα των σπιτιών του Καστελιού χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικά υλικά στην πόλη των Σπετσών, που πλέον κατέβηκε στη θάλασσα, όπως συνέβη και στην Ύδρα.

Εικόνα 124 β. Πιθανή θέση και έκταση του Καστελιού Σπετσών. Πιθανόν μια μικρή έκταση *A* να ήταν το υψηλότερο σημείο άμυνας που περιλαμβάνει και τον ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Ίσως εδώ τα σπίτια ήσαν πολύ ψηλά και κολλητά, σαν ακρόπολη της καστροπολιτείας. Η έκταση *A* βρίσκεται σε υψόμετρο γύρω στα 70 μέτρα. Ακολουθεί η έκταση *B* που κατέρχεται περίπου μέχρι τα 40 μέτρα. Ανατολικά η ρεματιά βοηθάει την άμυνα. Η περίμετρος της καστροπολιτείας πρέπει να ήταν γύρω στα 1000 μέτρα.

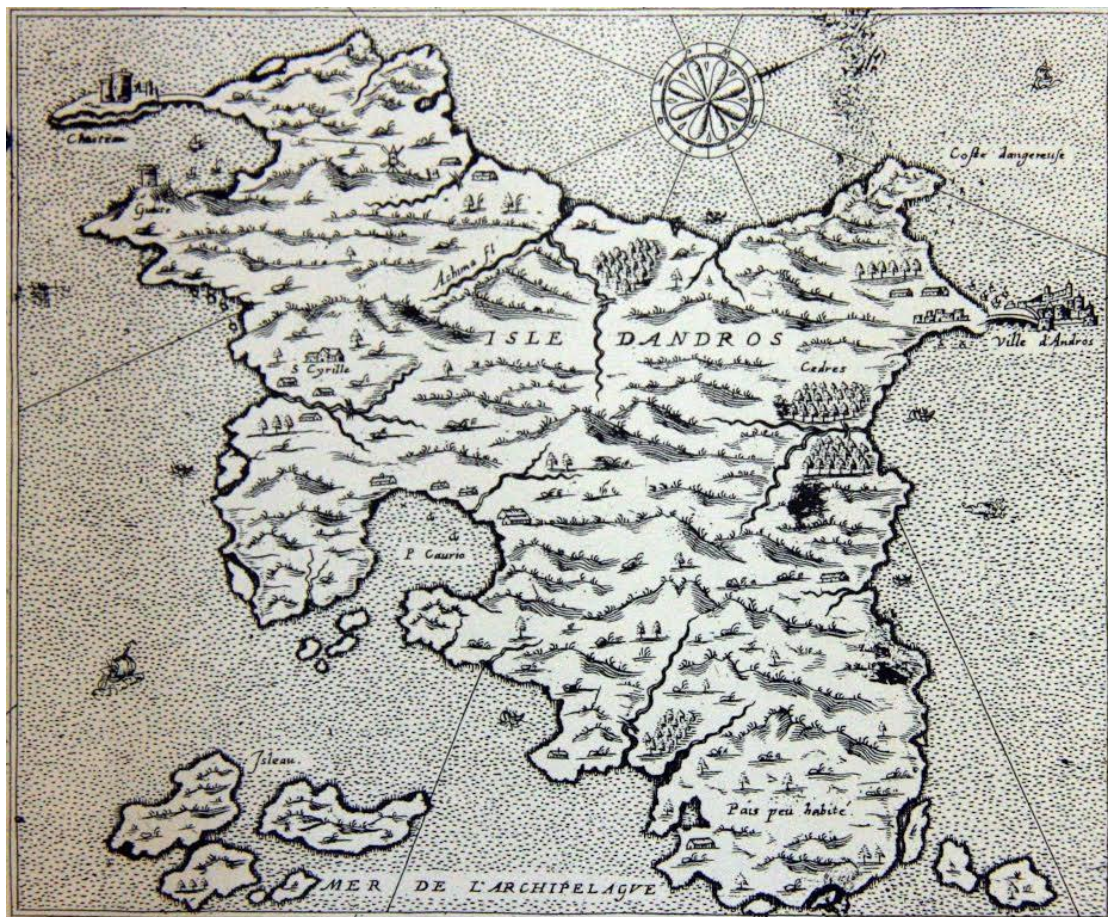
Σημαντικές και μοναδικές πληροφορίες για το Καστέλλι των Σπετσών στο μικρό και δυσεύρετο βιβλίο «ΤΟ ΚΑΣΤΕΛΛΙ ΤΩΝ ΣΠΕΤΣΩΝ», ΘΕΟΔΩΡΟΥ Δ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ, 1954, απ' όπου και το σχέδιο της καστροπολιτείας (Εικόνα 124 γ.).

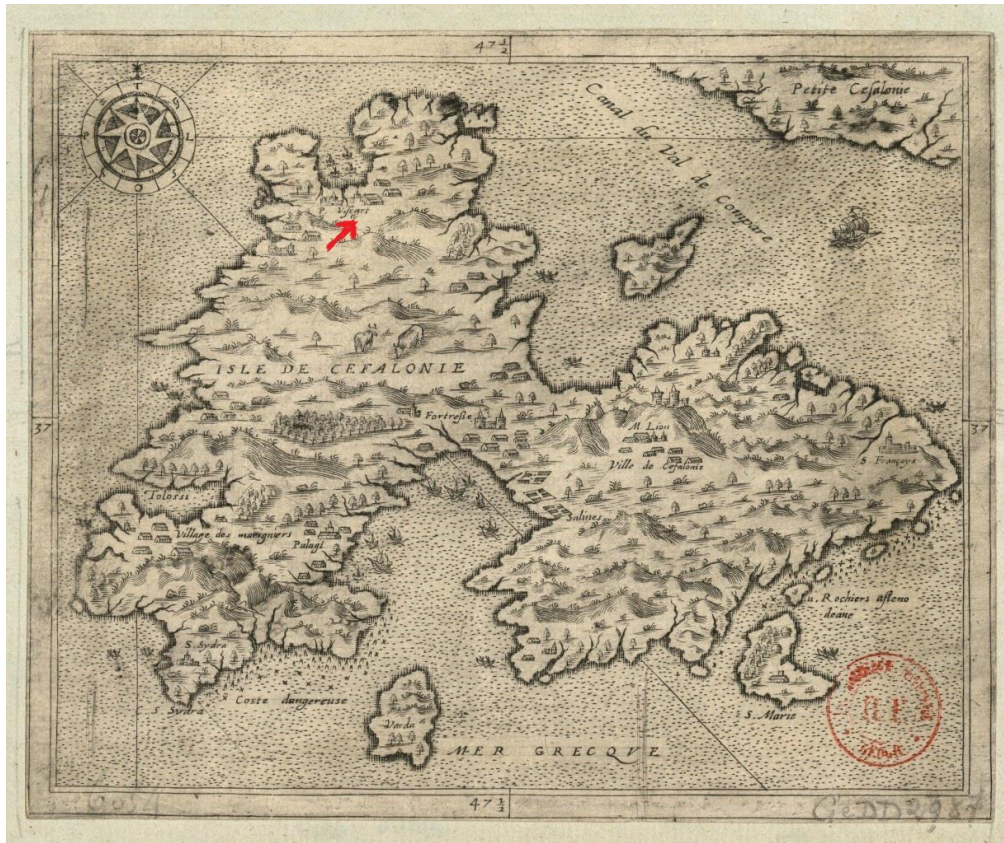
Εικόνα 124 γ. Το Καστέλλι των Σπετσών από το βιβλίο «ΤΟ ΚΑΣΤΕΛΛΙ ΤΩΝ ΣΠΕΤΣΩΝ», ΘΕΟΔΩΡΟΥ Δ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ, 1954, στο οποίο υπάρχουν και αρκετές σπάνιες φωτογραφίες με ίχνη της περιτείχισης της

καστροπολιτείας και των σπιτιών της, ίχνη που σήμερα έχουν σχεδόν ολότελα εξαφανιστεί.

Παρακάτω επισυνάπτονται οι χάρτες του Thevet της Άνδρου (**Εικόνα 125**) και της Κεφαλονιάς (**Εικόνα 126**) που είναι της ίδιας περίπου εποχής, και ο χάρτης του Μπότση του 1901 (**Εικόνα 127**).

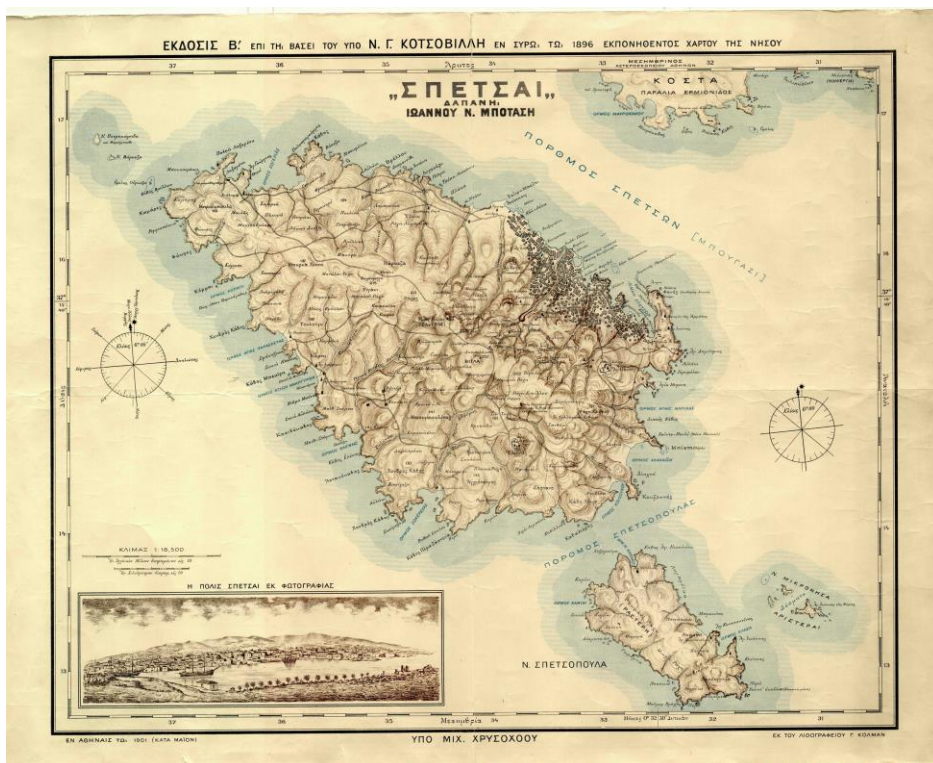

Εικόνα 125. Χάρτης Thevet της Άνδρου.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Εικόνα 126. Χάρτης Thevet της Κεφαλονιάς.

Εικόνα 127. Χάρτης Σπετσών του Μπότση του 1901.

ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΙΟΥ ΜΕ ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ.

Μέχρι και τα χρόνια του Ιουστινιανού, όπως μαρτυρούν και οι μεγάλες Βασιλικές Ερμιόνης και Σπετσών ο πληθυσμός στην περιοχή μας είναι βυζαντινός. Η ελληνική γλώσσα, η γλώσσα η ιερή των ευαγγελίων, η χριστιανική θρησκεία, η παράδοση, τα ήθη και έθιμα, το κοινό δίκαιο, το ισχυρό νόμισμα, η συμμετοχή στη ζωή της αυτοκρατορίας, η Βασιλεύουσα και πολλά άλλα. Και οι αγρότες που δουλεύουν στα μεγάλα βυζαντινά κτήματα έχουν μεγάλες ελευθερίες. Δεν είναι κολλημένοι με τη γη, όπως οι δουλοπάρικοι της Δύσης, αλλά μπορούν να αλλάξουν αφέντη.

Από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα οι Σλάβοι αρχίζουν να περνούν τον Δούναβη. Για να σταματήσει και να ελεγχθεί η κάθοδός τους, κτίστηκαν ή ενισχύθηκαν κάστρα σε γραμμές άμυνας που η πρώτη άρχιζε από τον Δούναβη και η τελευταία περιλάμβανε τον Ισθμό της Κορίνθου. Αν το Κάστρο στο Μπίστι δεν είναι παλαιότερο, το πιθανότερο να είναι δημιούργημα αυτής της περιόδου. Σταδιακά και ιδιαίτερα μετά το 526 οι Σλάβοι έχουν προωθηθεί στη Δυτική Πελοπόννησο και τη Μεσσηνία. Κάνουν ληστρικές επιδρομές, δημιουργούν χωρία, ζουν ως ποιμένες και καλλιεργητές, αλλά δεν έχουν «διοικητική μηχανή», δεν αναπτύσσουν διεργασίες εθνικής συνείδησης. Δεν απλώνονται στην Ανατολική Πελοπόννησο, παρά μόνο για ληστρικές επιδρομές, γιατί είναι άνυδρος και βραχώδης. Άλλωστε τα κάστρα Πατρών, Κορίνθου, Αθήνας, Μονεμβασιάς δεν έπεσαν ποτέ σε σλαβικά χέρια αλλά παρέμειναν βυζαντινά. Προφανώς παρέμειναν βυζαντινά και τα ενδιάμεσα μικρότερα κάστρα, όπως της Ερμιόνης στο Μπίστι, ή του Θερμησιού (αν υπήρχε τότε).

Φυσικά το βυζαντινό στοιχείο της υπαίθρου υπέφερε και εύρισκε πρόχειρο καταφύγιο στην Ανατολική Πελοπόννησο. Υπάρχουν πολλά στοιχεία που μαρτυρούν αυτή τη φυγή για σωτηρία και στα μέρη μας. Το κάστρο του Δοκού θεωρείται ότι έπαιξε ρόλο αυτήν την περίοδο, ίσως και η οχυρωμένη κορυφή στον Πρ. Ηλία Κρανιδίου.

Μπορεί η ζωή να υποβιβάστηκε, αλλά αυτό δεν σημαίνει ερήμωση ούτε σλαβική πληθυσμιακή κυριαρχία. Αυτοί οι νεότεροι «σκοτεινοί αιώνες» είναι σκοτεινοί λόγω έλλειψης πληροφοριών περισσότερο. Το 805 ή το 807 οι Σλάβοι πολιορκήσαν την Πάτρα αλλά απέτυχαν και η αποτυχία τους αποδόθηκε σε θαυματουργική επέμβαση του Αγίου Ανδρέα. Η βυζαντινή εξουσία απλώνεται εκ νέου στην Πελοπόννησο και μέχρι τέλη 10^{ου} αιώνα οι Σλάβοι έχουν εκχριστιανιστεί, γίνονται ελληνόφωνοι, ακολουθούν τους θεσμούς και τους κανόνες του Βυζαντίου και γρήγορα αφομοιώνονται μη διακρινόμενοι πλέον από τους ντόπιους κατοίκους.

Στην περιοχή μας σλαβικά θεωρούνται τα μικροτοπωνύμια Ποτόκια, Ομπόρι (στην Ερμιόνη), Ομπόρθι (στην Ύδρα). Οι μελετητές δεν αποδέχονται ότι είναι απομεινάρια σλαβικής κατοίκησης, αλλά λέξεις οι οποίες είχαν περάσει στην αλβανική γλώσσα και έφτασαν στον τόπο μας πολύ αργότερα μέσω της εγκατάστασης των Αρβανιτών. Άλλωστε και οι Σαρακατσαναίοι το μαντρί το λένε «όβορο».

Οι Σλάβοι δεν κατέκτησαν την Πελοπόννησο, δεν κυριάρχησαν, αλλά δεν ήσαν και τόσοι πολλοί, ώστε να εκδιώξουν ή αφομοιώσουν τους βυζαντινούς Έλληνες της Πελοποννήσου. Εκμεταλλεύτηκαν δημογραφικά κενά σε περιοχές της Πελοποννήσου πιθανόν και τη σκόπιμη αδιαφορία της Βασιλεύουσας που δεν έβλεπε με κακό μάτι την επανακατοίκηση περιοχών που είχαν χάσει μεγάλο μέρος του πληθυσμού τους λόγω επιδημιών, πολέμων και μετατοπίσεων. Άλλωστε οι Βυζαντινοί ήσαν δεινοί διπλωμάτες και έβλεπαν σε βάθος χρόνου.

Σήμερα που υπάρχουν και άλλα μέσα έρευνας με βάση το DNA, έχει γίνει έρευνα από 14 Έλληνες και ξένους ερευνητές με τίτλο «Γενετική των πελοποννησιακών πληθυσμών και η θεωρία της εξαφάνισης των Πελοποννήσιων Ελλήνων της μεσαιωνικής περιόδου» δημοσιευμένη στο *European Journal of Human Genetics* το 2017. Το συμπέρασμα είναι ότι το γενετικό υλικό της Πελοποννήσου διαθέτει 0,2% έως 14,4% στοιχεία σλαβικής προέλευσης με τα μικρότερα ποσοστά στην Τσακωνιά και στη Μάνη, εκεί που θεωρείτο ότι επικράτησε συντριπτικά το σλάβικο στοιχείο. Είναι πολύ μεγαλύτερα τα ποσοστά γενετικού υλικού στην Πελοπόννησο που έρχονται από Ιταλία, Σικελία, Σαρδηνία, Γαλλία λόγω κατακτήσεων. Μάλιστα η «επιμειξία» στην Πελοπόννησο που

υποδηλώνουν αυτά τα ποσοστά με τους σημερινούς κυρίως σλαβικούς πληθυσμούς της Ανατολικής Ευρώπης είναι τόσο μικρή όσο αυτή των Βάσκων με την Πελοπόννησο, που ως λαός θεωρείται από τους πλέον απομονωμένους και ριζωμένους στον τόπο τους: Πρακτικά αμελητέα.

Άρα μετά τα χρόνια του Ιουστινιανού, τους σκοτεινούς αιώνες μέχρι τα μέσα του 10^{ου} αιώνα που έχουν εξελληνιστεί και αφομοιωθεί οι Σλάβοι, η περιοχή μας είχε βυζαντινό πληθυσμό που εύρισκε καταφύγιο στο Κάστρο του Μπιστιού, ίσως και του Θερμησίου και σε οχυρές θέσεις όπως το Κάστρο του Δοκού. Η επιρροή του σλαβικού στοιχείου ήταν ελαχίστη. Αν όμως κάποια στιγμή αυτής της περιόδου το Κάστρο του Μπιστιού εγκαταλείφθηκε, θα πρέπει να δεχθούμε ότι στον Πρώνα θα δημιουργήθηκε αμυντικός οικισμός ανάλογος του κάστρου του Δοκού. Δεν ήταν μόνον οι ληστρικές επιδρομές των Σλάβων στην περιοχή μας. Ήταν και ο αραβικός στόλος και η πειρατεία που ακολούθησαν.

Από τα τέλη του 10^{ου} αιώνα μέχρι τη Φραγκοκρατία οι κάτοικοι της περιοχής μας ήταν Βυζαντινοί. Ενισχύσεις, μετατοπίσεις, εγκαταστάσεις σε άλλο τόπο γίνονταν, αλλά μέσα στον ενιαίο γνώριμο βυζαντινό κόσμο.

Η Φράγκοι που κατακτούν την περιοχή μας το 1209 είναι κατακτητές. Χριστιανοί μεν αλλά αιρετικοί για τον βυζαντινό πληθυσμό, σχεδόν αλλόθρησκοι. Αν δεχθούμε ότι υφίσταται το κάστρο του Μπιστιού, δεν πρέπει να επιτρέπεται η εγκατάσταση και κατοίκηση βυζαντινών Ελλήνων στο εσωτερικό του, εκτός από τους ολίγους που εμπιστεύονται απόλυτα οι Φράγκοι. Με ή χωρίς τη λειτουργία του Κάστρου είναι αναγκαίος ο αμυντικός οικισμός στον Πρώνα. Ως κατακτητές γίνονται κύριοι της γης που κατακτούν, την οποία διαθέτουν στο εξ αίματος αρχοντολόι τους, ή την διαχειρίζονται ως κρατική. Στα φέουδά τους δένουν τους καλλιεργητές με τη γη ως δουλοπάροικους και απαγορεύεται να εγκαταλείψουν το φέουδο. Προς τους κατακτημένους η γνωστή παραχώρηση: Στρατευτείτε μαζί μας, πολεμήστε για να σας παραχωρηθούν γη, προνόμια και ατέλειες. Η δυτική εκκλησία επιβάλλεται αλλά δεν είναι σημαντική η επιβολή της. Οι Φράγκοι, όπως και οι επόμενοι κατακτητές, αναγκάζονται να κάνουν παραχωρήσεις στους Βυζαντινούς Έλληνες και στην τοπική βυζαντινή αρχοντία, γιατί οι

περισσότεροι Φράγκοι που εγκαθίστανται είναι έμποροι και άνθρωποι της διοίκησης, όχι πληθυσμός.

Το 1405 ο Δεσπότης του Μυστρά καλεί προς εγκατάσταση 10000 Αλβανούς που είναι συγκεντρωμένοι στον Ισθμό. Δεν προέρχονται από τον αλβανικό χώρο αλλά είναι απόγονοι των Αλβανών που απλώθηκαν στη Θεσσαλία και τώρα πιέζονται προς Πελοπόννησο. Μετά τους Σλάβους είναι η κύρια πολυπληθής ομάδα που έρχεται στην Πελοπόννησο με τις οικογένειές τους που ασχολούνται κυρίως με την κτηνοτροφία και τις καλλιέργειες. Και γι' αυτούς διέξοδος προόδου είναι μόνο η στρατιωτική υπηρεσία στον εκάστοτε κατακτητή.

Είδαμε ότι την εποχή του Προβλεπτή Minio οι Αλβανοί ζουν σε καντούνες, πρόχειρα στημένους οικισμούς από ευτελή υλικά, που εύκολα εγκαταλείπουν. Αρχίζουν να συσχετίζονται με τους Έλληνες.

Το 1394 οι Ενετοί κατακτούν την Ερμιόνίδα. Από το 1380 οι Οθωμανοί βγαίνουν στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας και αρχίζει η συστηματική πειρατεία.

Σταδιακά ένα μεγάλο πλήθος Αλβανών και Ελλήνων όλων των βαλκανικών παραλίων της Αδριατικής και του Ιονίου Πελάγους υπηρετεί για καλύτερη τύχη ως *stratioti* στο στράτευμα κυρίως των Ενετών, αλλά και στον στόλο. Αυτή η κοινή στράτευση φέρνει ακόμη πιο κοντά Έλληνες και Αλβανούς πέρα από το κοινό βυζαντινό πολιτισμικό υπόστρωμα. Ανάλογα με τις υπηρεσίες τους, τούς παραχωρείται γη και άλλα προνόμια.

Από το 1405 μέχρι το 1540 που οι Οθωμανοί παίρνουν το Ναύπλιο έχουν περάσει 135 χρόνια. Περίπου 6 γενιές Αλβανών έχουν γεννηθεί στην Πελοπόννησο. Από τη Βενετία μέχρι τα Ιόνια νησιά, τα ανατολικά παράλια της Αδριατικής, είναι βάσεις των Ενετών, στρατολογούν Έλληνες και Αλβανούς για τον στρατό και τον στόλο τους, ενώ με προνόμια μετατοπίζουν πληθυσμιακές ομάδες εκεί που θέλουν. Υπάρχει μεγάλη κινητικότητα και όσμωση Ελλήνων και Αλβανών οι οποίοι είναι Χριστιανοί και ουσιαστικά για αιώνες Βυζαντινοί υπήκοοι. Ορδές πειρατικές από τα μέρη αυτά και κυρίως από Κεφαλονιά κάνουν ετήσια πειρατικά ταξίδια έως την Ανατολική Μεσόγειο. Μπορεί και να κινούνται χρόνια, να κάνουν και οικογένεια σε ξένα μέρη πριν

επιστρέψουν, αν επιστρέψουν, στη βάση τους. Τις εποχές αυτές η λέξη Αλβανός νοείται ως κάτοικος μιας περιοχής του Βυζαντίου, που βιώνει τον βυζαντινό πολιτισμό όπως και ο Έλληνας. Οι Αλβανοί ζουν κατά φάρες, είναι κλειστοί, αλλά αυτό δεν τους αποκόπτει από το κοινωνικό γίγνεσθαι.

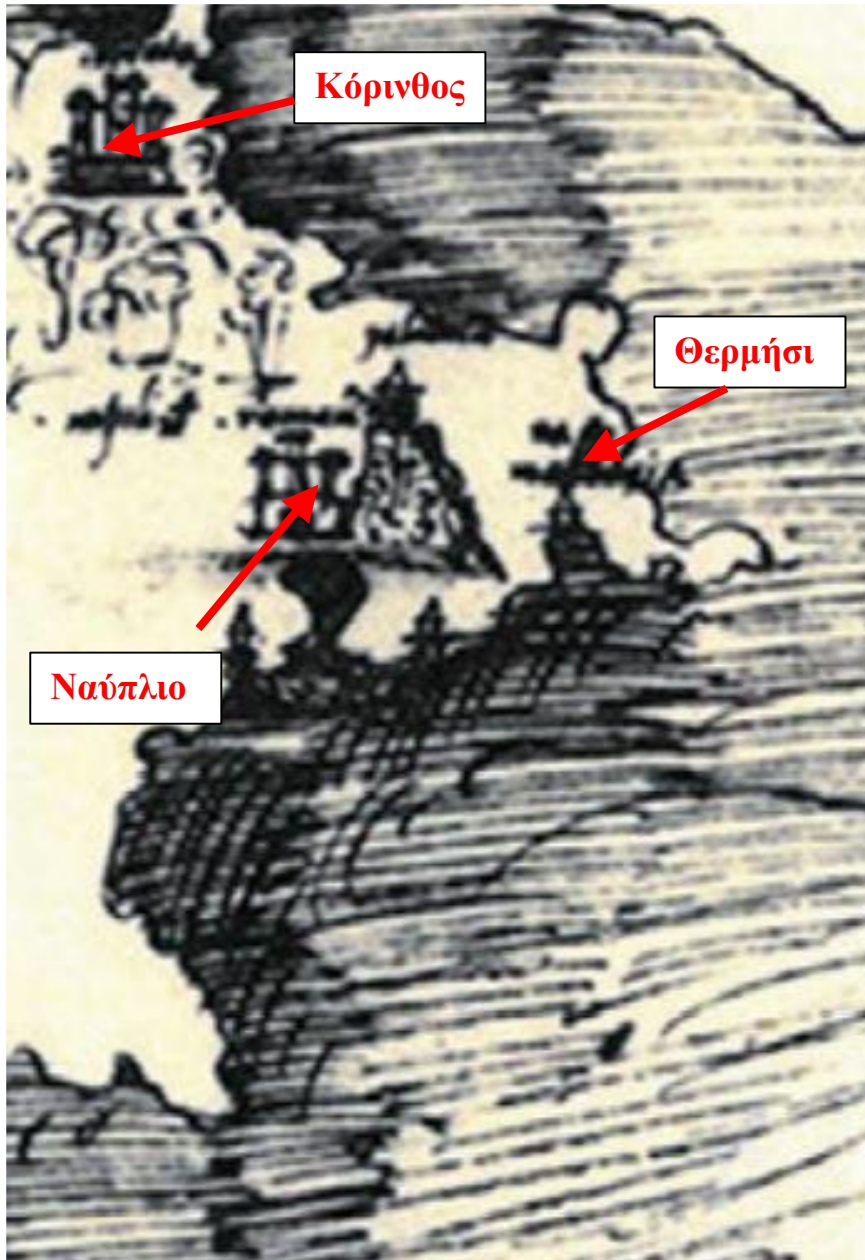
Ήδη την εποχή του Μινίο στο Ναύπλιο κινούνται ως ποιμένες σε καντούνες, πότε προς την Τροιζηνία, πότε προς την Ερμιονίδα ανάλογα με τις περιστάσεις. Όμως οι υπηρετούντες στον ενετικό στρατό ταξιδεύουν και πολεμούν παντού, ανέρχονται στην ιεραρχία, παίρνουν κτήματα ως αμοιβή των υπηρεσιών τους, αποκτούν τεχνικές γνώσεις, διαφοροποιούνται τελείως από τους ποιμένες στις καντούνες.

Μετά το 1540 οι Αλβανοί της περιοχής μας δεν έχουν πια την ευχέρεια να μένουν σε καντούνες μετακινούμενοι και να εξαφανίζονται, όταν έρχεται ο φοροεισπράκτοας ή ο στρατολόγος. Εντοπίζονται αμέσως και υποχρεώνονται σε σταθερότερη κατοίκηση για λόγους οργάνωσης του οθωμανικού φορολογικού συστήματος. Θα λέγαμε ότι γίνονται «σταθερής κατοικίας». Αυτό δεν σημαίνει ότι δημιουργούν χωριά δικά τους με κτήματα. Εγκαθίστανται σε κτήματα αγάδων όπου μένουν σε οικήματα που δεν τους ανήκουν (αυθεντικά), καλλιεργούν γη του αγά, ως ποιμένες πληρώνουν για τη βοσκή και τις στάνες που φτιάχνουν, εντάσσονται σταδιακά σε μοναστήρια ως ποιμένες και καλλιεργητές, αναμειγνύονται σε ελληνικά χωριά που ανήκουν σε αγά ή σε άλλους αξιωματούχους Οθωμανούς.

Κατά το διάστημα 1570 – 1571 περιοδεύουν στην Πελοπόννησο μυστικοί πράκτορες που πληροφορούν Ισπανούς και Ενετούς για την κατάσταση των Κάστρων. Μετά την ήττα των Οθωμανών στη ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571 οι Πελοποννήσιοι ενθαρρυμένοι από Βενετία και Ισπανία ξεσηκώνονται κατά τόπους, τελικά χωρίς επιτυχία. Ένας εκ των σημαντικών πρακτόρων των Ενετών είναι ο λόγιος Ανδρέας Λονδάνος, παλιός Ναυπλιώτης. Σε έκθεσή του «έγραφε ότι σε αυτήν (πόλη Ναυπλίου) κατοικούσαν 400 άνδρες χριστιανοί, αφοσιωμένοι στο βενετικό κράτος, ενώ σε πολλά χωριά ζούσαν Αρβανίτες. Συνεχίζοντας, πρόσθετε πως στο ακρωτήριο Σκύλλαιο (Capo Schilo), 60 μίλια από το Ναύπλιο, υπήρχε το Κάστρο του Θερμησιού (Castel Termissi). Αυτό είχε

μεγάλη στρατηγική σημασία, καθώς επόπτευε μια περιοχή με μεγάλες και αποδοτικές αλυκές. Τη φρουρά του αποτελούσαν 80 Τούρκοι στρατιώτες. Όλοι οι κάτοικοι των χωριών της περιοχής ήταν Χριστιανοί, δυσαρεστημένοι από την τουρκική διοίκηση και πρόθυμοι να αφήσουν οριστικά τον τόπο τους, ακόμα κι αν υποχρεώνονταν να εγκαταλείψουν εκεί τις περιουσίες τους. Η πρόταση του Λονδάνου, όπως διαπιστώνουμε, παρείχε ολοκληρωμένη εικόνα της κατάστασης του Φρουρίου του Ναυπλίου εκείνη την περίοδο. Για τη γενέθλια πόλη του είχε καταφέρει να συγκεντρώσει κάθε είδους στοιχείο από συμπατριώτες του που ζούσαν ή κατέφθαναν στη Βενετία. Οι εξελίξεις στο μεταξύ προχωρούσαν με γοργούς ρυθμούς» (ΚΩΣΤΑΣ Γ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, ΤΟ ΝΑΥΠΛΙΟ ΚΑΙ ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΚΑΤΑΛΗΨΗΣ ΤΟΥ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΒΕΝΕΤΟΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ 1570 – 1573, ΠΡΑΚΤΙΚΑ, Της Βενετίας τ' Ανάπλι 300 χρόνια από το τέλος μιας εποχής).

Οι Αλβανοί ήδη κατοικούν και σε χωριά, ενώ οι κάτοικοι της περιοχής μας είναι Χριστιανοί. Σε σχετικό χάρτη, προϊόν κατασκοπίας, καταγράφονται τα κύρια κάστρα του Μοριά, και για την περιοχή μας το κάστρο Ναυπλίου και Θερμησίας ως τα πλέον σημαντικά, χωρίς καμιά μνεία για κάστρο στο Μπίστι της Ερμιόνης (Εικόνα 128).

***Εικόνα 128.** Λεπτομέρεια από τον χάρτη που περιλαμβάνεται στην ως άνω μελέτη. Σημειώνεται το κάστρο του Ναυπλίου και το μικρό του Θερμησιού.*

Κατά τη Δεύτερη Ενετοκρατία κατά την απογραφή του 1696 οι ιερείς καταγράφουν χριστιανούς. Οι πληθυσμοί κυρίως στα Δίδυμα, Λουκαΐτι και Ηλιόκαστρο είναι μικροί και μένουν όχι σε δικά τους σπίτια αλλά τσιφλικάδων. Θα ξενίζονταν οι ιερείς, αν κάποιος τους έκανε την ερώτηση ότι πολλοί μιλούν κυρίως αρβανίτικα. Για κανέναν αυτό δεν συνιστούσε οποιαδήποτε διάκριση. Στο κάστρο του Θερμησιού είναι όλοι

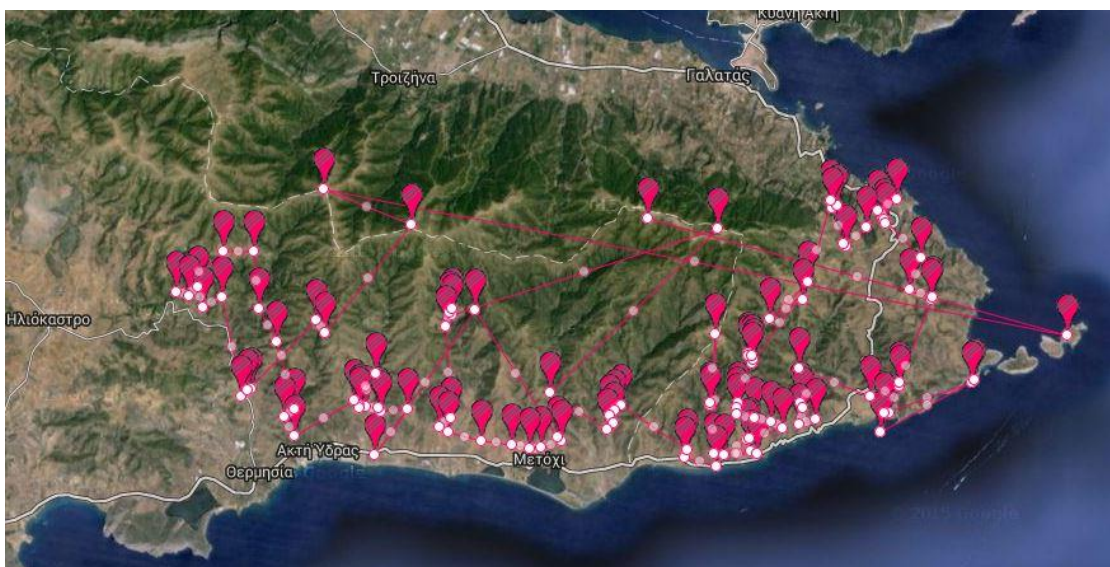
Ρωμιοί αλλά όχι ντόπιοι. Σημάδι ότι ακόμη και αυτή την εποχή γίνονται μεγάλες μετατοπίσεις πληθυσμού. Στο Κρανίδι και στους Φούρνους τα σπίτια είναι ιδιόκτητα, προφανώς και στο Καστρί. Πόσοι Έλληνες και πόσοι Αρβανίτες δεν έχει έννοια για τους ιερείς και για κανέναν.

Και άλλες σημαντικές μετατοπίσεις κατοίκων έχουμε μετά το 1770 και φυσικά κατά τα χρόνια της Επανάστασης. Έτσι και οι κάτοικοι του Καστρίου διαφοροποιούνταν και υφίσταντο τις μεταβολές που επέβαλαν τα ιστορικά γεγονότα. Γι' αυτό είναι πολύ χρήσιμη η μελέτη των γενεαλογικών δέντρων των κατοίκων, των τοπωνυμίων της περιοχής, της ντοπολαλιάς, των εθίμων, της ντόπιας αρβανίτικης γλώσσας κ.λ.π. Ήδη είδαμε ότι η οικογένεια Αγρίμη είναι στην Ερμιονίδα από τα χρόνια του Προβλεπτή Μίνιο.

Όπως είδαμε πλήθος πειρατικών επιδρομών έλαβαν χώρα στον Ερμιονικό κόλπο αλλά και στο Σαλάντι. Πειρατές που έβγαιναν στη στεριά για να διαφύγουν, αφανίζονταν από Αλβανούς που διέμεναν στις Αδέρες. Πέρα από την ιστορία του Καστρίου και του Κρανιδίου, είναι αναγκαίο να μελετηθεί ο χώρος της ορεινής Ερμιονίδας από το ακρ. των Ιρίων έως το ακρ. Σκύλλαιο. Εδώ επί αιώνες αναπτύχθηκαν στάνες, στανοτόπια, καντούνες, υποστατικά με χαμόσπιτα, που έπαιξαν σημαντικότατο ρόλο. Τα προϊόντα της κτηνοτροφίας, τυριά, δέρματα, μαλλί, κρέας ήταν περιζήτητα. Ο κτηνοτρόφος είχε το πλεονέκτημα να φεύγει και να κρύβεται σε απρόσιτα μέρη, όλη του η περιουσία να είναι κινητή, να μην είναι εύκολα μετρήσιμη από τους κατακτητές κ.λ.π. Στις παρακάτω **Εικόνες 129 και 130** βλέπουμε μια σχετικά πρόχειρη καταγραφή από τον γράφοντα μέσω google maps των ποιμενικών εγκαταστάσεων που διακρίνονται στον ευρύτερο ορεινό όγκο των Διδύμων και των Αδερών. Ανέρχονται στον εντυπωσιακό αριθμό των 400, αλλά είναι ασφαλώς **πολύ** περισσότερες.

Εικόνα 129. Στάνες και στανοτόπια, περίπου 300, από ακρ. Ιρίων μέχρι και το Ηλιοκάστρο. Διαχρονικό «κέντρο» τους η Μονή Αυγού, το χωρίον Δίδυμα και το μοναστήρι στη Σταείλια Ηλιοκάστρου.

Εικόνα 130. Στάνες, στανοτόπια και υποστατικά, περίπου 100, στις Αδέρες. Το βουνό διαθέτει νερά, και καλό χώμα. Πέρα από την κτηνοτροφία υπήρχαν καλλιέργειες και μικρές εγκαταστάσεις με χαμόσπιτα και αλώνια. Πλούτος της περιοχής οι αλυκές. Διαχρονικό «κέντρο» τους το κάστρο του Θερμησιού, αλλά και τα μικρότερα της Φουρκαριάς. Αλλά και από τη μεριά της Τροιζήνας το κάστρο του Δαμαλά, και άλλα μικρότερα.

ΚΑΣΤΡΟ ΔΟΚΟΥ, ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ ΚΡΑΝΙΔΙΟΥ, ΚΑΣΤΡΟ ΚΟΚΚΙΝΙΑΣ ΤΡΟΙΖΗΝΙΑΣ, «ΚΑΣΤΡΑ» ΥΔΡΑΣ.

Τα «κάστρα» αυτά παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον και είναι σημαντικά για την ιστορία του τόπου μας. Δεν έχουν ερευνηθεί επαρκώς, δεν υπάρχουν ακόμη επιστημονικές μελέτες γι' αυτά. Όσοι έχουν ασχοληθεί, θεωρούν το κάστρο του Δοκού να παίζει ρόλο κατά τους σκοτεινούς αιώνες. Για το κάστρο της Κοκκινιάς ότι δημιουργείται στην αρχή της Φραγκοκρατίας, ενώ για την οχυρωμένη κορυφή του Πρ. Ηλία Κρανιδίου δεν υπάρχουν απόψεις εκτός από αυτήν που έχω διατυπώσει στο βιβλίο μου «Η ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΜΙΟΝΙΔΑΣ». Δεν είναι ακριβώς κάστρα, αλλά θέσεις περιμετρικά οχυρωμένες με ξερολιθικό τείχος, ή τείχος κτισμένο με ευτελές συνδετικό υλικό που το έχει ολότελα με τα χρόνια ξεπλύνει η βροχή. Τείχος χαμηλού ύψους το οποίο γίνεται υψηλότερο, ισχυρότερο και με ανθεκτικό συνδετικό υλικό γύρω από τη κύρια είσοδο – πύλη, ή σε μέρη ομαλά που δεν βοηθάει την άμυνα βραχισμός ή η πολύ απότομη κλίση του εδάφους. Στο εσωτερικό τους δεν υπάρχουν κανονικά και ισχυρά θεμέλια κτισμάτων, αλλά μάλλον καλυβιών. Φαίνεται ότι σε αυτά καταφεύγουν ποιμένες και αγρότες για προστασία μαζί με τα ποίμνιά τους, τα ζα και την παραγωγή. Αυτή η «φτώχεια» είναι που τα κάνει να εκλαμβάνονται ως «κάστρα» των σκοτεινών αιώνων.

Στην Ύδρα η καστροπολιτεία της Κιάφας είναι σαφής ένδειξη συγκέντρωσης πληθυσμού από τον φόβο πειρατείας. Υπάρχουν όμως στα βουνά πολλές θέσεις με ξερολιθιές που φαίνεται να ήσαν μικρές αμυντικές θέσεις, παρατηρητήρια, η πρόχειρα περιτειχισμένα υποστατικά ποιμένων.

Είναι γεγονός ότι μετά τα χρόνια του Ιουστινιανού, ιδιαίτερα από τις αρχές του 7^{ου} αιώνα, συμβαίνουν συνταρακτικά γεγονότα που διαλύουν το παλαιό πρότυπο κατοίκησης μέσα σε μικρές ή μεγάλες πόλεις που την ευημερία τους στηρίζουν σε έναν ικανό στρατό που κρατά τον εχθρό σε

μακρινά σύνορα, και σε ισχυρό ναυτικό που κυριαρχεί στη Μεσόγειο. Οι διάφοροι επιδρομείς φτάνουν εύκολα στο εσωτερικό της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ενώ το ναυτικό χάνει την κυριαρχία του. Έτσι οι πόλεις αποδυναμώνονται, κάστρα φυτρώνουν παντού, ενώ απλώνεται η αγροτική οικονομία. Από αρχές 7^{ου} μέχρι τέλη 10^{ου} αιώνα που η Βυζαντινή Αυτοκρατορία παίρνει εκ νέου τα πάνω της συμβαίνουν πολύ σημαντικά γεγονότα στην αυτοκρατορία, στην Πελοπόννησο και στον τόπο μας. Δεν είναι μόνο οι επιδρομές Σλάβων, Αβάρων και Αράβων, με τους Άραβες να κατέχουν την Κρήτη για 130 χρόνια. Έχουμε τη φοβερή σύγκρουση Εικονομάχων και Εικονολατρών. Πολλά μοναστήρια ερημώνουν. Νέοι θεσμοί αναπτύσσονται από Εικονομάχους αυτοκράτορες που επηρεάζουν πολύ τους αγροτικούς πληθυσμούς. Η Πελοπόννησος φεύγει από την εξουσία του Πάπα και περνάει στη δικαιοδοσία της Βασιλεύουσας. Νέες Μητροπόλεις, Επισκοπές, εκκλησιαστική αναστάτωση, διοικητικές αναδιοργανώσεις, μέχρι να ξαναβρεί η βυζαντινή ζωή έναν νέο ρυθμό από τον 11^ο αιώνα. Γι' αυτό άλλωστε και στην Ερμιονίδα πλήθος εκκλησιών, εξωκλησιών αλλά και μοναστηριών τα ανάγουμε στον 11^ο αιώνα και μετά. Έτσι φαίνεται λογικό να συσχετίζουμε αυτά τα «φτωχά και πρόχειρα κάστρα» με αυτή την ταραγμένη περίοδο, μέχρι να αποφανθεί η επιστημονική έρευνα. Νεότερες απόψεις δεν αποδέχονται πίεση των Σλάβων στην Ανατολική Πελοπόννησο, αλλά μια φυσιολογική μετατόπιση πληθυσμών προς τα ανατολικά, αφού τα γεγονότα των σκοτεινών χρόνων προσανατολίζουν σχέσεις και εμπόριο προς την Βασιλεύουσα και το Αρχιπέλαγος. Η παρακάτω σύντομη περιγραφή των «φτωχών και πρόχειρων κάστρων» στηρίζεται κυρίως σε επιτόπιες επισκέψεις του γράφοντος κατά τη δεκαετία του 1990 σε συνδυασμό με χάρτες της Google.

ΚΑΣΤΡΟ ΤΟΥ ΔΟΚΟΥ.

Βρίσκεται στον λοφίσκο που ονομάζουμε συνήθως Καστέλι, ή Κάστρο του Δοκού. Δεν αναφέρεται πουθενά το όνομά του, ούτε υπάρχει κάποια αναφορά γι' αυτό. Ο λόφος βρίσκεται κοντά στο ακρωτήριο «Μύτη Κομμένη» όπου και μικρή προϊστορική εγκατάσταση, και στον κολπίσκο το γνωστό «ναυάγιο του Δοκού». Στο λοφίσκο υπάρχουν και ίχνη

αρχαία, Κλασικής ή και άλλης εποχής. Στην **Εικόνα 131** βλέπουμε τη θέση του κάστρου. Η είσοδός του βρίσκεται στο σημείο Ε και είναι διαλυμένη. Το κοντά στην είσοδο τείχος είναι καλοκτισμένο και ισχυρό, άρα θα είχε και πύλη σχεδόν κανονικού κάστρου. Το περιμετρικό τείχος έχει περίμετρο περί τα 580 μέτρα. Όπου το έδαφος είναι ομαλό, είναι σχετικά υψηλό, δεν φαίνεται όμως να υπερέβαινε τα 3 μέτρα ύψος εκτός και αν υψωνόταν και με πλίνθους (λάσπη από κοκκινόχωμα με άχυρο). Σε πολλά σημεία το τείχος είναι επιμήκης σωρός από πέτρες (**Εικόνα 133**), που δείχνει ότι ήταν ξερολιθικό ή κτισμένο με σαθρό συνδετικό υλικό (συνήθως λασπόχωμα με λίγη ασβέστη). Όπου βοηθάει την άμυνα ο βραχισμός και η μεγάλη κλίση του εδάφους, το τείχος είναι ασθενές.

Ο λοφίσκος έχει ύψος το πολύ 120 μέτρα, και το τείχος τρέχει σε υψόμετρο μεταξύ 100 και 120 μέτρων. Κοιτάζει νοτιοανατολικά, και αυτή η προϋπόθεση είναι φαίνεται σοβαρό προαπαιτούμενο για την επιλογή μιας αμυντικής θέσης, ώστε να βλέπει ο ήλιος τα σπίτια, ιδιαίτερα τον χειμώνα. Αυτό είναι ζωτικής σημασίας για τους κατοίκους αλλά και τα ζωντανά τους. Η περιτειχισμένη έκταση είναι περίπου 17 στρέμματα. Στο υψηλότερο σημείο του λόφου (σημείο Γ) υπάρχει μικρή έκταση με περίμετρο περίπου 95 μέτρα που περιβάλλεται από σωρούς πέτρας (τείχος κάποτε), αλλά το εσωτερικό της είναι σχεδόν ελεύθερο κτισμάτων. Δίπλα ένας παρόμοιος χώρος (σημείο Β) με περίμετρο περί τα 120 μέτρα. Στο εσωτερικό του ένας μικρός επιμήκης κενός χώρος με διεύθυνση δυτική – ανατολική, ίσως να ήταν κάποτε μικρό εκκλησάκι. Κατά τη δεκαετία του 1990 υπήρχε στους χώρους αυτούς ένας μικρός σπόνδυλος κίονα, και λίγα μπλόκια, πιθανόν αρχαία. Αν και στους χώρους αυτούς αναμένεται να υπήρχαν πύργοι ή κάποια ισχυρή οχύρωση και βαριά κτίρια, δεν φαίνεται να συμβαίνει κάτι τέτοιο. Ίσως υπήρχε εκεί κάποιο αρχαίο ιερό που ορισμένα υλικά του ενσωματώθηκαν σε εκκλησάκι. Είναι γεγονός ότι ο οικισμός της Ύδρας είχε μεγάλες ανάγκες σε κάθε είδους πέτρας και δεν αποκλείεται να σήκωσαν και από εδώ ό,τι ήταν κατάλληλο.

Ανατολικά κολλητό στο τείχος διακρίνεται ένα τετράγωνο, σαν θεμέλια πύργου. Ίσως ήταν πυλίδα για να βγαίνουν προς τη θάλασσα αλλά και προς μικρό παρακείμενο σπήλαιο που πιθανόν να ήταν πηγή νερού.

***Εικόνα 131.** Το «κάστρο» του Δοκού πάνω στον λόφο. Η είσοδός του βλέπει προς το λιμανάκι του Άη Νικόλα.*

Στον εσωτερικό χώρο (Α) του κάστρου υπάρχουν κτιστές στέρνες, κυρίως κοντά στο τείχος (**Εικόνα 132**). Τα «σπίτια» είναι κυρίως κυκλικά ή ορθογωνικά καλύβια με ξερολιθιά και φαίνεται ότι έρχονταν εδώ για προστασία με τα ζωντανά και την παραγωγή τους. Ελάχιστα έχουν κανονικά θεμέλια μικρής οικίας. Μια φθαρμένη πήλινη σφραγίδα με σταυρό για να σφραγίζουν τα πρόσφορα δηλώνει ότι οι κάτοικοι ήσαν ορθόδοξοι και όχι αλλόθρησκοι. Μοιάζει με αυτές που στο Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών τοποθετούνται στον 7^ο και 8^ο αι.

Δεν μοιάζει με καστροπολιτεία αιγαιοπελαγίτικου χώρου. Μπορεί οι κάτοικοί του να ασκούσαν και την πειρατεία, αλλά η όλη δομή δείχνει κατοίκηση κυρίως ποιμένων με λίγη και άγονη καλλιεργήσιμη γη, που σκορπίζουν στο νησί, αλλά με την πρώτη προειδοποίηση τρέχουν στο κάστρο τους. Αν κάθε καλύβι με τα κτίσματα για τα ζωντανά χρειαζόταν 200 τ.μ. γης, τότε μπορεί να ζούσαν 80 οικογένειες, ίσως 200 – 250 άτομα. Το νησί δεν μπορεί να θρέψει τέτοιο πληθυσμό εκτός και αν ασχολούνταν οι περισσότεροι με τη θάλασσα. Ένας τέτοιος πληθυσμός μπορούσε να έχει 50 μάχιμους άντρες, ικανούς να αμυνθούν σε επιδρομές πειρατικών ομάδων, όχι όμως σε σοβαρή στρατιωτική δύναμη.

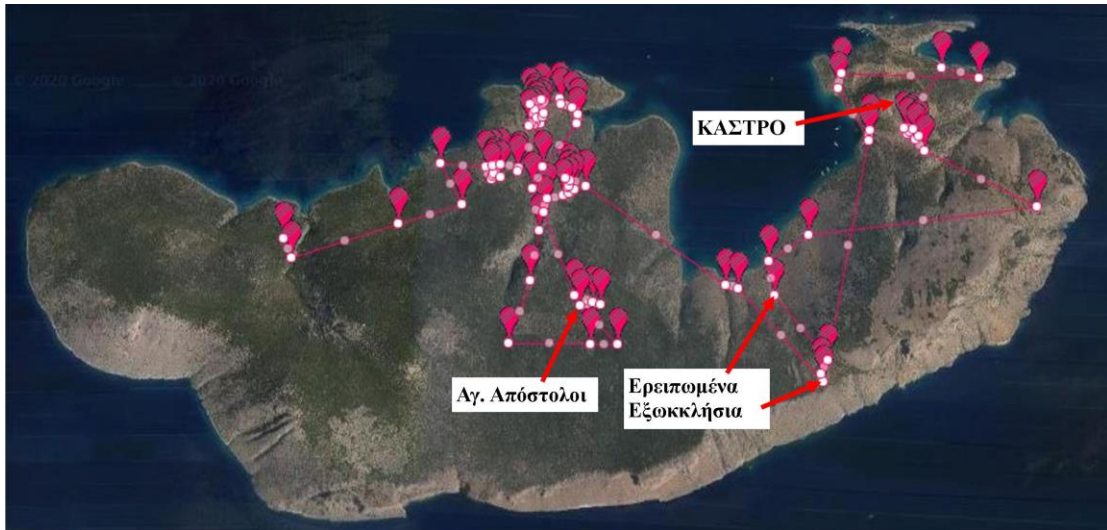
Εικόνα 132. Το κάστρο του Δοκού σε μεγέθυνση όπου διακρίνεται καλύτερα η εσωτερική δομή του.

Εικόνα 133. Τμήμα τείχους κάστρου Δοκού. Μοιάζει να είναι ξερολιθικό, ή έχει ξεπλυθεί το σαθρό συνδετικό υλικό του. Εκμεταλλεύεται τον φυσικό βραχισμό και την κλίση του εδάφους και καταφέρνει να δημιουργεί μια εξωτερική πρόσοψη αρκετού ύψους.

Ο Άδωνις Κύρου στο βιβλίο του «ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΤΟΥ ΑΡΓΟΛΙΚΟΥ» πιστεύει ότι οι περισσότερες πέτρες του κάστρου προέρχονται από αμυντικούς περίβολους Μυκηναϊκής ή Κλασικής Εποχής που υπήρχαν στον λόφο.

Στην **Εικόνα 134** βλέπουμε τον χάρτη του Δοκού από Google maps. Πάνω έχουν σημειωθεί οι στάνες και τα νεότερα σπίτια του Δοκού που κατά κανόνα είναι κτισμένα δίπλα σε παλιές στάνες. Ο Δοκός το 1951 είχε 24 σπίτια. Το 1896 είχε 49 κατοίκους και το 1907 είχε 99, αλλά πιθανόν να απογράφονταν στο νησί πολλοί που ήδη έμεναν στην Ύδρα. Έχει 6 εξωκκλήσια, μάλλον όλα νεότερα και 3 εξωκκλήσια ερειπωμένα, και ένα τέταρτο ερειπωμένο των Αγίων Αναργύρων, όπου πιθανόν υπήρχε μικρό μοναστήρι. Προφανώς τα ερειπωμένα θα είναι και τα παλαιότερα. Ο Δοκός είναι ένας βράχος με πολύ λίγη καλλιεργήσιμη γη, και η περισσότερη έχει προέλθει, αφού πρώτα σηκώθηκαν οι πέτρες. Έτσι κατοικήθηκε κυρίως η «γόνιμη» γη, κοντά στο λιμανάκι του Δοκού, αμέσως μετά πάνω από τις Λέδεζες, όπου και η κύρια κατοίκηση, και το μικρό οροπέδιο των Αγίων Αποστόλων. Γύρω από το κάστρο, στις πλαγιές του λόφου απλώνεται σε πεζούλες ελαιώνας, κάτω από το κάστρο ένα στανοτόπι, αλλά μέχρι τους Αγίους Αποστόλους οι στάνες είναι λίγες και συνδέονται κυρίως με δύο ερειπωμένα εξωκκλήσια. Κοντά σε στανοτόπια υπάρχουν και αλώνια, συνολικά όχι πάνω από επτά. Το νησί είναι διαιρεμένο με πεζούλες κατά ιδιοκτησία, με τρόπο ώστε τα γίδια να μη μπορούν να περάσουν από τη μια στην άλλη ιδιοκτησία, όπως συμβαίνει σε πάρα πολλά νησιά της χώρας μας. Άρα ήσαν το μεγαλύτερο διάστημα ελεύθερα. Οι περικλειστες αυτές εκτάσεις πυκνώνουν και γίνονται μικρότερες όπου πυκνώνουν οι στάνες και τα σπίτια. Προς τα δυτικά, προς το απέναντι Μουζάκι, οι ιδιοκτησίες είναι πολύ μεγάλες ενώ οι στάνες ελάχιστες. Η κατάσταση δεν έπρεπε να διέφερε την εποχή που η κύρια και ασφαλής κατοίκηση ήταν το κάστρο του Δοκού. Η ζωή ήταν πολύ δύσκολη, πολύ πιο δύσκολη από αυτήν στην Ύδρα, η οποία έχει σε σχέση με τον Δοκό πολύ περισσότερη καλλιεργήσιμη γη, και πολλές πλαγιές που με πεζούλες είχαν γίνει κατάλληλες για σιτηρά, κυρίως κριθάρι και βρώμη.

***Εικόνα 134.** Στον χάρτη του Δοκού σημειωμένες σχεδόν όλες οι στάνες του και τα σπίτια του.*

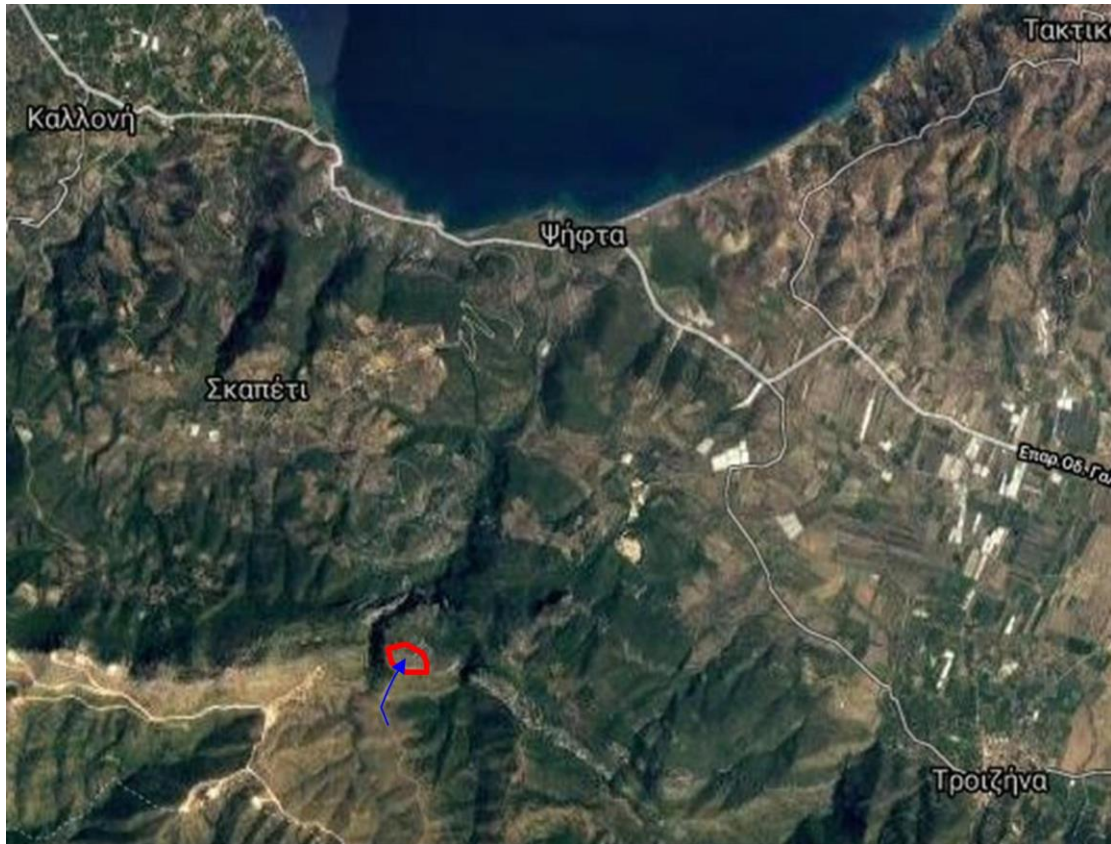
Άγνωστη η σχέση του με Καστρί Ερμιόνης και Κιάφα Ύδρας. Περιδιαβαίνοντας το νησί του Δοκού και το κάστρο του, απορείς και συγκινείσαι από τη δυσκολία της ζωής αυτών των προγόνων μας, νοιώθεις όμως περηφάνια για την αντοχή και το πείσμα τους. Ιδιαίτερα όταν ο επισκέπτης τύχει να επισκεφθεί εξωκκλήσι τις ημέρες της εορτής του Αγίου, που κατά τη συνήθεια είναι τα πάντα, από εικόνες μέχρι τα παράθυρα και οι εξώπορτες, στολισμένα με κλαδίσκους φασκομηλιάς. Δεν έχει παραπέρα τι δοξαστικότερον η ζωή.

Δυστυχώς, εκτός των όσων γράφει στο βιβλίο του «ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΤΟΥ ΑΡΓΟΛΙΚΟΥ» στον Α΄ και κυρίως στον Β΄ τόμο, ο Άδωνις Κύρου για αρχαιολογικές θέσεις, αμυντικές οχυρώσεις διαφόρων εποχών, εκκλησάκια κ.λ.π., πολύ λίγα προστέθηκαν και καμιά σοβαρή μελέτη του Δοκού δεν ακολούθησε.

ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΚΟΚΚΙΝΙΑΣ.

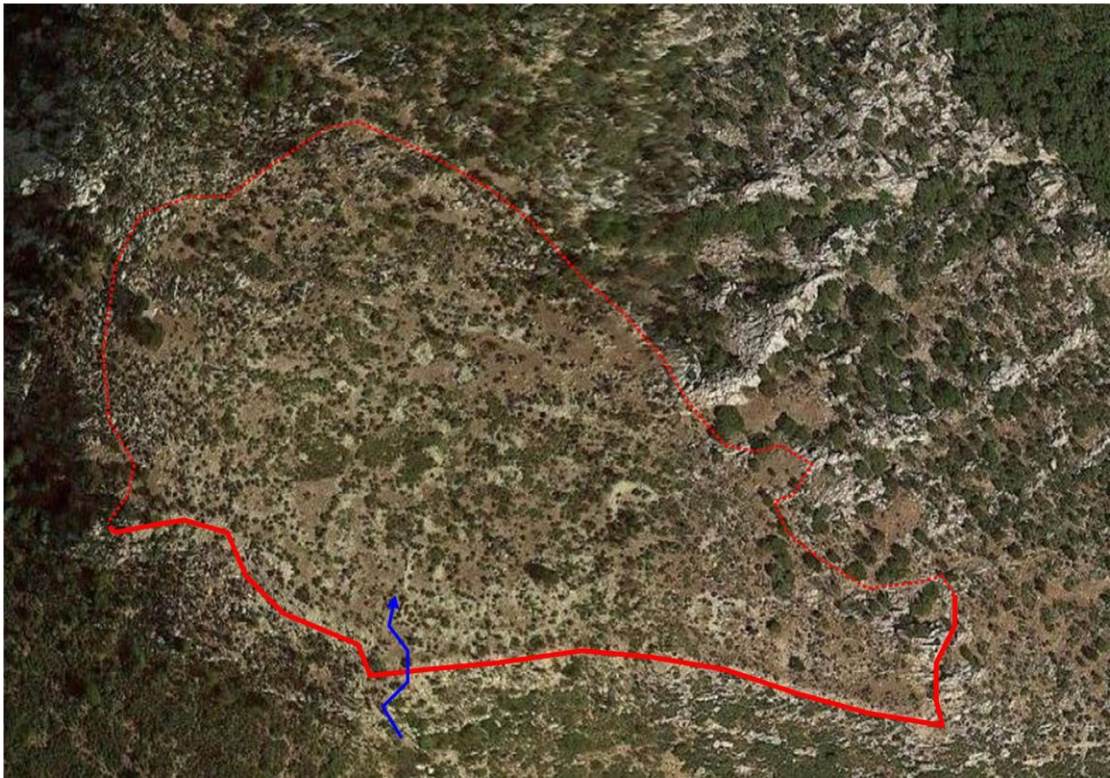
Βρίσκεται σε ένα πλάτωμα μιας κορυφής των Αδερών που βλέπει προς τον Σαρωνικό (**Εικόνα 135**). Δεν αναφέρεται πουθενά και του έχουν οι νεότεροι δώσει αυτό το όνομα από το χρώμα της περιοχής αλλά και άλλα ονόματα, όπως κάστρο Σκαπέτι. Η κορυφή έχει ύψος περί τα 690 μ. Γύρω του έχει μεγάλη κτηνοτροφική έκταση και προς το Σκαπέτι και τον

Δαμαλά εύφορα εδάφη. Ο τόπος έχει νερά και πηγές. Το «κάστρο» είναι περιτειχισμένο, με το τείχος να τρέχει σε υψόμετρο 670 – 690 μέτρων.

***Εικόνα 135.** Το κάστρο της Κοκκινιάς, κοντά στο κάστρο της Τροιζήνας (Δαμαλά), στο κάστρο της Χώριζας και στο μικρό καστράκι των Αδερών. Είσοδο έχει από τον νοτιά (μπλε βέλος).*

Στην **Εικόνα 136**, βλέπουμε το κάστρο. Στο χαμηλότερο μέρος όπου και η είσοδός του, υπάρχει τείχος σαν του Δοκού (κόκκινη γραμμή). Το υπόλοιπο (εστιγμένη κόκκινη γραμμή) είναι δυσδιάκριτο και ασθενές εκμεταλλευόμενο κυρίως τον βραχισμό και τη μεγάλη κλίση του εδάφους. Έχει συνολική περίμετρο περί τα 750 μέτρα και εμβαδόν περί τα 30 στρέμματα. Και αυτό μεσημβρινό. Και αυτό μέσα έχει μικρά καλύβια, πολλά μεγαλύτερα κυκλικά, και ίσως λίγα θεμέλια σπιτιών. Φαίνεται πιο αραιοκατοικημένο από του Δοκού, και ως εκ τούτου μοιάζει να έμεναν οι ποιμένες και οι καλλιεργητές μονιμότερα μέσα σε αυτόν τον χώρο με τα ζωντανά τους. Είναι πολύ μακριά από τη θάλασσα, πολύ υψηλά και δεν είναι εύκολη πειρατική προσβολή.

Εικόνα 136. Το «κάστρο» της Κοκκινιάς. Μοιάζει να είναι «κάστρο» ίδιας εποχής με του Δοκού.

Κύρια αναφορά για το κάστρο Κοκκινιάς στη μελέτη «ΟΔΟΠΟΡΙΚΟ ΣΤΑ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΣΤΡΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΤΡΟΙΖΗΝΙΑΣ», Νίκος Δ. Κοντογιάννης, όπου αναγράφεται ότι υπάρχει και ναΐσκος ερειπωμένος του Αγίου Γεωργίου. Επίσης πληροφορίες στα site Β. Κουτουζή και ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΣΤΡΑ.

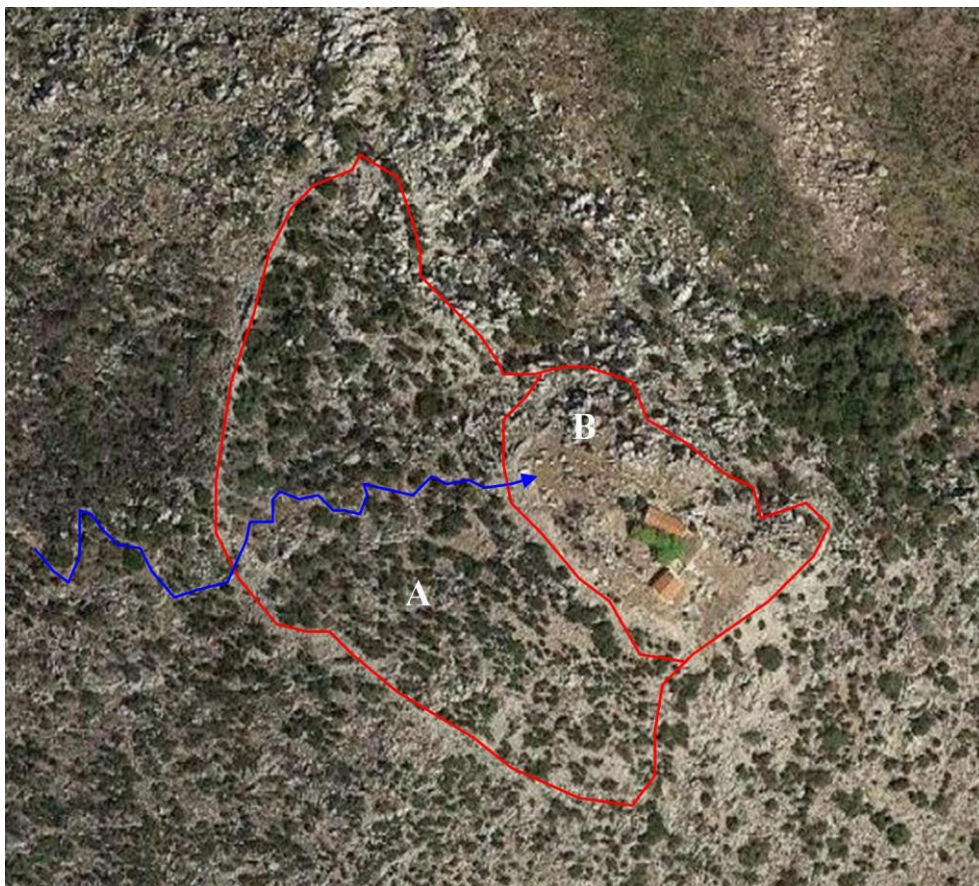
ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ ΚΡΑΝΙΔΙΟΥ.

Η κορυφή του λόφου έχει ύψος 320 μέτρα και το τείχος τρέχει σε υψόμετρο μεταξύ 300 και 320 μέτρων. Η περίμετρος του «Κάστρου» είναι περίπου 500 μ. Ο οικισμός του είναι μεσημβρινός. Το τείχος είναι πλέον ένας επιμήκης σωρός από πέτρες, κυρίως στη νότια πλευρά του, ενώ προς τον βοριά είναι υποτυπώδες, γιατί υπάρχει σχεδόν κάθετος γκρεμός που προσφέρει φυσική άμυνα (**Εικόνα 137**).

***Εικόνα 137.** Τμήμα τείχους. Οι πέτρες όλες είναι ακατέργαστες και μάλλον χωρίς συνδετικό υλικό.*

Στην **Εικόνα 138**, το «κάστρο». Η συνολική του επιφάνεια είναι περίπου 17 στρέμματα. Στο υψηλότερο μέρος (B) μία έκταση 3 στρεμ. με περίμετρο περί τα 210 μέτρα, περικλείεται από ισχυρότερο ξερολιθικό τείχος. Στον χώρο αυτό βρίσκεται το εκκλησάκι του Πρ. Ηλία, ένα κελάκι, αλλά και θεμέλια μικρών κτισμάτων σ' ένα εκ των οποίων διακρίνεται επίστρωση με κουρασάνι, ίσως σημάδι ύπαρξης κτιστής στέρνας. Πιθανότατα στη θέση αυτή να υπήρχε αρχαίο ιερό κορυφής. Αυτός ο χώρος που μοιάζει σαν ακρόπολη του οικισμού φαίνεται να είχε από παλιά ναό και ένα συγκρότημα μικρών κτισμάτων (**Εικόνα 139**). Δεν υπάρχουν ίχνη καλυβιών.

Εικόνα 138. Το «κάστρο» στην κορυφή του Πρ. Ηλία Κρανιδίου.

Εικόνα 139. Θεμέλια παλαιότερου κτίσματος. Στην εξωτερική επιφάνεια προς τα δυτικά βλέπουμε σοβά από κουρασάνι, ίσως σημάδι ότι υπήρχε

κτιστή στέρνα κολλητή με το κτίσμα. Στο σημείο που βρίσκεται πρέπει να συγκέντρωνε νερό της βροχής από τις σκεπές των κτιρίων.

Ο υπόλοιπος χώρος (Α), περίπου 14 στρεμ., είναι γεμάτος πέτρες από διαλυμένα καλύβια. Στους πρόποδες του βουνού υπήρχε ο οικισμός της Μιλίντρας και σώζονται δύο μικρά βυζαντινά εκκλησάκια δίπλα στο νεκροταφείο του οικισμού, πιθανόν του 11^{ου} αιώνα (**Εικόνα 140**).

Εικόνα 140. Το εκκλησάκι των Αγίων Αναργύρων στη Μιλίντρα, πιθανόν του 11^{ου} αιώνα, εκτεθειμένο στην οργή των καταιγίδων και στην αδιαφορία μας. Δίπλα του βρίσκεται ο ναός του Αγίου Ανδρέα, ίδιας εποχής, αλλά ανακαινισμένος και σε λειτουργία.

Δίπλα στον δημόσιο δρόμο, το παμπάλαιο, ίσως και αρχαίο, πηγάδι της Μιλίντρας (**Εικόνα 141**). Κάτω από το αυλακωμένο από τις τριχιές στόμιο, υπάρχει άλλο παλαιότερο με μικρότερες αυλακωμένες πέτρες.

***Εικόνα 141.** Το στόμιο του πηγαδιού της Μιλίντρας. Είναι πανωσήκωμα, αφού πιο κάτω έχει άλλο παλαιότερο στόμιο με μικρότερες αυλακωμένες πέτρες.*

Το μονοπάτι που από τη Μιλίντρα οδηγεί στην κορυφή του Πρ. Ηλία είναι φτιαγμένο για να κινούνται άνετα φορτωμένα ζα. Υπάρχει παμπάλαια συνήθεια την παραμονή της εορτής του Πρ. Ηλία να ανηφορίζουν οι Κρανιδιώτες και να παρακολουθούν την ολονυκτία στο εκκλησάκι του. Το μονοπάτι (μπλε βέλος στην **Εικόνα 138**) εισέρχεται στον χώρο (Α) και συνεχίζει στον χώρο (Β). Άρα πρέπει να υπήρχαν δύο πύλες σ' αυτά τα σημεία, και όντως εκεί οι πέτρες είναι πολύ περισσότερες. Στο μονοπάτι συγκλίνουν και άλλες γιδόστρατες, που σημαίνει ότι σ' αυτό κατευθύνονταν και άλλοι ποιμένες και καλλιεργητές που απλώνονταν γύρω από το βουνό. Φαίνεται το «Κάστρο» να είναι παλαιότερο από τον οικισμό της Μιλίντρας. Περισσότερες πληροφορίες στο βιβλίο μου «Η ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΜΙΟΝΙΔΑΣ».

Δυστυχώς μέχρι σήμερα δεν έχουμε κάποια εξειδικευμένη έρευνα για το «Κάστρο» στην κορυφή του Πρ. Ηλία, ούτε για τη Μιλίντρα, η οποία κατά τη Δεύτερη Ενετοκρατία αναφέρεται στην απογραφή του 1696 ως Ζευγολατιό.

Πέρα από αυτά τα «κάστρα», υπάρχουν και μικρότερες θέσεις που μπορούν να χαρακτηριστούν ως μικρά στανοτόπια, τα οποία παρουσιάζουν υποτυπώδη οχύρωση με περιμετρικό ξερολιθικό «τείχος», που θα το χαρακτηρίζαμε ως ισχυρή πεζούλα. Η μία στη θέση Βίγκλα στα Δίδυμα, και η άλλη στο δυτικό άκρο του βουνού Κρόθι στην Ερμιόνη, περιγράφονται στο ως άνω βιβλίο μου.

ΤΑ «ΚΑΣΤΡΑ» ΤΗΣ ΥΔΡΑΣ.

Το αρχαίο κάστρο της Χώριζας με τείχη ξερολιθικά ή με συνδετικό υλικό όχι ανθεκτικό, δεν «μεταποιήθηκε» σε νεότερη καστροπολιτεία, αλλά τη θέση του πήρε ο λόφος της Κιάφας. Πριν πάρει η Κιάφα την οριστική της μορφή της καστροπολιτείας, δεν γνωρίζουμε αν εκεί προϋπήρξε ένα ανάλογο με του Δοκού ή της Κοκκινιάς «κάστρο». Στα βουνά και οροπέδια της Ύδρας είναι πολλές θέσεις που φαίνονται να είναι οχυρές με ξερολιθικά τείχη εκ των οποίων δύο τρεις μεγαλύτερες που φέρουν ονόματα «καστράκι», καστέλι κ.λ.π. Έτσι και για την Ύδρα η ιστορία μετά τα χρόνια του Ιουστινιανού και μέχρι την εμφάνιση της καστροπολιτείας της Κιάφας είναι σχεδόν άγνωστη και τα περισσότερα αναγράφονται στο βιβλίο του Άδωνι Κύρου «ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΤΟΥ ΑΡΓΟΛΙΚΟΥ». Μετά από αυτό δεν ακολούθησε καμιά ουσιαστική μελέτη και φαίνεται η Ύδρα να αρκείται μόνο στην ένδοξη ιστορία της από το 1770 περίπου μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, που αρχίζει η παρακμή της.

ΤΟ ΚΑΣΤΕΛΙ ΤΟΥ ΠΟΡΟΥ.

Το Καστέλι του Πόρου απλώνεται από το Ρολόι στην κορυφογραμμή της σημερινής πόλης με «κέντρο» τα δύο μικρά εκκλησάκια, της Παναγίας και του Αγίου Ιωάννη που πιθανόν να ήταν παλιά μικρό μοναστήρι. Φαίνεται ότι η ιστορία του χάνεται στα βάθη των αιώνων. Ο «διάυλος» του Πόρου δεν υπήρχε παλιά. Μία στενή λωρίδα γης, πιθανότατα χαμηλή και βαλτώδης ένωνε τη Σφαιρία με την απέναντι Πελοποννησιακή ακτή. Τα μεγάλα πλοία δεν μπορούσαν να περάσουν. Όπως είδαμε στους χάρτες από πολύ νωρίς σημειώνεται το Καστέλι, ενώ

από τους πρώτους χάρτες 15^{ου} - 16^{ου} αιώνα υπάρχει σύγχυση: Ο Δαμαλάς (έχω υποστηρίξει στο βιβλίο μου «Η ΤΩΝ ΕΡΜΙΟΝΕΩΝ ΠΟΛΙΣ» ότι το όνομα προέρχεται από το ακρωτήριο Σκύλλαιο που ονομαζόταν Caro D' Mala) σημειώνεται ως πόλισμα ή κάστρο στην ενδοχώρα της Τροιζηνίας και γνωρίζουμε ότι από τη Βυζαντινή Εποχή ήταν Επισκοπή και γύρω στο 1288 είδαμε ότι έχει στην «επικράτειά» του το Κρανίδιον. Αν και είναι το πλέον διακριτό κάστρο και πόλισμα της περιοχής, ένα μεγάλο νησί, ο Πόρος, σημειώνεται στους χάρτες ως Δαμαλάς ή Νέος Δαμαλάς, ενώ ο Δαμαλάς στην Τροιζήνα και ως Παλιός Δαμαλάς, και έτσι έχουμε σύγχρονη αναγραφή «Δαμαλάς» στην ενδοχώρα αλλά και σε νησί. Αυτό αποδίδεται σε σύγχυση των χαρτογράφων η των αντιγραφών, οι οποίοι μεταφέρουν και τη θέση του ακρωτηρίου Σκύλλαιο, ονομάζοντας μάλιστα και μικρό νησάκι ως Σκυλλί.

Το πιθανότερο, λαμβάνοντας υπ' όψη και τα «κάστρα» που προαναφέραμε, και το Καστέλι του Πόρου να είναι πολύ παλιά καστροπολιτεία που η ύπαρξή της ξεκινάει από τα χρόνια των επιδρομών Σλάβων, Αβάρων και αργότερα Αράβων. Η ιστορία του φαίνεται να είναι από τότε παράλληλη με του Δαμαλά και η ύπαρξή του γνωστή στους ναυτικούς, αφού δεσπόζει όχι μόνο στο πιο υπήνεμο αραξοβόλι της περιοχής, αλλά και γιατί η απέναντι ακτή διαθέτει πολλά νερά και αγροτική παραγωγή. Η θέση του είναι κατάλληλη για άντρο πειρατών, όπως και ήταν για αιώνες.

Ο Πόρος πιστεύεται ότι ήταν ακατοίκητος και ότι κατοικήθηκε από Αλβανούς (Αρβανίτες) στη θέση του Καστελιού περί τα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Δηλαδή το Καστέλι είναι δημιούργημά τους. Μάλλον το ορθό είναι ότι προϋπήρχε αιώνες πριν με βυζαντινό πληθυσμό (οι Αλβανοί πρωτοέρχονται ουσιαστικά στην Αρκαδία περί το 1405) και τα χρόνια που Προβλεπτής στο Ναύπλιο ήταν ο Μίνιο δέχεται πολλούς Αλβανούς προφανώς και με τη συγκατάθεση και παρότρυνση των κατοίκων του Δαμαλά οι οποίοι δεν γνώριζαν την αρβανίτικη γλώσσα τα νεότερα χρόνια. Ο αναγνώστης μπορεί να αντλήσει πολλές λεπτομέρειες από το εξαιρετο βιβλίο «ΠΟΡΟΣ ΤΡΟΙΖΗΝΙΑ ΜΕΘΑΝΑ ΜΕ ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ», ΓΙΩΡΓΟΥ Κ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ.

ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΡΜΙΟΝΙΔΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Από της αρχές 4^{ου} αιώνα, με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης και της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, μέχρι τα μέσα του 12^{ου} αιώνα, συνέβησαν πολλά στην ευρύτερη περιοχή μας, αλλά παραδόξως κάτω από ένα σταθερότατο και εγγυημένο νομισματικό σύστημα. Ο σόλιδος (σολδίων), το χρυσό βυζαντινό νόμισμα παρέμεινε εκπληκτικά σταθερό σε βάρος και καθαρότητα χρυσού, και έτσι ήταν το παγκόσμιο νόμισμα για αιώνες. Και ο πιο φτωχός αγρότης ήξερε ότι κρατούσε στα χέρια του μια αξία αναλλοίωτη. Τα μικρότερα χάλκινα νομίσματα – υποδιαιρέσεις του σόλιδου είχαν κατά καιρούς διαφορετικό βάρος, αλλά λίγο αυτό διαφοροποιούσε την αξία τους, που ήταν για τις καθημερινές μικρές συναλλαγές αρκετά σταθερή υποδιαίρεση του σόλιδου. Έτσι ο σόλιδος του 4^{ου} αι., με έναν του 8^{ου} αι., διέφεραν ως προς τις απεικονίσεις τους και όχι ως προς την αξία τους. Αυτή η σταθερότητα του νομίσματος ευνοούσε τόσο την παραγωγή, όσο και το εμπόριο. Στο βιβλίο του Α. Κύρου «ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΤΟΥ ΑΡΓΟΛΙΚΟΥ», ιδιαίτερα στο Δεύτερο Τόμο, διαβάζουμε ότι σε μικρά νησάκια, σε μακρινά ακρογιάλια, σε παραθαλάσσιες οχυρές θέσεις και μικρά μοναστήρια ή ναούς, κατά τις περιόδους του βρέθηκαν σχεδόν παντού σύνολα νομισμάτων μικρής έως μεγάλης αξίας που η αιτία ήταν η απόκρυψή τους μπροστά σε μεγάλο κίνδυνο. Κυρίως ήσαν χρυσοί σόλιδοι και χάλκινες υποδιαιρέσεις τους (νούμια). Ο σόλιδος ήταν χρυσό νόμισμα 24 καρατίων και βάρους περί τα 4 γραμμάρια. Η αγορά ενός καλού δούλου μπορεί να έφτανε από 30 έως 60 σόλιδους, ενός μουλαριού ή αλόγου από 3 έως 6 σόλιδους, η εξαγορά αιχμαλώτου γύρω στους 30 σόλιδους. Το μικρότερο χάλκινο νόμισμα ήταν το νούμιο με βάρος 1-2 γραμμάρια, και το πιο συνηθισμένο στην καθημερινότητα το σαραντανούμιο (ο φόλλις) = 40 νούμια. Έτσι ένας σόλιδος ήταν 288 σαραντανούμια ή 11520 νούμια. Υπήρχαν και οι υποδιαιρέσεις: 20νούμιο, 10νούμιο, όπως και υποδιαιρέσεις χρυσές του σόλιδου, και ασημένιες. Ένα καλό ψωμί μπορεί είχε τιμή 3 σαραντανούμια, ενώ το

μεροκάματο ήταν από 6 έως 12 σαραντανούμια. Ο αναγνώστης εύκολα βρίσκει σχετικές πληροφορίες στο διαδίκτυο για τα νομίσματα του Βυζαντίου.

Έτσι η εύρεση χάλκινων νομισμάτων ήταν μικρή αξία, δηλαδή προσωρινή μάλλον φύλαξη, ενώ των σολίδων πολύ μεγάλη αξία που δεν την είχε ο φτωχός. Όλοι τους έπρεπε να πληρώσουν φόρους στην κεντρική εξουσία, η οποία δεχόταν μόνο πληρωμή σε χρυσά νομίσματα. Έτσι και ο φτωχός «έκανε σόλιδους», όπως πριν την Κατοχή οι παππούδες μας «κάνανε λίρες».

Αλλά και το χάλκινο νόμισμα είχε την αξία του ως χαλκός. Δεν μπορούσε να νοθευτεί εύκολα, μόνο να ελαττωθεί το βάρος του. Παρατηρούμε ότι ένα σόλιδος, περίπου 4 γραμμάρια χρυσός ισοδυναμούσε με 11,5 κιλά χαλκό σε νόμια. Δηλαδή αν ένας μάζευε χάλκινα νομίσματα βάρους 11.5 κιλά τα πούλαγε ως χαλκό και έπαιρνε περίπου ένα χρυσό σόλιδο.

Τα κρυμμένα νομίσματα ονομάστηκαν «θησαυροί», με την έννοια ότι ο ιδιοκτήτης τους τα μάζευε και μπροστά σε επερχόμενο κίνδυνο τα έκρυψε για να επιστρέψει, αν ζούσε, να τα πάρει. Έτσι κάθε εύρεση «θησαυρού», δείχνει ότι ο ιδιοκτήτης του δεν μπόρεσε ποτέ να επιστρέψει, ο δε χώρος του καταστράφηκε από επιδρομείς.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι δεν ήσαν πάντα ακριβώς έτσι τα πράγματα. Και τα νεότερα χρόνια π.χ. κανένας νοικοκύρης δεν άφηνε χρυσά νομίσματα σε συρτάρια, κομοδίνα, σεντούκια κ.λ.π. Στα μέρη μας που οι σφουγγαράδες έφερναν πολλές χρυσές λίρες, τις προστάτευαν σε ένα χοντρό πανί και τις έκτιζαν σε τοίχο, η σε δάπεδο, κάτω από πλάκες κ.λ.π. Το ίδιο και όσοι έμεναν στα περιβόλια. Το ίδιο γινόταν και στα μοναστήρια. Δεν ήσαν υπό απειλή επιδρομής, αλλά ήταν κανόνας να ασφαρίζονται έτσι τα χρυσά νομίσματα. Με τον ίδιο τρόπο και τα χάρτινα μεγάλα ποσά, ώσπου να χρησιμοποιηθούν είχαν την κρυψώνα τους, πιο πρόχειρη βέβαια, αλλά όσο ήσαν στο σπίτι, το σπίτι δεν έμενε μόνο του ούτε ένα λεπτό.

Έτσι πολλοί «θησαυροί» μπορεί να έμειναν κρυμμένοι – κτισμένοι σε τοίχους και δάπεδα, γιατί ο ιδιοκτήτης πήγε ταξίδι ή στον πόλεμο, ή τον πήραν αιχμάλωτο πειρατές κα χάθηκε, ενώ ο θησαυρός του έμεινε στη

θέση του, για να βρεθεί επί των ημερών μας στο ερειπωμένο σπίτι του, που μπορεί να κατοικήθηκε εκ νέου πολλές φορές, χωρίς οι καινούργιοι να γνωρίζουν την απόκρυψη, και να ερημώθηκε πολλά χρόνια αργότερα, μπορεί και με προσθήκη νέας απόκρυψης.

Διαβάζοντας λοιπόν για τους σκοτεινούς αιώνες, για τις επιδρομές Σλάβων, Αβάρων, Αράβων, νομίζουμε ότι νόμισμα αξιόπιστο δεν υπήρχε και ο κόσμος είχε επιστρέψει στις ανταλλαγές είδος με είδος. Οι επιδρομές και οι αναστατώσεις ποτέ δεν σταμάτησαν, αλλά έχουμε και το παράδοξο, όλα αυτά τα παραγμένα χρόνια να υπάρχει σταθερότατο νόμισμα που ευνοεί φυσικά το εμπόριο και την παραγωγή.

Φαίνεται ότι η οικονομία και στην περιοχή μας στηριζόταν αρκετά στο νόμισμα, τόσο οι εξαγωγές, όσο και οι εισαγωγές, αλλά οι δρόμοι του εμπορίου και των συναλλαγών ήταν πάντα θαλάσσιοι για την περιοχή μας, ακόμη και κατά τους σκοτεινούς αιώνες, και τα μετέπειτα χρόνια της πειρατείας. Μπορεί οι παραθαλάσσιοι οικισμοί να έγιναν μικρές καστροπολιτείες, μπορεί να αποσύρθηκαν αρκετοί κάτοικοι στα ενδότερα, αλλά δεν έπαψε η παραθαλάσσια κατοίκηση, όπως και η εγκατάσταση νέων κατοίκων στα παράλια και τα νησιά, που κατέφευγαν σε πύργους και μικρές καστροπολιτείες στα ενδότερα. Μεγάλο το ρίσκο, αλλά **η θάλασσα για την περιοχή μας ήταν πάντα όρος ζωής**. Άλλωστε και οι παραθαλάσσιες εκτάσεις ήταν παραγωγικότερες.

Από τα μέσα του 12^{ου} αιώνα άρχισε η νοθεία του σόλιδου με άργυρο και χαλκό και σταδιακά έγινε μάλλον ένα αργυρό (άσπρο) παρά χρυσό νόμισμα, πολύ μικρότερης αξίας. Έτσι η κρατική μηχανή έκοβε όλο και μικρότερης αξίας σόλιδους με τους οποίους έκανε τις πληρωμές της, φροντίζοντας όμως να εισπράττει φόρους σε παλιούς χρυσούς σόλιδους. Φυσικό ήταν οι παλιοί σόλιδες να αποσύρονται από την κυκλοφορία και να τους φυλάει ο καθένας (αποθησαυρίζει) ως σταθερή αξία χρυσού. Έτσι το κακό νοθευμένο νόμισμα έδιωξε από την κυκλοφορία το καλό νόμισμα. Πιθανόν λοιπόν η απόκρυψη καλών παλιών χρυσών σολίδων 24 καρατίων να μην είναι ένδειξη χρονολογίας γεγονότων από την σήμανση που έφεραν οι σόλιδες, αλλά να τους είχαν κρύψει σε πολύ μεταγενέστερη εποχή, αφού περνούσαν διαδοχικά ως χρυσός από γενιά

σε γενιά, όπως επί των ημερών μας περνάνε τα χρυσά οικογενειακά κειμήλια, οι χρυσές λίρες και τα κωνσταντινάτα.

ΟΙ STRATIOTI

Από το 1209, οπότε οι Φράγκοι και μετά οι Ενετοί έγιναν κύριοι της Πελοποννήσου η γη ανήκε στους εξ αίματος ευγενείς και τμήματά της παραχωρούντο ως τιμάρια σε αξιωματούχους του στρατού που υπηρέτησαν τους ξένους κατακτητές. Κάλλιστα ένα τιμάριο μπορούσε να δοθεί σε άλλον ως επιβράβευση υπηρεσιών, ιδιαίτερα αν ο προκάτοχος έπεφτε σε δυσμένεια. Έτσι πλήθος Βυζαντινών αρχόντων και πολεμάρχων πέρασαν στην υπηρεσία των Οθωμανών, κυρίως όμως των Δυτικών ευγενών και πολέμησαν στην Δυτική Ευρώπη με αμοιβή: μισθό σε χρήμα, προϊόντα, γη για καλλιέργεια, λάφυρα, και ένα είδος σύνταξης - αποζημίωσης μετά από υπηρεσία. Εύκολα άλλαζαν αφέντη και περνούσαν στο αντίπαλο στρατόπεδο, αν εύρισκαν μεγαλύτερο συμφέρον και προοπτική.

Από την Κροατία, μέχρι την Κρήτη και την Κύπρο αυτοί οι κατά κάποιο τρόπο μισθοφόροι που ονομάστηκαν Στρατιώτες (Stratioti) υπηρέτησαν κυρίως, ως ελαφρά οπλισμένοι ιππείς, δυτικούς ευγενείς και, ως συνεχιστές μιας μακραίωνης βυζαντινής πολεμικής παράδοσης, αποδείχθηκαν άριστοι. Άλλωστε ακόμη στη Δύση δεν υπήρχαν τακτικοί στρατοί, αλλά στρατοί ευγενών το μεγαλύτερο τμήμα των οποίων ήταν Στρατιώτες μισθοφόροι, ή περιπλανώμενοι μαχητές έτοιμοι να προσφέρουν υπηρεσίες κατά το συμφέρον τους.

Πέρα από τους ευγενείς και τη διοικητική μηχανή των ξένων κατακτητών, οι επόμενοι σπουδαίοι στην Πελοπόννησο ήσαν ακριβώς οι Στρατιώτες. Κατά κανόνα ο Στρατιώτης είχε το δικό του άλογο και τον οπλισμό του σε αρίστη κατάσταση και συνοδευόταν από έναν έως τρεις πεζούς βοηθούς – συμπολεμιστές. Αρχηγός τους ήταν ο Κάπος (Capo) που διοικούσε περί τους 60 Στρατιώτες. Δινόταν ένα τιμάριο στον Κάπο προς καλλιέργεια, μικρότερα κτήματα στους στρατιώτες, με την υποχρέωση να είναι πάντα έτοιμοι προς επιστράτευση. Έτσι μαζί με τις

οικογένειές τους το τιμάριο κατοικείτο από τουλάχιστον 600 άτομα, ήταν δηλαδή μια σημαντική παραγωγική μονάδα που είχε και δικά της χωριά, αλλά συνάμα και πηγή φορολογικών εσόδων για τους κατακτητές.

Οι Ενετοί τον 13^ο αιώνα είχαν χωρίσει συνολικά την Κρήτη σε 200 τιμάρια που ανήκαν σε 6 διαμερίσματα. Λίγο αργότερα έγιναν 4: της Σητείας, του Χάνδακα (Ηρακλείου), Ρεθύμνου, Χανίων, που συμπίπτουν χονδρικά με τους σημερινούς 4 νομούς της Κρήτης.

Η Κρήτη έχει έκταση 8450 τ.χιλ. οπότε η μέση έκταση του τιμαρίου ήταν 42.25 τ.χιλ.

Φυσικά, τιμάρια πεδινά, πολύ παραγωγικά, είχαν μικρότερη έκταση από τα ορεινά που βασίζονταν κυρίως στην κτηνοτροφία.

Η Πελοπόννησος έχει έκταση 21550 τ. χιλ. και κατ' αναλογία θα είχε περί τα 500 τιμάρια. Και αναλογικά η Ερμιονίδα 10 έως 15. Πολλά τιμάρια ανήκαν σε ξένους κατακτητές, εμπόρους, επισκόπους, μοναστήρια, αλλά η πλειοψηφία ανήκε σε Κάπους και Στρατιώτες για την κάλυψη των στρατιωτικών αναγκών. Οι πελοποννήσιοι Κάποι και Στρατιώτες ήσαν Έλληνες και Αρβανίτες αρχικά σε ξεχωριστές στρατιωτικές μονάδες, αργότερα και σε κοινές. Πολλές φορές συνυπήρχαν στην ίδια μονάδα με Κροάτες, κι άλλους.

Οι Κάποι, οι Στρατιώτες, και οι αντίστοιχοί τους που υπηρέτησαν στον ενετικό κυρίως στόλο και στα ναυπηγεία με ανάλογες αμοιβές ήσαν η κύρια τάξη της Πελοποννήσου που εμφανίζονταν και ως τιμαριούχοι. Πέραν των ικανοτήτων τους και της εμπειρίας τους αλλά και της σκληρότητάς τους κατά τον πόλεμο, ήσαν οι κατ' εξοχήν παραγωγικοί κάτοικοι, κοσμογυρισμένοι οι περισσότεροι με ευρύτερες αντιλήψεις και με πραγματική γνώση του τι συμβαίνει στον κόσμο. Οι ποιμένες και οι δουλοπάρικοι ήσαν κολλημένοι στη γη του τιμαρίου και στα βουνά τους. Αυτά ήσαν η καθημερινότητα και ο κόσμος τους. Δεν έβλεπαν πέρα από τη μύτη τους.

Μπορεί να μεταποπίζονταν μαζικά από τους κατακτητές σε άλλες περιοχές όπου υπήρχε πληθυσμιακό κενό, μπορεί να έφευγαν προς άλλες περιοχές λόγω επερχόμενου κινδύνου, όμως η κατάστασή τους δεν άλλαζε, εκτός και αν περνούσαν οι νέοι στην τάξη των Στρατιωτών. Οι

Στρατιώτες μετά την θητεία τους επέστρεφαν στην Πελοπόννησο, στην πατρίδα τους που αγαπούσαν, ή μπορεί να παρέμεναν σε ξένες χώρες, και στις δύο περιπτώσεις ως ευκατάστατοι, έτοιμοι να γίνουν προεστοί, να λάβουν μέρος στη διοίκηση, έμποροι, τεχνίτες, να φτιάξουν εργαστήρια κ.λ.π. Ο Κάπος ως θεσμός, δηλαδή ο αρχηγός – καπετάνιος που είχε δική του ετοιμοπόλεμη ομάδα, είχε το κύρος και τη θέση του κάπου όσο είχε χρήμα και αγαθά για να συντηρεί την ομάδα του. Έτσι έπρεπε να ψάχνει συνέχεια για «πολεμικές εργολαβίες», «υπηρεσίες φύλαξης» προεστών, να γίνεται «κλέφτης», «αρματολός», πειρατής, να επιτίπτει σε χωριά και να τα λαφυραγωγεί, να ληστεύει ευκατάστατους.

Αν δεν κατανοήσουμε τον ρόλο των Κάπων και των Στρατιωτών όσο και το πλήθος τους, την κινητικότητα τους, την προέλευσή τους σχεδόν από όλη τη Βαλκανική χερσόνησο, όπου η ορθόδοξη πίστη και μετά τη πτώση της Πόλης ήταν κυρίαρχη, όπως και η ελληνοφωνία και η ελληνική γραφή, αν δεν κατανοήσουμε τον τρόπο και τα μέσα που χρησιμοποιούσαν για την συντήρηση της ομάδας τους, την σύνδεσή τους με συγκεκριμένη γη – περιφέρεια και την σχέσεις αίματος κατά ευρύτερα σόγια και φάρες, δύσκολα κατανοούμε και την Επανάσταση του 1821, ακόμη δε δυσκολότερα την τοπική μας ιστορία. Γιατί πρέπει να προσέξουμε ότι με την έναρξη της Επανάστασης του 1821 από το Καστρί ξεκίνησαν για να πολιορκήσουν το Ναύπλιο σώματα ατάκτων που το καθένα είχε τον αρχηγό του (Κάπο) που φρόντιζε να διατηρεί το σώμα με δικά του έξοδα και εφόδια, ενώ γενικός αρχηγός ήταν ένας επικεφαλής των Κάπων. Αυτό σημαίνει ότι στο Καστρί, και όχι μόνον, εξακολουθούσε η οργάνωση κατά σόγια και φάρες που κατέχουν συνολικά μεγάλο κλήρο και στρατεύονται ως άτακτο σώμα υπό τη διοίκηση του Κάπου τους, που πιθανόν να εξακολουθούσε να έχει αυτή τη θέση ως κληρονομιά από τους προγόνους του.

Ο Γεώργιος Γεμιστός – Πλήθων (1355 – 1452) από το Μυστρά υπενθύμιζε: «Έλληνες εσμέν το γένος, ως η τε φωνή και η πάτριος παιδεία μαρτυρεί». Αυτό συγκινεί εξίσου Έλληνες και Αρβανίτες της Πελοποννήσου, λίγα χρόνια πριν την άλωση της Βασιλεύουσας.

Ο Κροκόδειλος Κλαδάς (1425 – 1490) μεγαλωμένος στο περιβάλλον του Γεμιστού στον Μυστρά, εξέχουσα στρατιωτική προσωπικότητα

αργότερα στην υπηρεσία των Ενετών, όταν είδε να παραδίδεται η Μάνη στους Οθωμανούς επαναστάτησε κατά αυτών αλλά και των Ενετών και στο κάλεσμά του πρόστρεξαν χιλιάδες Έλληνες και Αρβανίτες η δε δράση του απλώθηκε μέχρι την Ήπειρο και τη Χειμάρρα, δράση που θεωρείται ως η μαγιά της Επανάστασης του 1821.

Στην δύναμη της βυζαντινής παράδοσης των Ρωμιών και των Ορθοδόξων Βαλκάνιων, στις ιδέες του Γεμιστού, στην επανάσταση του Κλαδά κατά των κατακτητών, στην ορθόδοξη πίστη και την ελληνοφωνία στηρίχθηκε ο Ρήγας Φεραίος καλώντας και τους μωαμεθανούς να ξεσηκωθούν κατά του Σουλτάνου και της οθωμανικής εξουσίας. Γνώριζε ότι οι οθωμανικοί πλέον πληθυσμοί της Κωνσταντινούπολης και των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας, όπως και των Βαλκανίων, ήσαν κυρίως εξισλαμισθέντες βυζαντινοί πληθυσμοί (Ρωμαίοι - Ρωμιοί) μη έχοντες σχέση με τους Τούρκους (Χαλδούπηδες) στα βάθη της Μικράς Ασίας. Άλλωστε και η κύρια δύναμη που προσπαθούσε να καταπνίξει την Επανάσταση του 1821, ήταν «Βαλκανικές δυνάμεις» εξισλαμισμένες ή όχι, κυρίως μουσουλμάνοι Αλβανοί, αλλά κατά καιρούς και Αρβανίτες και Έλληνες, τους οποίους επιστράτευε ο Σουλτάνος με υποσχέσεις και αμοιβές. Ακόμη και οι Αιγυπτιακές δυνάμεις του Ιμπραήμ περιελάμβαναν χιλιάδες Αλβανούς μισθοφόρους.

Η γεωπολιτική λειτουργεί σε βάθος αιώνων. Αυτό δείχνει και η εμμονή του σημερινού τουρκικού κράτους να εορτάζει πανηγυρικά την κατάκτηση της Βασιλεύουσας που φέρει μέχρι σήμερα το βυζαντινό όνομά της (Ισταμπούλ = εις την Πόλιν), την μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τζαμί που και αυτό είναι το «Τζαμί της Αγίας Σοφίας». Οι ίδιοι τονίζουν προς πάσα κατεύθυνση ότι είναι κατακτητές, με την υπαρξιακή αγωνία του κατακτητή εδαφών και λαών. Άλλωστε ποιος δεν βλέπει ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση (έστω και σαν ευσεβής πόθος για πολλούς) έρχεται σαν η συνέχεια της Ρωμαϊκής ειρήνης ως άθροισμα πλέον εθνικών κρατών, ότι απλώνεται να περιλάβει τη Βυζαντινή ειρήνη της χιλιόχρονης Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας με βλέψεις και προς τη Μεσογειακή ειρήνη όλων των μεσογειακών Εθνικών κρατών πλέον, ειρήνης που έρχεται από τα χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου;

Τα παραπάνω ελάχιστα ας γίνουν κίνητρο για την ανάγνωση του βιβλίου «ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΑΙ ΕΝ ΤΗ ΔΥΣΗ», ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΑΘΑ, Εκδ. ΦΙΛΟΜΥΘΟΣ, Αθήνα 1993 (Πρώτη έκδοση 1997) και άλλα νεότερα, που έχουν τους Stratiotē ως κύριο θέμα.

Επίσης του βιβλίου «Η ελληνική επανάσταση», MARK MAZOWER, Μετάφραση ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΥΡΕΜΕΝΟΣ, Επιμέλεια ΚΩΣΤΑΣ ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ Εκδ. Αλεξάνδρεια, 2021, που είναι ματιά στην ιστορία μας από «ξένο μάτι» ιστορικού, διεισδυτική και αποκαλυπτική, σε απόσταση από την δική μας επίσημη ιστορική ματιά, που τελικά προσθέτει στο μεγαλείο του αγώνα το '21.

Η «ΨΥΧΗ» ΤΗΣ ΚΑΣΤΡΟΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΙΟΥ.

Οι κάτοικοι της Ερμιονίδας, της Τροιζηνίας και των νησιών μας μέχρι και τα χρόνια του Ιουστινιανού, παρ' όλες τις ενδιάμεσες βαρβαρικές επιδρομές, ανήκαν σε μεγάλη αυτοκρατορία. Έζησαν μεγάλες περιόδους με πλήρη προστασία ζωής και περιουσίας, ισχυρό νόμισμα, με νόμους και παράδοση, δυνατότητες ανάδειξης στον εκάστοτε αυτοκρατορικό στρατό, στραμμένοι προς τη Ρώμη την Αιώνια Πόλη, και στη συνέχεια προς τη Βασιλεύουσα. Μετά τον Ιουστινιανό η περιοχή μας σταδιακά παρακμάζει ζώντας κάτω από τη συνεχή απειλή μεγάλων επιδρομών και πειρατών. Το 1209 βλέπει να εδραιώνονται οι Φράγκοι κατακτητές, στη συνέχεια οι Ενετοί, και από το 1380, με την εμφάνιση των Οθωμανών στα παράλια της Μικράς Ασίας, αντιμετωπίζει επί αιώνες την αναστάτωση που έφεραν οι πειρατές και οι κουρσάροι. Ο φάρος ελπίδας, η Βασιλεύουσα, χάνεται. Πλέον η «ζωή κοντά στη θάλασσα» είναι δυνατή μόνο μέσα σε οχυρούς, αμυντικούς οικισμούς, που ονομάστηκαν «καστροπολιτείες», που συμπληρώνονται με ένα σύστημα πύργων – παρατηρητηρίων στις παραλίες, και πυργόσπιτων στα αγροκτήματα.

Η μονογραφία της Μαρίας – Ρούση Κ. Ελευθερουδάκη και οι παρακάτω του Άδωνι Κύρου, δείχνουν το πώς ήταν η ζωή τα δύσκολα

αυτά χρόνια στην περιοχή μας. Μια επίσκεψη στην καστροπολιτεία του Δοκού και της Κιάφας στην Ύδρα συμπληρώνουν την όλη εικόνα.

1). «ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ ΑΓΙΩΝ ΛΕΙΨΑΝΩΝ ΚΑΙ ΜΙΑ ΑΓΝΩΣΤΗ ΚΑΣΤΡΟΠΟΛΙΤΕΙΑ ΣΤΟΝ ΑΡΓΟΛΙΚΟ», Άδωνις Κύρου, ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΑ, ΤΟΜΟΣ ΚΑ΄, 1995.

2). Η ΝΑΥΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΚΥΘΗΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ «ΣΚΟΤΕΙΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ», Άδωνις Κύρου, Α΄ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΥΘΗΡΑΪΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, 20-24 Σεπτεμβρίου 2000.

3). ΝΗΣΙΩΤΙΚΑ ΚΑΤΑΦΥΓΙΑ ΣΤΟΝ ΑΡΓΟΛΙΚΟ ΚΟΛΠΟ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ, Άδωνις Κύρου, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ 5΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ (Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000), Τόμος Β΄, ΑΘΗΝΑΙ 2001 – 2002.

4). Πιτυούσσα: Μια λησμονημένη πόλη της πρωτοβυζαντινής Πελοποννήσου. Άδωνις Κύρου, ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ, ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ. ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΩΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ, ΣΥΜΠΟΣΙΑ Ε΄, ΣΤ΄, Ζ΄, Η΄. ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ», ΑΘΗΝΑ, 2006.

5). ΠΙΤΥΟΥΣΑ – ΣΠΕΤΣΑΙ. Εξ όνυχος τον λέοντα περι «σκοτεινών αιώνων» του Βυζαντίου, Άδωνις Κύρου, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ Ζ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ (Πύργος – Γαστούνη – Αμαλιάδα 11-17 Σεπτεμβρίου 2005. Τόμος Δ΄ Αθήναι 2007.

6). Γεγονότα, δόγματα και δοξασίες στον ταραγμένο Αργολικό Κόλπο του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα. Άδωνις Κύρου.

7). Κύθνου Ιστορία. Μία αναδρομή 100 αιώνων στα κύματα του Αιγαίου. Άδωνις Κύρου.

8). ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΒΑΡΒΑΡΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΟΜΕΣ ΣΤΟΝ ΝΟΤΙΟ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ «ΣΚΟΤΕΙΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ» ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ. Άδωνις Κύρου, «ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΑ» ΤΟΜΟΣ ΚΘ΄ 2007-2008 ΑΘΗΝΑΙ.

Οι καστροπολιτείες μπορεί να είχαν ως κεφαλή δημογεροντίες, να ανήκαν σε φεουδάρχες - τιμαριούχους, σε πρίγκιπες, αγάδες και κάπους, αλλά η ψυχή τους δεν ήταν αυτοί. Κάτι πολύ βαθύτερο ένωνε τους κατοίκους, τους εμψύχωνε μέχρι αυτοθυσίας. Ακόμη και αν ασκούσαν πειρατεία, δεν έπεφταν στην κατάσταση ιδιοτέλειας και αρπακτικότητας των πειρατικών στιφών, με επακόλουθο τη διάλυση δεσμών και σχέσεων. Μη ξεχνάμε την Παναγία των Πειρατών, την «Παναγία την Κλέφτισσα», που βρίσκεται στο κέντρο του κάστρου της Γραμβούσας στην Κρήτη, όπου οι πειρατές αφιέρωναν μέρος της λείας τους για συγχώρεση.

Περιγράφω το πώς βιώναμε τη δεκαετία του 1950 την εκκλησία στον ναό των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Ερμιόνης (Καστρίου), όχι προς σωτηρία της ψυχής ενός εκάστου, **αλλά ως κοινωνική ομοψυχία, ως ταυτότητα και αίσθηση κοινής μοίρας.**

Την Κυριακή τα καταστήματα ανοίγανε μετά τη λειτουργία. Οι αγρότες, αν θα πήγαιναν στα κτήματα, ξεκινούσαν μετά τη λειτουργία. Οι ψαράδες κατά κανόνα δεν ψάρευαν Κυριακή και αυτό το τηρούσαν και στη Μπαρμπαριά. Το εκκλησίασμα ήταν κυρίως γυναίκες και παιδιά. Αυτός που δεν πήγαινε στην εκκλησία, με το να μη δουλεύει, νοερά συμμετείχε. Αν πήγαινε και ο άντρας στην εκκλησία, κατά κανόνα πήγαινε με την οικογένειά του. Αν μόνο η μάνα, είχε μαζί τα κορίτσια της και τα μικρά αγόρια, γιατί τα αγόρια αυτονομούνταν γρήγορα και πήγαιναν μόνα τους ή με την παρέα τους. Συνήθως ακολουθούσε και η γιαγιά. Οι γυναίκες, ως προς τον εκκλησιασμό, ήταν αυτονομημένες. Ο άντρας, ο πατέρας ή ο πεθερός, δεν ήταν κοινωνικά επιτρεπτό να τις

εμποδίσουν με οποιοδήποτε πρόσχημα. Μάλιστα όταν το ζευγάρι γερνούσε, αποκτούσε, άντρας και γυναίκα, ένα είδος αυτοτέλειας ως προς τον εκκλησιασμό.

Στις μεγάλες γιορτές, Χριστουγέννων, Πρωτοχρονιάς, Θεοφανείων, Παναγίας και ιδιαίτερα τη Μεγάλη Παρασκευή, Ανάσταση και Κυριακή του Πάσχα, η άνοδος προς τον ναό των Ταξιαρχών γινόταν όχι μόνο κατά οικογένειες, αλλά και σόγια. Έστελναν οι γονείς τα μικρά παιδιά στα σπίτια των συγγενών, ώστε να ξεκινήσουν συντονισμένα, να κανονίσουν ποιος περιμένει ποιους, ώστε να ανηφορήσουν όλοι μαζί, κατά σόγια και ευρύτερες οικογένειες.

Όταν όμως φτάνανε στην αυλή της εκκλησίας, αυτόματα οι δεσμοί οικογένειας και σογιού έπαυαν. Ο καθένας πήγαινε στη θέση που έπρεπε να πάει. Ο χώρος της εκκλησίας χωριζόταν νοερά σε δύο κλίτη, στο δεξιό έχοντας στο ιερό την εικόνα του Χριστού, και στο αριστερό που είχε την εικόνα της Παναγίας. Δεξιά και προς το ιερό μαζεύονταν οι γέροι και μπροστά τους τα μικρά αγόρια. Πιο πίσω οι νέοι και οι άντρες. Ακριβώς αντίστοιχα στο αριστερό, οι γριές και μπροστά τους τα κορίτσια. Ακολουθούσαν πίσω οι γυναίκες. Αυτός ο διαχωρισμός δεν ίσχυε για το πίσω μισό του ναού, γιατί όντας οι γυναίκες πολύ περισσότερες, καταλάμβαναν και το πίσω μέρος του δεξιού. Αλλά η λειτουργία ουσιαστικά γινόταν στο μισό μέρος του ναού προς το ιερό, ενώ το πίσω μισό έμοιαζε σαν γυναικωνίτης. Με επίγνωση, συγκατάθεση και παρακίνηση όλων, ο καθένας πήγαινε εκεί που καθόριζε η παράδοση. Εκτός της λύσης των δεσμών του αίματος, της οικογενείας και του σογιού, γινόταν και λύση της κοινωνικής και οικονομικής ιεραρχίας. Οι φτωχοί, οι ανήμποροι, οι αγράμματοι, «ανέβαιναν» εντός του ναού, οι πλουσιότεροι, ικανότεροι και μορφωμένοι «κατέβαιναν».

Ο ιερέας μπορεί να είχε χρισθεί από την ιεραρχία του κλήρου, αλλά η ουσιαστική εκλογή του και η απόδοση της ιερότητας στο πρόσωπό του γινόταν από τον λαό με το «Άξιος, Άξιος!» κατά τη χειροτονία του. Και αν ένας φώναζε ανάξιος σταματούσε η χειροτονία. Έπρεπε η ιερότητα να είναι καθολικής αποδοχής.

Χωρίς ψάλτες η εκκλησία δεν αισθανόταν κάποιο κενό. Κάλιστα μπορούσε να ψέλνει το εκκλησίασμα και ο ιερέας. Μάλιστα σε ορισμένες

εσπερινές δεήσεις δεν έρχονταν οι ψάλτες. Έψελναν και διάβαζαν με ευλάβεια γριές.

Χωρίς ιερέα, χωρίς ιερότητα, η εκκλησία έμοιαζε κενή. Το εκκλησίασμα θα ήταν πλέον ακροατές βυζαντινής ψαλμωδίας. Μερικές φορές ερχόταν κανένας διάσημος ψάλτης από Αθήνα ή Θεσσαλονίκη, αλλά έψελνε στη λειτουργία ή στον εσπερινό. Δεν γινόταν η εκκλησία «μουσική σκηνή», ψάλτες – ακροατές.

Χωρίς εκκλησίασμα δεν είχε επίσης νόημα η εκκλησία. Ιερέας και ψάλτες θα έμοιαζαν σαν παρέα που ψάλλει με το παράδοξο ένα σωρό ευχές να αφορούν το εκκλησίασμα. Ακόμη και δοκιμές να έκαναν στην ψαλτική, θα τις έκαναν στο σπίτι του ιερέα ή του ψάλτη.

Οι κάτοικοι ήθελαν να βγαίνει από τον ναό ψαλμωδία **πραγματικής λειτουργίας**, όχι απλά βυζαντινή ψαλμωδία. Μάλιστα ακόμη και παγερές νύχτες του χειμώνα, σε εσπερινούς που ελάχιστοι πήγαιναν, υπήρχε ένα μικρό εκκλησίασμα που παρίστατο, γιατί δεν ήταν καλό και πρέπει να είναι μόνος του ο ιερέας. Επειδή περνούσαμε, ερχόμενοι από τα κτήματα, από τον βορινό δρόμο του Ταξιάρχη, αν ακούγαμε εσπερινό, κατεβαίναμε, λόγω ευλάβειας, από τα ζα στο δυτικό προαύλιο, στις δύο λευκές αρχαίες κολώνες, και ξανανεβαίναμε, αφού είχαμε απομακρυνθεί, κοντά στου Μίχου το κατάστημα.

Στις μεγάλες γιορτές όλοι έπρεπε να είναι εκεί. Να δώσουν το παρόν μέσα στον ναό ως μέλη κοινότητας. Ο συνωστισμός ήταν τόσο μεγάλος, που από τα κεριά, τα καντήλια και τα λιβάνια μέχρι λιποθυμίες σημειώνονταν. Ακούγονταν φωνές να ανοίξουν παράθυρα, να ανοίξει η μεγάλη νότια θύρα του ναού.

Ο ιερέας ήταν απλός. Δεν θεολογούσε. Και το εκκλησίασμα δεν έβλεπε με καλό μάτι ιεροκήρυκες και αρχιμανδρίτες να βγάζουν κηρύγματα διακόπτοντας τη θεία λειτουργία.

Από μικρά παιδιά γνωρίζαμε όλη τη λειτουργία σχεδόν απέξω. Γνωρίζαμε τι λένε τα ευαγγέλια, τι εννοούν. Ακούγαμε στα σπίτια μας τόσα και τόσα προερχόμενα από τα εκκλησιαστικά κείμενα. Το κυριότερο, ακούγαμε την πανάρχαια γλώσσα μας πριν καν πάμε σχολείο.

Ευαγγέλια, ψαλμωδίες, τροπάρια, κείμενα, δεν μιλούσαν παρά για αγάπη προς αλλήλους, ιερότητα προσώπου, φιλία, αλληλοσεβασμό, αδελφσύνη, δικαιοσύνη, ανιδιοτέλεια, αυταπάρνηση, σχέσεις, θυσία, ομαδικότητα, σύμπνοια, συμφιλίωση και τόσα άλλα που ευδοκιμούσαν μέσα στον ναό, στη σύναξη, στο εκκλησίασμα, στον χώρο που δεν μπορεί να μπει ο σατανάς.

Αυτό γινόταν επί αιώνες. Εδώ σφυρηλατείτο η κοινότητα, το «κοινόν» αξεδιάλυτο από το ιερόν. Εδώ η συνέχεια παράδοσης, γλώσσας και φρονήματος. Δεν ήταν αλλού η κοινότητα, αλλού η ενορία, αλλού το εκκλησίασμα, αλλού το σχολείο. Όλα ήταν ένα. Κιβωτός. Και να μη ξεχνάμε ότι η ελληνική των ευαγγελίων γλώσσα, μαζί με την εβραϊκή και τη λατινική, ήταν ιερές γλώσσες. Μόνο σ' αυτές επιτρεπόταν η αναγραφή ιερών θεϊκών λόγων. Η διδασκαλία της γλώσσας στους ναούς ήταν ιερό καθήκον, όχι απλά εκπαιδευτικό. Το περίφημο «Κοινόν» της Ύδρας είχε στο ξεκίνημά του δύο ιερείς ως αρχή. Ακόμη και όταν η διοίκησή του αυτονομήθηκε και διαμοιράστηκε σε πολιτική, ναυτική, οικονομική, οι συγκεντρώσεις – συνεδριάσεις γίνονταν στο Μοναστήρι της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Στις Σπέτσες οι εκλέκτορες που θα ψήφιζαν για τα μέλη της Δημογεροντίας έβγαιναν κατά ενορίες. Η ενορία δεν ήταν μόνο ένα σύνολο πιστών υπό έναν ιερέα ή ένα ναό, ούτε μια γειτονιά – διαμέρισμα οικισμού. Στην ενορία τεκμηριωνόταν το πολιτικό δικαίωμα ψήφου, γιατί μόνον αυτή μέσω του ιερέα μπορούσε να βεβαιώσει ταυτότητα, ηλικία, εντοπιότητα.

Στο εκκλησίασμα – κοινότητα επικρέματο και μια μεγάλη τιμωρία γι' αυτόν ή αυτούς που κλόνιζαν με πράξεις ή διανοήματα το εκκλησιαστικό και κοινοτικό πνεύμα. Ήταν ο αφορισμός, η αποκοπή από το σώμα της εκκλησίας με συνέπεια το σώμα του αφορισμένου να μη λιώσει, να βρικολακιάσει και να περιφέρεται αιωνίως στη γη. Και αν αυτό φαινόταν κάπως μακρινό, όμως η πράξη του αφορισμού είχε άμεση συνέπεια την έξοδό από την κοινότητα. Έπαυαν να συνεργάζονται και να συναλλάσσονται με τον αφορισμένο όλοι. Υπήρξαν περιπτώσεις βίαιες, κατάσχεσης και διανομής περιουσίας αφορισμένων, σε μερικές περιπτώσεις ολόκληρων σογιών. Προειδοποιητική ήταν η αρχική απαγόρευση θείας κοινωνίας. Ο αφορισμένος ήταν σαν τον αρχαίο άπολι,

αυτόν που η πόλις τον απέβαλε έξω από τα τείχη της, σχεδόν στην κατάσταση του ζώου, που και να τον σκότωναν, η πόλις αδιαφορούσε. Όμως ή κύρια προσπάθεια κλήρου και λαού δεν ήταν η εφαρμογή της τιμωρίας, αλλά η συγγνώμη και η επαναφορά στην εκκλησιαστική και κοινοτική κανονικότητα. Ιδιαίτερα επί Τουρκοκρατίας, για να διατηρείται η συνοχή της ορθόδοξης ελληνικής κοινότητας και κατ' επέκταση η πατροπαράδοτη βυζαντινή κανονικότητα.

Οι καστροπολιτείες του Αιγαιοπελαγίτικου χώρου και των παραλίων του, βίωναν τον περίγυρό τους ως κόλαση. Καθημερινά αρπαγές ανθρώπων, εκφοβισμοί, λύτρα, βιαιοπραγίες, αφού ο άνθρωπος ήταν το «καλό εμπόρευμα» για τα δουλοπάζαρα και τις γαλέρες. Και το δίκιο ήταν το δίκιο του εκάστοτε κατακτητή, ή της κάθε αρπακτικής ομάδας. Και, ως θαύμα, η κάθε καστροπολιτεία συσπειρωμένη στην εκκλησία – κοινότητά της, μέσα στους ιερούς χώρους της, χώρους υψηλότατων νοημάτων. Σαν να βούλιαζε σιγά σιγά η Βυζαντινή Αυτοκρατορία και στις δεκάδες κορφές του Αιγαιοπελαγίτικου χώρου έμειναν μικρές καστροπολιτείες ως φάροι βυζαντινού πολιτισμού, ως φάροι του «Ρωμαίικου». Από κει ξεπηδήσαμε κι εμείς. Και το Καστρί μας ένας από τους πολλούς αυτούς φάρους. Ακόμη από την κορφή του κατηφορίζουν οι κωδωνοκρουσίες των εκκλησιών του και από κει έρχεται ο κτύπος του ρολογιού της Παναγίας, που χρόνια έδιναν τον ρυθμό των εργασιών και της καθημερινότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Άδωνις Κύρου, «ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΤΟΥ ΑΡΓΟΛΙΚΟΥ», τομ. Α', τομ. Β', Αθήνα 1990.

Άδωνις Κύρου, «ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ ΑΓΙΩΝ ΛΕΙΨΑΝΩΝ ΚΑΙ ΜΙΑ ΑΓΝΩΣΤΗ ΚΑΣΤΡΟΠΟΛΙΤΕΙΑ ΣΤΟΝ ΑΡΓΟΛΙΚΟ», ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΑ, ΤΟΜΟΣ ΚΑ', 1995.

Άδωνις Κύρου, Η ΝΑΥΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΚΥΘΗΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ «ΣΚΟΤΕΙΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ», Α΄ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΥΘΗΡΑΪΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, 20-24 Σεπτεμβρίου 2000.

Άδωνις Κύρου, ΝΗΣΙΩΤΙΚΑ ΚΑΤΑΦΥΓΙΑ ΣΤΟΝ ΑΡΓΟΛΙΚΟ ΚΟΛΠΟ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ 5΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ (Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000), Τόμος Β΄, ΑΘΗΝΑΙ 2001 – 2002.

Άδωνις Κύρου, «Πιτυούσσα: Μια λησμονημένη πόλη της πρωτοβυζαντινής Πελοποννήσου», ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ, ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ. ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΩΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ, ΣΥΜΠΟΣΙΑ Ε΄, ΣΤ΄, Ζ΄, Η΄. ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ», ΑΘΗΝΑ, 2006.

Άδωνις Κύρου, «ΠΙΤΥΟΥΣΑ – ΣΠΕΤΣΑΙ. Εξ όνυχος τον λέοντα περί «σκοτεινών αιώνων» του Βυζαντίου», ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ Ζ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ (Πύργος – Γαστούνη – Αμαλιάδα 11-17 Σεπτεμβρίου 2005). Τόμος Δ΄ Αθήναι 2007.

Άδωνις Κύρου, «Γεγονότα, δόγματα και δοξασίες στον ταραγμένο Αργολικό Κόλπο του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα».

Άδωνις Κύρου, «Κύθνου Ιστορία. Μία αναδρομή 100 αιώνων στα κύματα του Αιγαίου».

Άδωνις Κύρου, «ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΒΑΡΒΑΡΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΟΜΕΣ ΣΤΟΝ ΝΟΤΙΟ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ «ΣΚΟΤΕΙΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ» ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ», «ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΑ» ΤΟΜΟΣ ΚΘ΄ 2007-2008 ΑΘΗΝΑΙ.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ Δ.Φ., «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΕΙΡΑΤΕΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ 1390 – 1538», ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ», Έκδοση 3^η, ΑΘΗΝΑ 2014.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ Δ.Φ. «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΕΙΡΑΤΕΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ 1538 – 1699» ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ», Έκδοση 2^η, ΑΘΗΝΑ 2014.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΣ ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ Δ.Φ. «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΙΡΑΤΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΥΡΣΟΣ ΤΟΝ ΙΗ΄ ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ» ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ», Έκδοση 1^η, ΑΘΗΝΑ 1998.

Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς, «Αι εν Ερμιονίδι ανασκαφαί», Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1909, σ. 174 – 183.

Αναστασίου Πολυζωΐδη «Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΟΥ Θ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ ΚΑΙ Δ. ΠΛΑΠΟΥΤΑ, 1843».

ΑΝΤΩΝ. ΑΝΔΡ. ΜΙΑΟΥΛΗ, «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΥΔΡΑΣ», Εκδότης «ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΥΔΡΑΣ», ΥΔΡΑ 1986.

Αντώνιος Μηλιαράκης «Γεωγραφία Πολιτική Νέα και Αρχαία του Νομού Αργολίδος και Κορινθίας», Αθήναι 1886.

Απόστολος Θ. Γκάτσος, Γ. Α. Προκοπίου, Ι. Π. Γκερέκος «Το Προσκύνημα της Ερμιονίδος ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ ΕΡΜΙΟΝΗΣ», Έκδοσις ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ ΕΡΜΙΟΝΗΣ, ΕΡΜΙΟΝΗ (1994).

Αυγούστου ντε Ζασσώ, «ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΝΗΣΩΝ ΥΔΡΑΣ, ΣΠΕΤΣΩΝ, ΠΟΡΟΥ ΚΑΙ ΨΑΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1808», Μετάφραση – Επιμέλεια Δημήτρης Γ. Κιουσόπουλος – Παναγιώτης Μ. Πρωτοψάλτης, ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΝΟΤΗ ΚΑΡΑΒΙΑ, ΑΘΗΝΑ 2015.

Βασιλείου Α. Γκάτσου, «Η ΤΩΝ ΕΡΜΙΟΝΕΩΝ ΠΟΛΙΣ», Αυτοέκδοση, ΠΕΙΡΑΙΑΣ 1996.

Βασιλείου Α. Γκάτσου, «Η ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΜΙΟΝΙΔΑΣ. 7^{ος} – 20^{ος} Μ.Χ. ΑΙΩΝΑΣ, Κρανιδιωτών Πολιτεία», Εκδόσεις Αρχιπέλαγος, Αθήνα 2001.

Βασιλείου Α. Γκάτσου, Μελέτη: «ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΛΑΤΟΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ Η ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΛΙΘΩΝ ΤΟΥΣ», 6/4/2019, Αναρτημένη στον ιστότοπο: ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΕΡΜΙΟΝΗΣ.

Βασιλείου Α. Γκάτσου, Μελέτη: «Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΡΕΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΦΥΚΙΟΥ, ΤΩΝ ΡΕΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ, ΤΗΣ ΝΤΑΡΔΙΖΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΚΡΟΓΙΑΛΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΕΥΗΜΕΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΕΡΜΙΟΝΕΩΝ», 4/6/2019, Αναρτημένη στον ιστότοπο: ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΕΡΜΙΟΝΗΣ.

Γ. Α. ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ, «ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ ΕΡΜΙΟΝΗΣ», ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΑ ΤΟΜ. Ις' (1985 – 86).

«Γενετική των πελοποννησιακών πληθυσμών και η θεωρία της εξαφάνισης των Πελοποννήσιων Ελλήνων της μεσαιωνικής περιόδου» δημοσιευμένη στο European Journal of Human Genetics το 2017.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ, «Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ», ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΗΜΑ, ΑΘΗΝΑ 2001.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΒΟΥΤΣΙΝΟΥ, «ΜΗΤΡΩΟΝ ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ», ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΔΗΜΟΥ ΚΡΑΝΙΔΙΟΥ, ΑΘΗΝΑ 2010.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΒΟΥΤΣΙΝΟΥ, «ΜΗΤΡΩΟΝ ΕΡΜΙΟΜΕΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ», ΑΘΗΝΑ 2005.

ΓΙΑΝΝΗΣ Α. ΚΑΡΑΜΗΤΣΟΣ, «ΥΔΡΑ, ΝΗΣΟΣ ΕΝΤΕΛΗΣ ΔΡΥΟΠΩΝ», ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΥΔΡΑΙΩΝ, ΥΔΡΑ 1998.

ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, «ΠΟΡΟΣ ΤΡΟΙΖΗΝΑ ΜΕΘΑΝΑ. ΜΕ ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ. Μια περιήγηση στον τόπο και στον χρόνο.», ΠΟΡΟΣ 2014.

ΕΚΘΕΣΗ: «Η κληρονομιά του Φραγκίσκου Μοροζίνι στην Κρήτη, την Αθήνα και τον Μοριά», ΓΕΝΝΑΔΕΙΟΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 19.11.2019 – 29.02.2020.

Ελένη Γλύκατζη – Αρβελερ, «Γιατί το Βυζάντιο», Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2009.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Π. ΚΑΛΑΦΑΤΗ, «ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΥΔΡΑΣ», ΤΥΠΟΙΣ ΕΦΗΜ. «ΣΦΑΙΡΑ» ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ 1926.

ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ, «Με την Αρμάδα στο Μοριά 1684 – 1687, Ανέκδοτο ημερολόγιο με σχέδια», ΟΛΚΟΣ, ΑΘΗΝΑ 1998.

Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΟΥ Θ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ ΚΑΙ Δ. ΠΛΑΠΟΥΤΑ, Αναστασίου Πολυζώιδη, 1843.

«Η ελληνική επανάσταση», MARK MAZOWER, Μετάφραση ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΥΡΕΜΕΝΟΣ, Επιμέλεια ΚΩΣΤΑΣ ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ Εκδ. αλεξάνδρεια, 2021.

«Η ΕΡΜΙΟΝΗ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ», Έκδοση τοπικής εφημερίδας «Η ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ», 1993.

« Η Φρουριακή Δομή του οικισμού της Κιάφας», ιστότοπος ΥΔΡΑ ΥΔΡΕΑ ΥΔΡΟΥΣΑ.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΗΡ. ΜΑΛΛΩΣΗ, «Η ΕΝ ΕΡΜΙΟΝΗ Γ' ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ», ΤΥΠΟΙΣ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ «ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ», ΑΘΗΝΑΙ 1930, ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΟ ΕΡΜΙΟΝΗΣ, ΑΘΗΝΑ 1996.

Κ. Τσιτσελίκης, «ΓΛΩΣΣΕΣ, ΑΛΦΑΒΗΤΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ», Εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ, Αθήνα 1999.

ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΥ, «ΞΕΝΟΙ ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ», ΑΘΗΝΑ 1991.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΑΘΑ, «ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΑΙ ΕΝ ΤΗ ΔΥΣΕΙ», ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΦΙΛΟΜΥΘΟΣ, ΑΘΗΝΑ 1993

ΚΩΣΤΑΣ Γ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, «ΤΟ ΝΑΥΠΛΙΟ ΚΑΙ ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΚΑΤΑΛΗΨΗΣ ΤΟΥ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΒΕΝΕΤΟΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ 1570 – 1573», ΠΡΑΚΤΙΚΑ, Της Βενετίας τ' Ανάπλι 300 χρόνια από το τέλος μιας εποχής.

Μαρίας - Ρούση Κ. Ελευθερουδάκη, «Άγνωστος χάρτης των Σπετσών και εξ αυτού ιστορικά ενδείξεις», «Πελοποννησιακά – Τόμος Α' έτος 1956, σ. 378-384».

Μιχαήλ Αγγ. Παπαβασιλείου «ΘΥΛΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ», Αθήνα (1988).

Μιχαήλ. Αγγ. Παπαβασιλείου, ΟΙ ΜΗΤΣΑΙΟΙ, 1972

Νικόλαος Β. Δρανδάκης, «Ανασκαφή εις το Τηγάνι της Μάνης», Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1964.

Νίκος Δ. Κοντογιάννης, «ΟΔΟΠΟΡΙΚΟ ΣΤΑ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΣΤΡΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΤΡΟΙΖΗΝΙΑΣ».

ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ – HERING, «ΒΕΝΕΤΙΚΟΙ ΧΑΡΤΕΣ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΤΕΛΗ 17^{ΟΥ} – ΑΡΧΕΣ 18^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΙΑΣ», ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ – HERING. ΜΙΕΤ, ΑΘΗΝΑ 2018.

«ΟΙ ΠΕΙΡΑΤΑΙ ΚΑΙ Η ΘΑΣΟΣ» ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Π. Α. ΠΕΤΡΑΚΟΥ, 1915.

«Παλαιά Επώνυμα στη Σύγχρονη Αργολίδα» στο «Δελτίο Ιστορικών Μελετών Ναυπλίου».

Παναγιώτης Κατσαφάδος, «Η συμβολή περιγητικών κειμένων, χαρτών και χαρακτηρισμών στην επίλυση του προβλήματος της ταύτισης των Κάστρων της Μάνης», Πρακτικά Συμποσίου, Λιμένι Αρεόπολης 4-7 Νοεμβ. 1993, Αθήνα 1996, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

Παντελή Μ. Κοντογιάννη, «ΟΙ ΠΕΙΡΑΤΑΙ ΚΑΙ Η ΘΑΣΟΣ» ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Π. Α. ΠΕΤΡΑΚΟΥ, 1915.

Πουκεβίλ, «Ταξίδι στην Ελλάδα ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ», Μετάφραση Νίκη Μολφέτα, Εκδόσεις ΑΦΩΝ ΤΟΛΙΔΗ, ΑΘΗΝΑ 1997.

Σοφία Λαΐου – Μαρίνος Σαρήγιαννης, «ΟΘΩΜΑΝΙΚΕΣ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΟΥΣΟΥΦ ΜΠΕΗ ΣΤΟΝ ΑΧΜΕΤ ΤΖΕΒΝΤΕΤ ΠΑΣΑ», Εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/ Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα, 2019.

«ΤΟ ΚΑΣΤΕΛΛΙ ΤΩΝ ΣΠΕΤΣΩΝ», ΘΕΟΔΩΡΟΥ Δ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ, 1954,

Τίτος Γιοχάλας, «Ύδρα. Λησμονημένη γλώσσα», ΤΟΜ. Α΄, Β΄, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ, ΑΘΗΝΑ 2006.

ΧΡΗΣΤΟΣ Ι. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, «Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΥΔΡΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ», Εκδότης «ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΥΔΡΑΣ», ΥΔΡΑ 1989.

Ιστότοποι:

* «όψεις και απόψεις στις Σπέτσες» Πέτρου Χαριτάτου.

* ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΣΤΡΑ, ΚΑΣΤΡΟΛΟΓΟΣ

* ΥΔΡΑΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

* ΑΡΓΟΛΙΚΗ ΑΡΧΕΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

* Site ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΕΡΜΙΟΝΗΣ

* Β. Κουτουζή (ΠΟΡΟΣ – ΤΡΟΙΖΗΝΙΑ)

* Δήμου Σπετσών

* ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΠΙΘΕΤΑ

* ΥΔΡΑ ΥΔΡΕΑ ΥΔΡΟΥΣΑ

Βασίλης Α. Γκάτσος

25 - 01 - 2022

